

ท่านผู้หญิง

พูนสุข พนมยงค์

คู่ชีวิตผู้อภิวัตน์ประชาธิปไตย

ภาณุมาศ ภูมิถาวร

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์
คู่ชีวิตผู้อภิวัดณ์ประชาธิปไตย

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ คู่ชีวิตผู้ถักทอผ้าประชาธิปไตย

โดย ภาณุมาศ ภูมิถาวร

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

ภาณุมาศ ภูมิถาวร.

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ คู่ชีวิตผู้ถักทอผ้าประชาธิปไตย.

- - กรุงเทพฯ : แม่คำผาง, ๒๕๕๐, ๑๒๘ หน้า.

๑. พูนศุข พนมยงค์, ท่านผู้หญิง I. ชื่อเรื่อง.

๙๒๓.๗๒๒

ISBN 978-974-7036-99-2

พิมพ์เผยแพร่ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง

พิมพ์ครั้งที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๕๐

คณะที่ปรึกษา : ดร. กรุณา - ศาสตราจารย์พิเศษ เรืองอุไร กุศลาลัย,

อาจิณ จันทรมพร, สมบูรณ์ วรพงษ์, ธนพรรณ สิทธิสุนทร

บรรณาธิการบริหาร : ปรีดา ข้าวบ่อ

กองบรรณาธิการ : เตือนใจ นิลรัตน์, ธารา ศรีอนุรักษ์

ออกแบบปก : ชาวลิต สุขสบาย ศิลปกรรม : Chonniyom Graphic

ฝ่ายขายและการตลาด : นคร กันธิยะ, ศิริบูรณ์ สมหมาย, จิรภาพร กันยาประสิทธิ์

ฝ่ายกฎหมาย : อุดม ตะนังสูงเนิน, อาทิตย์ บำรุงเอื้อ

พิมพ์ที่ : บริษัท ออฟเซ็ท เพรส จำกัด โทรศัพท์ ๐-๒๔๔๓-๘๓๗๓-๔

จัดจำหน่ายทั่วประเทศ : บริษัทชนนิยม จำกัด ๒๔๔/๕๓๙ หมู่บ้านเขียวสวน

ถ.รามอินทรา ซอย ๕ (แยก ๓) แขวงอนุสาวรีย์ เขตบางเขน กรุงเทพฯ ๑๐๒๒๐

โทรศัพท์-โทรสาร : ๐-๒๕๕๒-๔๐๗๐, ๐-๒๕๗๐-๕๗๕๙, ๐-๒๕๗๐-๖๕๙๖

<http://www.chonniyom.com> E-mail : chonniyom@yahoo.co.th

ราคา ๑๒๐ บาท

© ลิขสิทธิ์ภาพและภาพได้รับความอนุเคราะห์จาก มูลนิธิปรีดี พนมยงค์
ต้องขออนุญาตก่อนนำไปใช้งาน

จากใจสำนักพิมพ์

การที่ผู้เขียนมีโอกาสได้สัมผัส สนทนา และถ่ายรูปเป็นที่ระลึกกับท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ แล้วถือเป็นโอกาสงดงาม มีค่าและทรงความหมายของชีวิตนั้น ความรู้สึกดังกล่าวก็เกิดกับสำนักพิมพ์แม่คำผางผู้ทำหน้าที่จัดพิมพ์ผลงานเรื่อง “ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ คู่ชีวิตผู้อภิวินิจฉัยประชาธิปไตย” ออกเผยแพร่

ผลงานเล่มนี้ ถือเป็นเล่มเล็กๆ บางช่วงชีวิตของท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ผ่านปลายปากกานักเขียนหญิงชื่อ “ภาณุมาศ ภูมิดาวาร” รุ่นลูกหลานผู้มีเลือดนักสู้ยู่เต็มตัว และทุ่มเททำงานด้านวรรณศิลป์ทั้งชีวิต โดยการค้นคว้าข้อมูล สัมภาษณ์ แล้วนำมาลำดับเรียบเรียงเหตุการณ์ คลุกเคล้าด้วยหัวใจแห่งความรักความศรัทธาและเทิดทูนของตน

สายธารการต่อสู้เพื่อระบอบประชาธิปไตย ย่อมถูกปิดกั้นถมทับให้ตื่นขึ้นห่างจากซากเดนเผด็จการทุกรูปแบบ

จิตใจที่ไม่เห็นแก่ตน พึ่งลำแข้งตัวเอง และเข้าร่วมต่อสู้เพื่อความ เป็นธรรม ย่อมต้องมีแบบปฎิมาให้ศึกษา สืบทอด ผ่านการปฏิบัติสรุปบทเรียนครั้งแล้วครั้งเล่า

เนื้อหาจากหนังสือเล่มนี้ คงมีส่วนทำให้ผู้อ่านสัมผัสได้ถึงความบริสุทธิ์ใสเย็นของหยดน้ำในสายธารธรรม และรับรู้ถึงการเฝ้าฝักจิตตนเองของสามัญชนคนหนึ่งให้ตั้งามสูงส่งขึ้นทุกขณะมีลมหายใจ

ขอขอบคุณ มูลนิธิปรีดี พนมยงค์ ที่เอื้อเฟื้อภาพปกและภาพประกอบเพิ่มความสมบูรณ์ให้แก่หนังสือเท่าที่จะสมบูรณ์ได้

ด้วยจิตคารวะ

สำนักพิมพ์แม่คำผาง

รำลึกท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์

คนส่วนใหญ่มีชีวิตอย่างเรียบง่าย ๆ เมื่อตายจากไปคงเหลือความทรงจำไว้กับลูกหลานญาติมิตรและคนคุ้นเคย สำหรับบางคนมิได้เป็นเพียงความทรงจำของคนในครอบครัวเท่านั้น แต่อยู่ในใจของสาธารณชนตลอดกาล หากจะพูดถึงบุคคลที่ยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ย่อมมีรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ รวมอยู่ในอันดับต้น ๆ ด้วยท่านหนึ่งอย่างแน่นอน เพราะท่านคือมันสมองคือกำลังสำคัญในคณะราษฎรที่ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย เป็นผู้ตอกหมุดหมายใหม่ นำพาประเทศชาติไปสู่การเมืองในมิติใหม่เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ แม้บางช่วงเวลาเรื่องราวของท่านจะถูกบิดเบือนสร้างภาพให้ร้ายป้ายสี แต่กาลเวลาย่อมพิสูจน์สัจธรรมเสมอ

เรื่องราวชีวิตและการทำงานของท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ มีผู้บันทึกเรื่องราวไว้ในหลายแง่มุม มากพอจะหาศึกษาค้นคว้าได้สำหรับผู้สนใจ แต่มีไม่มากนักสำหรับเรื่องราวของผู้หญิงคนหนึ่งที่เป็นคู่ชีวิต เป็นคู่คิดตลอดกาลของท่าน เรื่องราวของท่านรัฐบุรุษอาวุโสจะสมบูรณ์ไปไม่ได้เลยหากมิได้กล่าวถึงผู้หญิงคนหนึ่งที่ยืนอยู่เคียงข้างเป็นกำลังใจอย่างสำคัญตลอดมา คือ ท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์

หลังจากท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ แต่งงานในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ ชีวิตของผู้หญิงคนหนึ่งก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง

ท่านผู้หญิงพูนศุขมักออกตัวว่าท่านเรียนหนังสือแค่ชั้น ม.๗ เท่านั้น แต่ท่านมิได้หยุดศึกษาหาความรู้ ทั้งจากการเรียนพิเศษในช่วงหลังแต่งงานใหม่ ๆ ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากท่านปรีดีอย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งการเรียนรู้จากชีวิตจริงเป็นมหาวิทยาลัยชีวิตที่หล่อหลอมให้ท่านผู้หญิงพูนศุขก้าวผ่านยุคสมัยที่ร้อยรัดผู้หญิงในยุคเดียวกันออกไปยืนอยู่แถวหน้า

สิ่งเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นโดด ๆ ลอย ๆ หากศึกษาประวัติชีวิตของท่านแล้วจะพบว่าครอบครัวของท่านเป็นครอบครัวที่ให้ความสำคัญต่อการศึกษา ท่านได้รับการปลูกฝังความคิดประชาธิปไตยมาแต่เยาว์วัย สืบขึ้นไปถึงคุณปู่ของท่านคือพระยาไชยวิชิตสิทธิศาสตรา (นาถ ฌ บ่อมเพชร) ก็เป็นข้าราชการ ๑ ใน ๑๑ ท่านที่ทำหนังสือกราบทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ให้ทรงปรับปรุงการปกครองให้ทันสมัยเยี่ยงอารยประเทศที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ซึ่งนับว่าเป็นทัศนะก้าวหน้าที่สุดรวมทั้งมีความกล้าหาญอย่างยิ่งในยุคสมัยนั้น แม้จะไม่ใช่ผลสำเร็จในขณะนั้นแต่ท่านผู้หญิงพูนศุขและลูกหลานต่างถือเป็นความภาคภูมิใจของตระกูลตลอดมา

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ มีบทบาทเป็นแม่ของลูก และเป็นภริยาของผู้ที่ถือว่ามีอำนาจสูงสุดในยุคนั้น ท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ทำหน้าที่ในหลายบทบาท เป็นผู้ร่วมก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นนักการเมืองที่เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีและนายกรัฐมนตรี เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และดำรงตำแหน่งเกียรติยศที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ยกย่องไว้ให้เป็น รัฐบุรุษอาวุโส เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

น่าสนใจว่าในช่วงเวลาที่ชีวิตของท่านทั้งสองเป็นผู้ได้รับเกียรติและ

ยกย่องอย่างสูงยิ่งเช่นนี้ ท่านผู้หญิงพูนศุขกลับมิได้ปล่อยให้เกียรติยศ ชื่อเสียงมาครอบงำให้ฟุ้งเพื่อหลงลืมตน หรือลุแก่อำนาจเฉกเช่นภริยาผู้นำบางคน ท่านผู้หญิงพูนศุขดำรงตนอยู่ในที่อันควรอย่างพอเหมาะพอดี แต่เมื่อประเทศชาติเรียกร้องต้องการ ท่านก็อุทิศตนทุ่มเทกำลังทำงานอย่างเต็มกำลัง โดยเฉพาะการเข้าไปมีส่วนช่วยเหลืองานของขบวนการเสรีไทย เท่าที่มีความสามารถโดยมิได้เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ในการนี้ท่านยังออกตัวว่าเป็นการทำหน้าที่ในฐานะคนไทยคนหนึ่งเท่านั้น หรือการร่วมลงชื่อคัดค้านสงครามเรียกร้องสันติภาพร่วมกับคนไทยอื่น ๆ จนนำไปสู่การจับกุมในคดี “กบฏสันติภาพ” ทำให้ท่านผู้หญิงพูนศุขต้องถูกคุมขังอยู่เป็นเวลา ๘๔ วัน จนสุขภาพร่างกายทรุดโทรมลง และเมื่อชะตาชีวิตผันผวนให้ต้องพบกับวิกฤติชีวิตหลายครั้งหลายหน ท่านผู้หญิงพูนศุขก็สามารถยืนหยัดอยู่ด้วยกำลังใจอันเด็ดเดี่ยวแข็งแรงแรง ไม่ยอมคุกเข่าให้ความอับยัตินั้นใด ๆ

ท่านผู้หญิงมีอายุครบ ๘๕ ปี เมื่อวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๐ สุขภาพร่างกายของท่านยังแข็งแรง มีความทรงจำดีเยี่ยมขณะที่ผู้เขียนและคณะได้เข้าคารวะและขอสัมภาษณ์

เรื่องราวชีวิตของท่านผู้หญิงพูนศุขตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมาย่อมแยกไม่ออกจากเรื่องราวในประวัติศาสตร์การเมืองไทยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ท่านเป็นตัวละครที่ตกเป็นเหยื่อความรุนแรงบนเวทีการเมืองหลายต่อหลายครั้ง ดังนั้น การศึกษาประวัติของท่านคือการศึกษาประวัติการเมืองไทยด้วยเช่นกัน ท่านผู้หญิงพูนศุขได้กรุณาเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่นับวันเลือนหายไปจากความรับรู้ของผู้คน และหลายเรื่องราวที่ไม่มีผู้ใดได้รับรู้มาก่อน

เลี้ยวชีวประวัติท่านผู้หญิงพูนศุขเล่มนี้คือบันทึกประวัติศาสตร์ช่วงหนึ่งหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงปัจจุบัน ชั่วชีวิตคนคนหนึ่งคือชั่วขณะแห่งประวัติศาสตร์ ซึ่งนอกจากบันทึกไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความดี

งามของผู้หญิงคนหนึ่งที่ได้กระทำมาตลอดชีวิตแล้ว ผู้เขียนเชื่อว่ายังประโยชน์ให้แก่ผู้สนใจใฝ่ศึกษาได้ไม่มากนักน้อย เรื่องราวที่เขียนตรงตามความเป็นจริง ตามที่ท่านได้ย้ำกับผู้เขียนว่า “เขียนแต่ความจริงเท่านั้น เรื่องไม่จริงไม่เขียน”

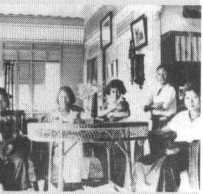
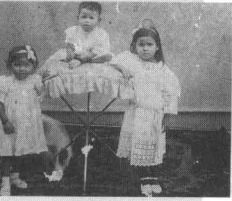
ชีวประวัติของท่านผู้หญิงพูนศุขจะพาผู้อ่านย้อนกลับเข้าไปศึกษาอดีตด้วยคำบอกเล่าของท่านเอง หากหนังสือเล่มนี้จะมีคุณค่าอยู่บ้าง ผู้เขียนขอมอบความดีนั้นแด่ดวงวิญญาณของท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ซึ่งถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ ของงไปสู่สุคติภาพ และหากมีความผิดพลาดใดๆ ผู้เขียนขอรับไว้แต่เพียงผู้เดียว

ขอขอบคุณ “พี่หม่อ” ที่ช่วยให้ผู้เขียนได้มีโอกาสอันงดงามครั้งหนึ่งในชีวิตมา ณ โอกาสนี้.

น้อมคารวะวิญญาณเสรีของท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์

ภาณุมาศ ภูมิถาวร

สารบัญ

จากใจสำนักพิมพ์.....	๕
รำลึกท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์.....	๖
บทที่ ๑ สายสัมพันธ์.....	๑๕
บทที่ ๒ วัยเยาว์.....	๒๓
บทที่ ๓ ชีวิตคู่.....	๓๑
บทที่ ๔ ฟ้าเปลี่ยนสี.....	๓๙
บทที่ ๕ คลื่นใหญ่ลมแรง.....	๕๑

บทที่ ๖	สงคราม เสรีไทย สันติภาพ	๖๑
บทที่ ๗	คลื่นลมโหมกระหน่ำ	๗๗
บทที่ ๘	จากพราว	๘๙
บทที่ ๙	ทุกข์	๙๙
บทที่ ๑๐	สังขรณ์ชีวิต	๑๐๙
บทส่งท้าย	ความทรงจำของผู้เขียน	๑๒๑
	บรรณานุกรม	๑๒๔

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์
คู่ชีวิตผู้อภิวัดมณีประชาธิปไตย

พระยาชัยวิชิตฯ (ข้า) - คุณหญิงเพ็งฯ
พ.ศ. ๒๔๖๐

ท่านผู้หญิงพูนศุขฯ
อายุ ๓ ขวบ

บทที่ ๑

สายสัมพันธ์

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ

“ที่จะเกิดสงครามคราวนี้ ไม่ปรากฏเหตุอย่างอื่น นอกจากพม่า เห็นว่าไทยกำลังอ่อนแอแปลกเปลี่ยน เป็นช่องที่จะมาปล้นเอาทรัพย์สมบัติ ได้ง่าย ๆ ก็ยกมาตีเมืองไทยเท่านั้นเอง เริ่มเรื่องสงครามคราวนี้ในพงศาวดารพม่ากล่าวว่า พระเจ้ามังระประสงค์จะตีกรุงศรีอยุธยาจึงให้เนเมียวสีหบดียกกองทัพเข้ามาทางเมืองเชียงใหม่ ลงมาตีกรุงศรีอยุธยาทางด้านเหนือทาง ๑ ให้มังมหานรธายกกองทัพลงมาทางเมืองทวาย เข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาทางด้านตะวันตก ให้พร้อมกับกองทัพเนเมียวสีหบดีอีกทาง ๑”^๑

ครานั้น นายกองหนุ่มชาวอยุธยาอาสาออกรบพม่า โดยพาลูกน้องคู่มือมาตั้งรับข้าศึก ณ ตำบลสี่กุก เมื่อกำดาบออกสู่สนามรบ นายกองและทหารหาญทั้งปวงต่างพร้อมพลีชีพเพื่อปกป้องผืนแผ่นดินศึกครั้งนี้ใหญ่หลวงนัก นายกองหนุ่มทวนคิดถึงบ้านริมคลองกับเมียและ

^๑ ตำราชานุกรณภาพ. ไทยรบพม่า. (กรุงเทพฯ. บรรณาการ. ๒๕๔๓) หน้า ๒๖๒

เกริ่น ลูกน้อย บ้านใกล้คลองเมือง ตรงข้ามวัดที่พระนมประยงค์ บรรพบุรุษของเขาเป็นผู้สร้าง หากเขาไม่มีโอกาสกลับไปเมียก็คงทำตามคำสั่งเสียที่เขาให้ไว้

นายกongหนุ่มเลือดออชญาลัมลงขณะมือยังกำดาบแน่น ก่อนลมหายใจจะขาดห้วงเขาคิดถึงเมีย ลูกน้อย และบ้านตรงข้ามวัด คิดถึงแสงจันทร์คืนเพ็ญที่เขาไม่มีโอกาสเห็นอีกต่อไป

ข่าวการตายของทหารในสมรภูมิกองส่งต่อ ๆ กันมา ญาติพี่น้องคงทำได้เพียงร่ำไห้อาลัยรักผู้จากไปโดยไม่มีโอกาสนำศพกลับมาทำพิธีทางศาสนา ข่าวการตายของนายกongมาถึงบ้านลูกหลานพระนมประยงค์แล้วเช่นกัน เมียของเขาจำคำสั่งสุดท้ายก่อนไปสนามรบได้ว่า หากจวนตัวหรือเขาไม่กลับมา ให้รีบหนีออกจากกรุงศรีอยุธยาไปทันที นางจึงพาเด็กชาย**เกริ่น** ลูกน้อยลงเรือพร้อมญาติสนิท รีบแจวเรือออกไปทางแม่น้ำป่าสัก มุ่งหน้าไปบ้านญาติ ณ ตำบลท่าหลวง แขวงเมืองสระบุรี ค่ะเนว่าไกลจากข้าศึกพอสมควรแล้วจึงอาศัยอยู่กับญาติที่นั่น จนกระทั่งพระเจ้าตากสินนำกองทหารสู้รบกับพม่าจนได้รับชัยชนะ ข้าศึกถูกทำลายล้างหมดสิ้นไปจึงเดินทางกลับบ้าน

สภาพบ้านเรือนหลังสงครามเต็มไปด้วยซากปรักหักพังจากการปล้นชิงและเผาทำลายด้วยน้ำมือข้าศึก เมียนายกongผู้พลีชีพในสมรภูมิจึงลงมือปลูกกระท่อมไม้ไผ่ขึ้นอาศัยชั่วคราว บนที่ดินเดิมที่เป็นมรดกตกทอดมาหลายชั่วคน เพราะมีลูกน้อยที่ต้องเลี้ยงดูให้เติบโตใหญ่ นางจึงเริ่มทำขนมขาย ขนมที่ทำมีมากมายหลายชนิดล้วนเป็นที่ติดอกติดใจลูกค้า จากปากต่อปากจนรับรู้ทั่วกรุงว่าขนมเจ้าอร่อยต้องเป็น “ขนมหน้าวัดพนมยงค์” ที่กร่อนมาจาก “พระนมประยงค์” พระนมแห่งพระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งของกรุงศรีอยุธยาเป็นผู้สร้างไว้เมื่อหลายชั่วอายุคนมาแล้ว รวมทั้งได้สถาปนาพระเจดีย์องค์หนึ่งเป็นพุทธบูชาบนยอดเขาลูก

หนึ่งเมื่อคราวไปนมัสการพระพุทธบาทและพระพุทธฉายแขวงเมือง
สระบุรี ยอดเขาภูนั้นจึงเรียกว่า “เขาพนมยงค์” ด้วยเช่นกัน

ครอบครัวที่อาศัยอยู่ในละแวกวัดพนมยงค์พากันกลับบ้าน
บูรณะปลูกสร้างบ้านเรือน ทำให้ย่านนั้นคึกคักกลายเป็นย่านตลาดขึ้นมา
อีก เมื่อนายกองขยายการค้าออกไป เก็บหอมรอมริบจนสามารถปลูก
เรือนฝากระดานแทนเรือนไม้ไผ่หลังเก่าได้สำเร็จ และยังเป็นหัวเรี่ยว
หัวแรงในการชักชวนญาติมิตรที่มีจิตศรัทธาร่วมกันสร้างโบสถ์วัด
พนมยงค์ที่ถูกทำลายเมื่อคราวเสียกรุงขึ้นมาใหม่บนฐานรากเดิม เช่น
เดียวกับศาลาการเปรียญและกุฏิสงฆ์ จนเรียบร้อยแล้วจึงนิมนต์พระ
ภิกษุจากวัดอื่นมาอยู่จำพรรษา

เมื่อนายเกรินอายุได้ ๒๐ ปี จึงอุปสมบทที่วัดนี้และจำพรรษาอยู่
นานกว่าสิบปี จนกระทั่งได้เป็นสมภาร ในที่สุดจึงลาสิกขาบทออกมา
และสมรสกับแก้ว บุตรีหัวหน้าคณะปีพาทย์ตำบลสวนพริก มีบุตร ๔ คน
คือ ปิ่น บุญมา ทรัพย์ อัน

ปิ่น สมรสกับ ก๊ก แซ่ตั้ง มีบุตรชายสองคนคือ เกิดและตัว
ทายาทรุ่นต่อมาได้แยกย้ายภูมิลำเนาจากบ้านเดิมจึงมีนามสกุลต่างกัน
ตามที่ทางการตั้งให้ และมีทายาทสายหนึ่งใช้นามสกุลว่า “พนมยงค์”

บุญมา สมรสกับ พระพิทักษ์เทพธานี (ด้วง) ผู้ช่วยผู้รักษากรุง
(สมัยที่ทางการยังถือว่าพระนครคืออยุธยาเป็นกรุงเก่าของไทย จึงเรียก
ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดนี้ว่าผู้รักษากรุง) ทายาทสืบต่อมามีนามสกุลว่า
“ณ ป้อมเพชร”

ทรัพย์ แต่งงานกับเงินผู้หนึ่ง มีบุตรชายสองคนชื่อ รื่นและผั่ง
(ขุนประเสริฐ) มีบุตรี่สามคนชื่อ สุข เผือก และจันทร์ และคนอื่นที่ไม่
แต่งงาน

กรุงรัตนโกสินทร์

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

หลวงวิจิตรวาทการ (ขา) ผู้ดำรงตำแหน่งปลัดมณฑลอุบลราชธานี ประจำเมืองสุรินทร์ รู้สึกปลื้มปีติเมื่อทราบจากคุณหญิงเพ็ง ภริยาของท่านกำลังตั้งครรภ์ ถ้าเป็นบุตรก็หมายความว่าท่านจะมีบุตรเป็นคนที่ ๓ แล้ว ไม่นานจากนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายหลวงวิจิตรวาทการกลับมารับราชการในตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองสมุทรปราการ และพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระสมุทรบุรานุรักษ์ ขณะนั้นตรงกับ พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐)

เมืองสมุทรปราการที่ตั้งอยู่ชายฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งในเวลานั้นยังใสสะอาด อากาศสดชื่นเย็นสบาย ในช่วงฤดูร้อนจึงมีผลพลได้ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงสำหรับพักผ่อนเปลี่ยนพระอิริยาบถในฤดูร้อนอยู่เสมอ

ครั้นถึงวันอังคารขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนอ้าย ปีกุน ร.ศ. ๑๓๐ เวลา ๗ นาฬิกา ๒๐ นาที ตรงกับวันที่ ๒ มกราคม ปฏิทิน ขณะนั้นเป็น พ.ศ. ๒๔๕๔ (ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๓ สมัยจอมพลพิบูลฯ เป็นนายกรัฐมนตรีได้ประกาศพระบรมราชโองการใช้วันที่ ๑ มกราคมเป็นวันขึ้นปีใหม่แทนวันที่ ๑ เมษายนที่เคยใช้มาแต่เดิม จึงทำให้วันที่ ๒ มกราคม ร.ศ. ๑๓๐ นั้นเปลี่ยนเป็น พ.ศ. ๒๔๕๕) คุณหญิงเพ็งคลอดบุตร คนที่ ๓^๒ ด้วยความเรียบร้อยปลอดภัย ท่ามกลางความยินดีปริตาของครอบครัวและญาติมิตร

๔ เดือนต่อมา พระสมุทรบุรานุรักษ์พร้อมคุณหญิงเพ็งอุ้มบุตรน้อยวัยสี่เดือนขอเข้าเฝ้าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระ

^๒ "ประวัติ พนมยงค์" : กำเนิดและการตั้งชื่อพูนศุขและประวัติ (๑๐๑ ปีประวัติ - ๙๐ ปีพูนศุข สนพ. ปาปรัส พับลิเคชัน ๒๕๔๕) หน้า ๘

บรมราชชนนีพันปีหลวง (สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี) ในรัชกาลที่ ๖ ซึ่งประทับพักผ่อนพระอิริยาบถอยู่ที่พลับพลาชายฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ในเวลานั้นเพื่อขอพระราชทานนาม

รุ่งขึ้นตรงกับวันที่ ๓๐ พฤษภาคม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชเลขาณุกาญ์อัญเชิญของลายพระราชหัตเลขาที่ตั้งนามให้บุตรเจ้าเมืองสมุทรปราการนั้น ดังปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า

พูนศุขบุตริ พระสมุทบุรานุรักษ์

เสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ ขอตั้งนามบุตริคนเล็กของพระสมุทบุรานุรักษ์ (ข้า) ซึ่งเกิดด้วยเพ็งผู้เปนมารดาให้มีนามว่า “พูนศุข”

ขอจงเจริญด้วย วรณ ศุข พล ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ สรรพศิริสวัสดิ พิพัฒนามงคล สมบูรณ์ลาภ ทวีผลทุกประการ

เมื่อบุตริคนเล็กอายุได้ ๔ ขวบ พระสมุทบุรานุรักษ์ ซึ่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ใหม่ว่า พระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา ได้ย้ายเข้าพระนครเพื่อมาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมราชทัณฑ์คนแรก โดยมีบ้านพักอยู่ที่บ้านคลองสาน ฝั่งธนบุรี ซึ่งเป็นที่ดินพระราชทาน

ย้อนกลับไปเมื่อ ร.ศ. ๑๑๙ นางลูกจันทน์ภรรยา นายเสียงที่ทำงานอยู่ที่ท่าบลท่าหลวง ตั้งครรภ์บุตรคนที ๒ หลังจากมีบุตรสาวคนโตชื่อ เก็บ อายุ ๗ ปี นายเสียงกับนางลูกจันทน์ได้อพยพกลับมาอยู่บ้านหน้าวัดพนมยงค์ เพื่อเตรียมการบุกเบิกที บุตรคนที ๒ ของเขาจึงเกิดที่บ้านหน้าวัดพนมยงค์เมื่อวันศุกร์ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ เวลาบ่ายโมง ร.ศ. ๑๑๙ (ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ เวลา ๑๓ นาฬิกา)

เมื่อทารกคลอดจากครรภ์มารดานั้น มารดาเกิดมีอาการเป็นลม
สลบไป บิดาและญาติผู้ใหญ่จึงปฐมพยาบาลมารดาเพื่อให้ฟื้นจากสลบ
โดยคิดว่าทารกนั้นตายแล้ว เพราะไม่ได้ยินเสียงร้อง แต่พี่กิมบุตรป่าแพง
เห็นว่าญาติผู้ใหญ่ช่วยปฐมพยาบาลมารดาพอแล้วจึงเอาใจใส่ทารกที่
เกิดใหม่ ทารกจึงร้องขึ้นได้ แสดงว่ามีชีวิตอยู่

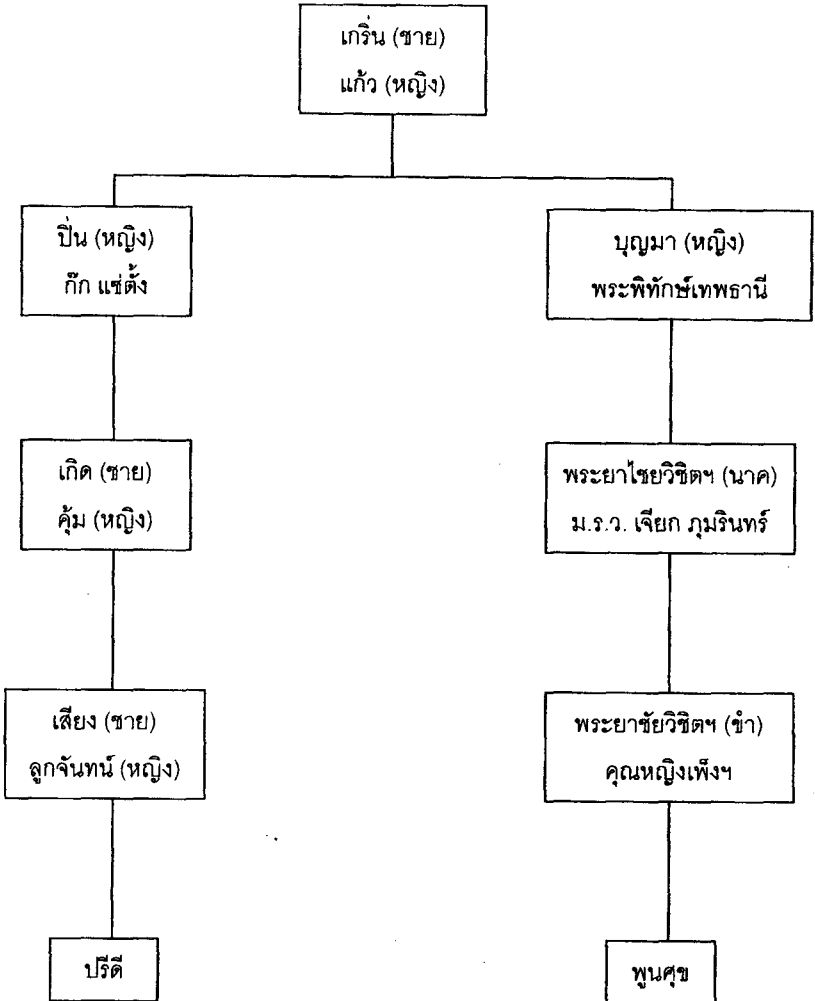
บิดามารดาจึงมีความยินดีที่ได้ลูกชายเป็นคนแรกต่อจากที่ท่านมี
ลูกคนโตเป็นหญิงชื่อเก๊บ บิดาตั้งชื่อให้ลูกชายคนนี้ว่า "ปรีดี" (โดยไม่มี
ชื่อเล่น) ^๗

ที่บ้านคลองสานของท่านเจ้าคุณช่วยวิชีวิตฯ แห่งนี้ ญาติคนหนึ่งของ
ท่านได้นำบุตรชายที่เพิ่งเรียนจบ ม.๖ จากอยุธยา มาฝากเพื่อเรียนต่อที่
โรงเรียนกฎหมายในพระนคร ชายหนุ่มผู้นั้นชื่อ **ปรีดี พนมยงค์** ●

---

^๗ เรื่องเดียวกัน อ่างแล้ว

สายสัมพันธ์ปรีดี - พูนศุข

ท่านผู้หญิงพูนศุขฯ เมื่ออายุ ๑๖ ปี

บทที่ ๒

วัยเยาว์

ท่านเจ้าคุณชัยวิชิตฯ เล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง แม้ว่าในยุคสมัยนั้นลูกผู้หญิงมักไม่มีโอกาสเข้ารับการศึกษา แต่ลูก ๆ ของท่านมีโอกาสเข้ารับการศึกษาเท่าเทียมกันทั้งหญิงชาย ทุก ๆ เช้า ลูก ๆ ของท่านอธิบติกรมราชทัณฑ์จะนั่งเรือจ้างจากบ้านมาขึ้นที่กรมแล้วนั่งรถ ประทุนต่อไปยังโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์

ขณะนั้นท่านผู้หญิงพูนศุขมีอายุ ๖ ขวบ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๑ โดยเข้าเรียนชั้น Preparatory หรือชั้นเตรียมประถมด้วย ต่อมาครอบครัวท่านเจ้าคุณชัยวิชิตฯ ได้ย้ายไปพำนักที่บ้านข้างวัดสามพระยา บางขุนพรหม สุดท้ายท่านจึงปลุกบ้านขึ้นที่ถนนสีลม ชื่อบ้าน “บ่อมเพชร” โดยที่ดินแปลงนี้คุณหญิงเพิ่งรับจำนองไว้จำนวน ๖๐๐ ตารางวา ในราคา ๘,๐๐๐ บาท ซึ่งนับว่าแพงมากในสมัยนั้น เมื่อเจ้าของเดิมไม่สามารถไถ่ถอนคืนได้บ้านบ่อมเพชรจึงถือกำเนิดขึ้น

“ข้าพเจ้าเป็นชาวสีลมเต็มตัวในช่วง พ.ศ. ๒๔๖๕ - พ.ศ. ๒๔๘๕ หรืออีกนัยหนึ่ง อยู่ถนนสายนี้มาตั้งแต่อายุ ๑๑ ขวบจนถึงอายุ ๓๐ ปี

และอีกช่วงหนึ่งจาก พ.ศ. ๒๔๙๐ - พ.ศ. ๒๔๙๖”^๔

พระยาชัยวิชิตฯ ในขณะนั้นยังดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมราชทัณฑ์ (ซึ่งเป็นคนแรกและคนสุดท้ายในตำแหน่งนี้ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พ.ศ. ๒๔๕๘ - พ.ศ. ๒๔๖๘) และถูกดูถูกในสมัยรัชกาลที่ ๗ จึงต้องออกจากราชการ

ครอบครัวบ้านป้อมเพชรเป็นครอบครัวใหญ่ มีพี่น้องถึง ๑๒ คน นอกจากนี้ยังมีพี่น้องต่างจังหวัดที่เข้ามาเรียนหนังสือในพระนคร เช่น ญาติคุณหญิงเพ็งมาจากสุพรรณบุรี ญาติท่านเจ้าคุณชัยวิชิตฯ มาจากอยุธยา และยังมีลูกน้องเก่าของท่านจากกรมราชทัณฑ์อีก รวมแล้วในเวลานั้นสมาชิกบ้านป้อมเพชรจึงมีราว ๓๐ คน บ้านป้อมเพชรควบคุมการก่อสร้างโดยพระยาชัยวิชิตฯ ผู้เป็นเจ้าของบ้านเพราะท่านสนใจเรื่องการช่าง นอกจากนี้ยังมีโรงกลึงเล็กๆ อยู่ในบ้านด้วย สถาปนิกผู้ออกแบบเป็นชาวอิตาเลียนชื่อ Tavella อยู่ในกลุ่มนายช่างที่ก่อสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม

ท่านผู้หญิงรำลึกถึงบ้านป้อมเพชรที่อบอุ่นด้วยผู้คนและร่มรื่นด้วยต้นไม้ใหญ่ไว้ว่า

“เปิดประตูบ้านบานใหญ่ซึ่งกรงเหล็กเข้ามา ขวามือเป็นตึกห้องเดียวสำหรับคนเฝ้าประตู และด้านข้างมีชื่อ ‘บ้านป้อมเพชร’ ทาด้วยสีดำ ตัวหนังสือใหญ่พอเป็นที่สังเกตของผู้คนผ่านไปมา ต่อจากนั้นเป็นโรงรถซึ่งชั้นบนมีห้องพักอาศัย

ถัดไปมีเรือนไทยอยู่สองหลัง น้อย ๆ รุ่งเล็กของข้าพเจ้าอยู่กับพี่เลี้ยง ใต้ถุนเรือนไทยเป็นโรงกลึงของบิดาข้าพเจ้า ต่อมาได้ย้าย

---

^๔ ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, ย้อนรอยถนนสีลม; นิตยสารแพรว ฉบับที่ ๖๓๖/๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๙ หน้า ๒๓๑

เครื่องมือช่างไปไว้ที่โรงรถ

ตึกหลังใหญ่ทรงยุโรปเป็นที่อยู่ของบิดามารดาข้าพเจ้าและลูกหญิงรุ่นโต ตั้งเด่นอยู่กลางบริเวณบ้าน ระเบียงตึกด้านหน้าและด้านซ้ายปูพื้นด้วยหินอ่อน หน้าตึกประดับด้วยรูปปั้นหญิงสาวชาวตะวันตก อ่อนช้อยตามสมัยนิยม... พื้นที่ด้านตะวันตกของบ้านป้อมเพชรจรดลำรางสาธารณะจึงไม่จำเป็นต้องสร้างรั้วบ้าน ด้านหลังตึกใหญ่เป็นตึก ๒ ชั้น มีคาดฟ้า แบ่งเป็นส่วนที่พี่ชายข้าพเจ้าพำนักอยู่ชั้นบน และชั้นล่างเป็นที่พักของคนในบ้าน รวมทั้งห้องครัว

บิดาข้าพเจ้าเป็นคนรักต้นไม้ใบหญ้า จึงไม่ได้ตัดต้นไม้ใหญ่ประเภทมะขาม มะม่วง มะตูม มะกอก ที่มีอยู่เดิม ปล่อยให้ต้นไม้วงกนี้เติบโตตามธรรมชาติ แล้วปลูกต้นไม้อื่น ๆ แซมให้ร่มรื่นอีกมากมาย”^๕

ถนนสีลมในเวลานั้นสงบเงียบและค่อนข้างเปลี่ยว มีบ้านเรือนของเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ พ่อค้า คหบดี และชาวต่างประเทศอยู่บ้าง ลึกเข้าไปด้านในยังมีชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำสวน ปลูกพืชผักผลไม้กันอยู่ บ้านป้อมเพชรอยู่ฝั่งเหนือถนนสีลม เรียกว่า ‘ฝั่งคลอง’ ส่วนถนนสีลมด้านฝั่งใต้เรียกว่า ‘ฝั่งถนน’ ผู้คนในละแวกสีลมล้วนคุ้นเคยเป็นมิตรที่ดีต่อกัน ช่วงแรกถนนสีลมยังไม่มีรถราง ผ่านไป ๕-๖ ปีจึงมีรถรางจากปลายถนนสีลมจนถึงศาลาแดง

ฝั่งถนนเริ่มด้วยบ้าน ‘ศาลาแดง’ รัชกาลที่๕ พระราชทานแก่เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ตัวตึกสวยงามมาก เต้นด้วยสี่ขาขาวสลับแดง เเชิงชายหลังคาตึกเป็นลูกไม้ปูนปั้นวิจิตรงดงาม คาดว่าสถาปนิกน่าจะเป็น

^๕ เรื่องเดียวกัน

ท่านผู้หญิงพูนศุขฯ อายุ ๑๘ ปี

ชาวอิตาลีเลียน ‘บ้านศาลาแดง’ งดงามเช่นอาคารสมัยเรอเนสซองซ์ของอิตาลี ท่านผู้หญิงพูนศุขเล่าว่า ในวัยเด็กท่านเคยติดตามบิดามารดาไปที่บ้านศาลาแดงนี้อยู่บ่อยครั้ง ทั้งเรียกเจ้าพระยายมราชว่า “คุณตาศาลาแดง”

เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นบุตรคหบดีสามัญชนในจังหวัดสุพรรณบุรี วัยเด็กบวชเรียนเป็นสามเณร ต่อมาบวชเป็นพระภิกษุ สอบได้เปรียญ ๓ ประโยคเป็น “มหา” เมื่อลาสิกขาบทได้เข้ารับราชการครูโดยสอนวิชาภาษาไทยที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบในพระบรมมหาราชวัง โดยถวายการสอนพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้ตามเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ๔ พระองค์ อันมี กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กรมหลวงปราจิณกิติติบดี กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ทั้งได้ติดตามไปถวายการสอนภาษาไทยเมื่อเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธเสด็จไปทรงศึกษาที่ประเทศอังกฤษเป็นเวลา ๓ ปี เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๐ พระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์เสด็จกลับเมืองไทยชั่วคราว เจ้าพระยายมราชซึ่งได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เป็นมหาอำมาตย์นายก “เจ้าพระยายมราช” ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดในราชการปกครองมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาได้ตามเสด็จด้วย

เมื่อกลับมาคราวนี้ท่านเจ้าคุณยมราชได้สมรสกับคุณตลับ บุตรสาวคนโตของพระยาไชยวิชิตสิทธิศาสตร์ (นาค ณ ป้อมเพชร์) ผู้รักษากรุงศรีอยุธยา กับคุณหญิงนวล และได้เดินทางไปอังกฤษด้วยกันอีกเป็นเวลา ๖ ปี คุณตลับคือพี่สาวของพระยาชัยวิชิตฯ บิดาของท่านผู้หญิงพูนศุขนั่นเอง

ในกาลต่อมาเจ้าพระยายมราช ได้รับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลที่ ๘ ในช่วง ๔ มีนาคม ๒๔๗๗-๒๘ กันยายน ๒๔๘๐ และ ๒ สิงหาคม ๒๔๘๐-๓๐ ธันวาคม ๒๔๘๐

ทุก ๆ วันบุตรที่ท่านอธิปติกรรมราชทัณฑ์ นั่งรถประทุนจากบ้าน

ป้อมเพชรมาโรงเรียนโดยใช้เวลาเพียง ๕ นาที เวลานั้นโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์มีอธิการบดีสองท่านคือ มาแมร์ Xavier และมาแมร์ Françoise การเรียนแบ่งออกเป็นแผนกภาษาอังกฤษและแผนกภาษาฝรั่งเศส ท่านผู้หญิงพูนศุขเรียนแผนกภาษาอังกฤษ ครูคนแรกของท่านคือ ครูฉลุย และมีครูนักบวชหญิงในศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกอีกหลายท่าน ที่นักเรียนพากันเรียกว่า “แม่ตั้ม” ซึ่งออกเสียงเพี้ยนมาจากคำว่า Madame

การเรียนการสอนเน้นด้านภาษา ทุกวิชาที่เรียนต้องสอนเป็นภาษาอังกฤษทั้งสิ้น นอกห้องเรียนนักเรียนก็ต้องสนทนากันด้วยภาษาอังกฤษ ทำให้นักเรียนใช้ภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสได้คล่องแคล่วชำนาญ ส่วนภาษาไทยนั้นเรียนวันละหนึ่งชั่วโมง นอกจากนี้นักเรียนยังเรียนวิชาการฝีมือและตัดลายมือด้วยปากกา drawing ผลการกวาดชั้นเรื่องนี้ทำให้นักเรียนลายมือสวยรวมทั้งท่านผู้หญิงพูนศุขด้วย

ค่าเล่าเรียนคิดเป็นรายเดือน เดือนละ ๗ บาท หากใครต้องการเรียนดนตรีเช่นเรียนเปียโนต้องเสียอีกเดือนละ ๑๐ บาท ท่านผู้หญิงพูนศุขเลือกเรียนเปียโน โดยมีมาตามเดอซา แม่หม้ายชาวโปรตุเกสเป็นครูคนแรก ต่อมาจึงได้เรียนกับ Miss Mina Fricker และ Miss Carmen ต่อมาท่านผู้นี้คือ Soeur Renee ที่มีลูกศิษย์มีชื่อเสียงโด่งดังหลายคน ท่านผู้หญิงพูนศุขเคยได้แสดงเปียโนในงานโรงเรียนสองครั้ง โดยแสดงร่วมกับเพื่อนคนหนึ่ง หลังจากแต่งงานแล้วท่านจึงได้เรียนเปียโนกับหม่อมวิจิตร ภริยาชาวฝรั่งเศสของหลวงวิจิตรวาทการ

ท่านผู้หญิงพูนศุขยังจำเรื่องราวในวัยเรียนและโรงเรียนของท่านได้เป็นอย่างดี ท่านเล่าว่าสมัยนั้นโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์มีนักเรียนประมาณ ๒๐๐ คน เมื่อก้าวเข้าสู่ประตูโรงเรียน มีถนนทอดยาวไปยังลานที่เล่นมีตีก ๒ ชั้นหลังหนึ่งด้านข้างซ้ายมือมีตีกปลูกในแนวยาวอีกหลัง

หนึ่ง สองข้างลานมีม้านั่งเรียงรายสำหรับนักเรียนนั่งเล่น สุดลานเป็นถ้ำ
พระแม่มาลี หลังถ้ำมีตึกแนวขวางอีกหลังหนึ่ง ท่านผู้หญิงมีความสุขกับ
เพื่อนๆ ตามประสาเด็กในวัยนั้น มีทั้งกระโดดเชือก เล่นหมากเก็บ เล่น
ตักหอยกัน เพื่อนในวัยเด็กเหล่านั้นหลายคนคือกัลยาณมิตรที่คบหากัน
มายืนยาวกว่า ๘๐ ปี ●

วันเริ่มชีวิตคู่
๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๑

บทที่ ๓

ชีวิตคู่

“นายปรีดีไปเรียนต่อที่ฝรั่งเศสตอนไหนอายุเท่าขวบ” ท่านผู้หญิงพูนศุขให้สัมภาษณ์ด้วยรอยยิ้มเมื่อหวนรำลึกถึงความหลัง^๖

“นายปรีดีเป็นคนที่เรียนหนังสือเก่ง สำเร็จวิชากฎหมายในหนึ่งปี แทนที่จะเป็นสองปีตามหลักสูตรการเรียนในสมัยนั้น พอสอบเสร็จจึงคุณพ่อพาไปพบเสนาบดียุติธรรมเวลานั้น คือเจ้าพระยาอภัยราชา (ม.ร.ว. ลพ สุทัศน์) บอกว่าพาหลานชายซึ่งสอบได้เป็นเนติบัณฑิตเรียบร้อยแล้ว มาแสดงความเคารพ และนายปรีดีได้รับการคัดเลือกให้ไปเรียนต่อที่ประเทศฝรั่งเศสเป็นเวลา ๗ ปี จนสำเร็จระดับ *Docteur en Droit* กลับมา แล้วมาอยู่ที่บ้านป้อมเพชร และเข้ารับราชการเป็นผู้ช่วยเลขานุการกรมร่างกฎหมาย พร้อมกับเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมด้วย”^๗

---

^๖ ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, ให้สัมภาษณ์ผู้เขียน เมื่อ ๑๙ กันยายน ๒๕๔๙ ที่บ้านซอยสวนพลู

^๗ อัครวิวัฒน์ โอสสถานเคราะห์, ทัศนะเรื่องในมงคลวาร อายุ ๘๐ ปี พลตรีพิบูลย์ จันทโรจวงศ์ : ๑๐ กันยายน ๒๕๔๙ หน้า ๑๘, ๑๙

พระยาชัยวิชิตฯ (ขวา) คุณหญิงเพ็ญฯ กับลูกๆ หลานๆ
บ้านป้อมเพชร ถนนสีลม พ.ศ. ๒๔๗๔

ท่านผู้หญิงพูนศุข เรียนถึงชั้น Standard ๗ จึงลาออกจากโรงเรียนมาสมรสกับนายปรีดี พนมยงค์ ในวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๑ ก่อนหน้านั้นหนึ่งสัปดาห์คือ เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน อันเป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษาในหลวงรัชกาลที่ ๗ นายปรีดีเพิ่งรับพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์เป็นรองอำมาตย์เอก หลวงประดิษฐมนูธรรม ข้าราชการในสังกัดกระทรวงยุติธรรม

เช้าตรู่วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน อันเป็นวันมงคลสมรส นางสาวพูนศุข ณ บ่อมเพชร สวมเสื้อสีชานอ้อย นุ่งซิ่นป้ายสีเดียวกันตามสมัยนิยม เจ้าบ่าวสวมชุดราชปะแตน นุ่งผ้าม่วง ถูงเท้าขาวรองเท้าดำ

พระสงฆ์ ๙ รูป เจริญพระพุทธมนต์แก่คู่บ่าวสาวที่เรือนหอซึ่งปลูกในบริเวณบ้านบ่อมเพชร ถนนสีลม ทั้งถือโอกาสนั้นทำบุญขึ้นบ้านใหม่ซึ่งเป็นเรือนหอด้วย

ในตอนเย็นมีฤกษ์รดน้ำ เจ้าสาวเปลี่ยนมาสวมเสื้อตัดด้วยผ้าลามะ ไม่มีแขน ติดช่อดอกไม้แห้ง นุ่งซิ่นสีน้ำเงิน ซึ่งคุณหญิงเพิ่งเป็นผู้จัดหา แล้วให้พี่ๆ น้องๆ ช่วยกันตัดเย็บ

ของชำร่วยในงานสมรสเป็นบุหงาในถุงแพรต่วนเย็บเป็นรูปต่าง ๆ คลุมด้วยลูกไม้ทองอย่างวิจิตร โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงราชบุรี นับว่าเป็นสิริมงคลยิ่ง สำหรับแขกราว ๑๐๐ ท่านที่มาในงาน พระยาชัยวิชิตฯ เลือกแต่ผู้หลักผู้ใหญ่ที่มีประวัติดี มีครอบครัวดี เพื่อเป็นสิริมงคลแก่คู่บ่าวสาว เท่าที่ท่านผู้หญิงจดจำรำลึกได้ เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ที่มารดน้ำอวยพรมี เจ้าพระยา ยมราช (ปั้น สุขุม) กับท่านผู้หญิงตลับซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ที่นับถือ เจ้าคุณ ยมราชเป็นผู้สวมมงคลและเจิมหน้าผาก แล้วยังมีพระองค์เจ้าธานีนิวัต ซึ่งต่อมาได้เลื่อนพระยศเป็นกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร กับ หม่อมประยูร ธิดาเจ้าพระยายมราชที่เกิดจากคุณโต บุตรีอีกคนหนึ่งของ

บุตร - ธิดาทั้ง ๖ ของครอบครัวพนมยงค์
ลลิตา, ปาล, สุธา (แป้ว), ศุขปริดา, ดุษฎี, วาณี

พระยาไชยวิชิตสิทธิสาคร (นาค) กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรได้รับแต่งตั้งเป็นอภิวรณมนตรี บริหารราชการในหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตามรัฐธรรมนูญฉบับ ๔ พุทธศักราช พ.ศ. ๒๔๙๐ ซึ่งมีฉายาว่า “รัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่ม” ที่คณะรัฐประหาร ๘ พุทธศักราช พ.ศ. ๒๔๙๐ ได้สถาปนาขึ้น และได้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ - เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๔ และเดือนพฤษภาคม - กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ เสด็จพระราชดำเนินต่างประเทศได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตลอดเวลาที่ไม่ได้ประทับอยู่ในราชอาณาจักร

ในงานมงคลสมรส หลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง วัฒนปฤดา) ได้มอบสมุดลงนามให้เป็นของขวัญในยุคลสมัยที่การเซ็นชื่ออวยพรในสมุดยังไม่แพร่หลายนัก พร้อมแต่งโคลงบทหนึ่งมอบให้ มีข้อความดังนี้

พูน	เพิ่มเฉลิมเกียรติล้ำ	ลือนาม
ศุข	สบายภัยขาม	คลาดพัน
ปรี	ดาอย่ารู้ทรม	จิตต์เสน่ห์
ดี	จักมียิ่งล้น	หากรู้จักกัน

หลังจากแต่งงาน นายปรีดีและท่านผู้หญิงพูนศุข ใช้ชีวิตที่เรือนหอที่ท่านเจ้าคุณชัยวิชิตฯ ปลุกให้ ส่วนอาหารการกินท่านทั้งสองขึ้นไปร่วมรับประทานกับบิดามารดาที่ตึกใหญ่ ในช่วงแรกที่ยังไม่มีบุตร ท่านผู้หญิงพูนศุขเป็นผู้ไฝ่รู้ไฝ่เรียนได้ชักชวนเพื่อนผู้หนึ่งที่เคยเรียนจากโรงเรียนเซ็นต์โยเซฟคอนเวนต์ไปสมัครเรียนภาษาฝรั่งเศส ที่สมาคมฝรั่งเศส ถนนสาทรใต้ โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน เพื่อนร่วมชั้นมีประมาณ

๑๐ คน ที่นี้ท่านได้รู้จักเพื่อนใหม่จากโรงเรียนอัสสัมชัญบางรักอีกหลายคน เช่น คุณกนต์ธีร์ ศุภมงคล คุณปวย อึ้งภากรณ์ และคุณจำกัศพลางกูร จากโรงเรียนเทพศิรินทร์ ส่วนครูผู้สอนชาวฝรั่งเศสรับราชการเป็นที่ปรึกษากฎหมายกระทรวงยุติธรรม ท่านผู้หญิงพูนศุขเรียนอยู่เกือบปีจึงหยุดเรียนเพราะมีบุตร แต่ว่างเว้นจากการเรียน ๒-๓ ปี เมื่อบุตรธิดาโตขึ้นก็กลับไปเรียนอีกครั้งหนึ่ง บุตรธิดา ๓ คนแรกของท่านคือ ลลิตา ปาล และสุตา ถือกำเนิดที่เรือนหอหลังนี้

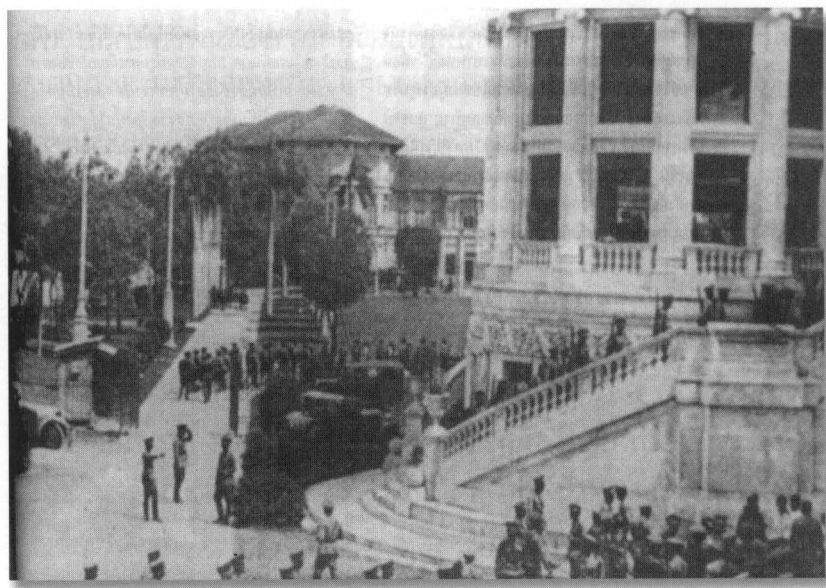
นายปรีดี พนมยงค์ อายุ ๒๘ ปี รับราชการในตำแหน่งผู้ช่วยเลขาธิการกรมร่างกฎหมาย (เทียบเท่ากรรมการกฤษฎีกาปัจจุบัน) และเป็นครูสอนที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม ได้รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ ๓๒๐ บาท และค่าสอนอีกสัปดาห์ละ ๒ ชั่วโมง ชั่วโมงละ ๑๐ บาท เมื่อนายปรีดีได้รับเงินเดือนทุกเดือนจะมอบให้ท่านผู้หญิงพูนศุขทั้งหมด โดยไม่หักไว้ใช้จ่ายส่วนตัว เนื่องจากนายปรีดีมีรายได้พิเศษจากการสอน และดำเนินกิจการโรงพิมพ์ “นิติสาส์น” มาตั้งแต่ก่อนแต่งงาน โรงพิมพ์ออกวารสาร “นิติสาส์นรายเดือน” สำหรับผู้สนใจกฎหมายบ้านเมือง และพิมพ์หนังสือ “ประชุมกฎหมายไทย” เล่มที่ ๑-๑๒ อัตราค่าสั่งจองชุดละ ๖๐ บาท ท่านผู้หญิงทำหน้าที่พิสูจน์อักษรและทำบัญชีการสั่งจอง รวมทั้งบรรจุหีบห่อส่งทางไปรษณีย์โดยวิธีส่งพัสดุเก็บเงินปลายทาง หนังสือชุดนี้เป็นที่ต้องการมาก ทำให้ท่านทั้งสองเก็บหอมรอมริบจนสามารถปลูกบ้านหลังใหม่คือ “บ้านพูนศุข” ได้ในเวลาต่อมา

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ช่วงหนึ่งนายปรีดีดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รับเงินเดือนเดือนละ ๕๐๐ บาท ต่อมาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย รับเงินเดือนเดือนละ ๑,๕๐๐ บาท ท่านได้มอบให้ท่านผู้หญิงพูนศุขทั้งหมดเช่นกัน เพื่อให้ท่านนำมาใช้จ่ายในฐานะแม่บ้าน เช่น ค่านมบุตร ค่าคน

รับใช้และรายจ่ายเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ เมื่อต้องการสิ่งใดจึงจะให้ท่านผู้หญิง
จัดทำให้ บางเดือนท่านลืมนเงินเดือนไว้ที่โต๊ะทำงาน จนเจ้าหน้าที่ต้องนำมา
ให้ที่บ้าน ต่อมาท่านจึงให้เลขานุการนำมามอบให้ท่านผู้หญิงโดยตรง และ
ปฏิบัติเช่นนี้ตลอดมา นอกจากนี้ยังมีเบี้ยประชุมในตำแหน่งกรรมการ
สภาผู้แทนฯ ซึ่งนายปรีดีมอบให้ คุณปพาฬ บุญ-หลง ซึ่งทำงานที่สภาเป็น
ผู้รักษาไว้เพื่อใช้ในกรณีจำเป็น ส่วนเมื่อรับตำแหน่งผู้ประสานการ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองก็มีเงินประจำตำแหน่ง ซึ่งนาย
ปรีดีไม่เคยเบิกมาใช้ แต่จัดให้เป็นเงินสวัสดิการของมหาวิทยาลัย เพื่อ
ช่วยเหลือนักศึกษาที่ขาดแคลน

ท่านผู้หญิงพูนศุขกับคู่ชีวิตของท่านดำรงตนอย่างสมถะ เรียบง่าย
ไม่ฟุ้งเฟ้อมาตั้งแต่แรกเริ่มชีวิตสมรส ดังนั้นในกาลต่อมา เมื่อต้อง
ประสบกับความผันผวนขึ้นลงของชีวิต ท่านผู้หญิงพูนศุขจึงยืนยันว่า
วิถีการดำเนินชีวิตของครอบครัว “พนมยงค์” ไม่เคยเปลี่ยนแปลง ●

๑. ผู้ที่กระทำผิดกฎหมาย...
 ๒. ผู้ที่กระทำผิดกฎหมาย...
 ๓. ผู้ที่กระทำผิดกฎหมาย...
 ๔. ผู้ที่กระทำผิดกฎหมาย...
 ๕. ผู้ที่กระทำผิดกฎหมาย...
 ๖. ผู้ที่กระทำผิดกฎหมาย...
 ๗. ผู้ที่กระทำผิดกฎหมาย...
 ๘. ผู้ที่กระทำผิดกฎหมาย...
 ๙. ผู้ที่กระทำผิดกฎหมาย...
 ๑๐. ผู้ที่กระทำผิดกฎหมาย...

คณะราษฎรใช้พระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นกองบัญชาการ
 วันอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

บทที่ ๔

ฟ้าเปลี่ยนสี

ปลายทางสมบูรณาญาสิทธิราชย์

สยามเดินทางผ่านกาลเวลามหลายร้อยปี พระมหากษัตริย์พลัดเปลี่ยนราชวงศ์ขึ้นครองราชย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์พระองค์แล้วพระองค์เล่า หากมองในยุคใกล้เข้ามา ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ประเทศเจ้าอาณานิคมได้เข้ามามีบทบาทในการติดต่อซื้อขายในแถบเอเชียมากขึ้น สินค้าส่งออกสำคัญของประเทศสยามคือข้าว ทำให้เกิดการพัฒนาที่ดินเพื่อการเพาะปลูกข้าวจำนวนมาก มีการขุดลอกคลองเพื่อทำการเกษตรขึ้นมากมายหลายแห่ง แต่ผู้ที่เป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่กลับเป็นเจ้า ชุนนาง คหบดี มิใช่ชาวไร่ชาวนาที่เป็นผู้ลงแรงในการเพาะปลูก ชาวนาไร้ที่ดินทำกินเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในบางเขต เช่นทุ่งรังสิต บางตำบลชาวนาไม่มีที่ดินทำกินมากถึง ๗๘ เปอร์เซ็นต์ ปัญหาที่ตามมาพร้อมกันนี้ก็คือการที่ชาวไร่ชาวนามีหนี้สิน (แต่ปัญหาจากชนชั้นล่างนี้หาได้เป็นปัจจัยโดยตรงของการยึดอำนาจ ๒๔๗๕ ไม่) ความเปลี่ยนแปลงทางชีวิตเศรษฐกิจของประเทศครั้งนี้ทำให้ชนชั้นสูงได้รับผลประโยชน์ สามารถสร้างฐานะและความมั่งคั่งขึ้นได้ ใน

ขณะเดียวกันก็เกิดคนชั้นกลางขนาดเล็กขึ้นในเมืองหลวงและเมืองใหญ่ บางเมือง ส่วนหนึ่งคนชั้นกลางเหล่านี้จะสืบเชื้อสายมาจากพ่อค้าคนจีน^๘

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ มีการปฏิรูปทางการเมืองการปกครองที่สำคัญยิ่งคือการพยายามรวบอำนาจมาไว้ที่พระมหากษัตริย์ ลดทอนอำนาจขุนนางและข้าราชการในภูมิภาคจนเกือบหมดสิ้น โดยมีการตั้งกระทรวงทบวงกรม ขึ้นแทนการปกครองในแบบจตุสดมภ์ โดยกระทรวงมหาดไทยให้มีระบบเทศาภิบาลเกิดขึ้น เกิดการรวมอำนาจที่ศูนย์กลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่สถาบันกษัตริย์และเมืองหลวงอย่างชนิดไม่เคยปรากฏมาก่อนในสังคมไทย^๙

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีผู้กล้าเสนอให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นระบอบประชาธิปไตยครั้งสำคัญอยู่ ๒ ครั้ง คือ กรณี**เทียนวรรณ** ปัญญาชนที่มีชีวิตอยู่ในช่วงปลายรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เรียกร้องให้มี “ปาลิเมนต์” หรือรัฐสภา เทียนวรรณถูกขังลี้มนาน ๑๗ ปีเศษในข้อหาหมิ่นตราพระราชสิทธิ์ และกรณีที่เจ้านายกับข้าราชการ ๑๑ คน ทำหนังสือกราบบังคมทูล ให้ทรงปรับปรุงการปกครองโดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ตรงกับ ร.ศ. ๑๐๓ ดังมีรายนามคือ

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรรุทธี
๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา
๓. สมเด็จพระสวัสดิวัดวิศิษฎ์
๔. พระองค์เจ้าปฤษฎางค์

^๘ ชาวนิวยอร์กเกอร์, ประวัติการเมืองไทย ๒๔๗๕-๒๕๐๐ (กรุงเทพฯ. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. ๒๕๔๔) หน้า ๖๒

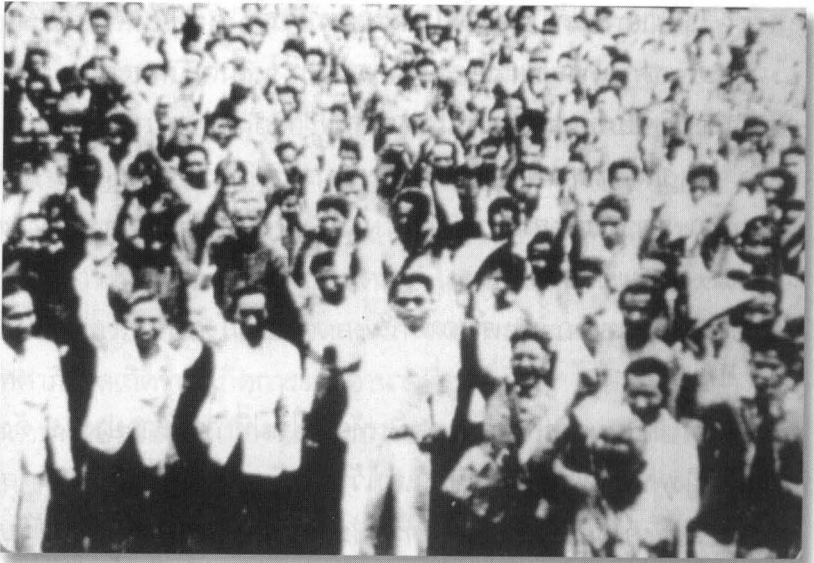
^๙ เรื่องเดียวกัน; หน้า ๕๙, ๖๐

๕. นายนกแก้ว คชเสนี (พระยามหาโยธา)
๖. หลวงเดชนายเวร (สุน์ สาตราภักย์)
๗. บุศย์ เพ็ญกุล (จมีนไวยวรนาถ)
๘. ขุนปฏิภาณพิจิตร
๙. หลวงวิเศษสาลี (นาค)
๑๐. นายเปลี่ยน
๑๑. สืบลุตเตอ แนนต์สอาด^{๑๐}

แม้ไม่เป็นผลสำเร็จ ก็นับว่าเป็นทัศนะใหม่ที่กำลังก้าวหน้าอย่างยิ่ง ดังที่ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ เขียนเล่าไว้ว่า

“พระยาไชยวิชิตสิทธิศาสตรา (นาค ณ ป้อมเพชร์) ซึ่งได้รับราชการมาหลายตำแหน่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ รัฐบาลสยามได้ตั้งสถานทูตประจำกรุงลอนดอนเป็นครั้งแรก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์เป็นอัครราชทูต และได้โปรดเกล้าฯ ให้ปู่ของข้าพเจ้าซึ่งในขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงวิเศษสาลีเป็นผู้ช่วยทูตคนหนึ่ง ในขณะที่ท่านรับราชการอยู่กรุงลอนดอน มีสิ่งหนึ่งที่ลูกหลานมีความภาคภูมิใจคือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ หลวงวิเศษสาลีเป็นผู้หนึ่งที่ยุบรวมกับท่านอัครราชทูต เจ้านายบางพระองค์และข้าราชการสถานทูตรวม ๑๑ ท่าน ทำหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ขอให้ทรงปรับปรุงการปกครองประเทศให้ทันสมัยยิ่งขึ้นเยี่ยงประเทศยุโรปตะวันตกที่มีพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ การปกครองแผ่นดิน ซึ่งนับว่าท่านเหล่านั้นมีทรรศนะก้าวหน้าขั้นแรก

^{๑๐} อธิการ เสรีรังสรรค์, นรนิติ เศรษฐบุตร. ๖๐ ปี กิตติยาจารย์ (กรุงเทพฯ. ธรรมศาสตร์. ๒๕๔๕) หน้า ๕๙

ราษฎรชุมนุมที่ลานพระบรมรูปทรงม้า
วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

ทหารฝ่ายคณะราษฎรตั้งปืนกลรักษาการณ์ในพระนคร

แห่งระบอบประชาธิปไตย และมีความกล้าหาญอย่างยิ่งในสมัยนั้น”^{๑๑}

นอกจากนี้หลวงวิเศษสาส์ยังเป็นคนแรกที่ใส่ฟันปลอม เมื่อกลับมาถึงสยามเจ้านายต่างขอทอดพระเนตรเพราะเห็นว่าเป็นเรื่องล้ำยุคมากที่สามารถทำฟันปลอมขึ้นมาใช้งานเหมือนฟันจริงได้อย่างน่าทึ่ง

ทัศนะก้าวหน้าที่ข้าราชการกราบบังคมทูลนั้น รัชกาลที่ ๕ มิได้ทรงตอบรับ แต่ในรัชสมัยของพระองค์มีการปฏิรูปด้านการศึกษาเพิ่มขึ้น นอกเหนือจากการปฏิรูปการเมืองการปกครอง โดยการตั้งสถาบันการศึกษาขึ้นมามากมาย ทั้งด้านทหารและพลเรือน โดยเฉพาะเน้นการศึกษาแบบตะวันตกมากขึ้น ซึ่งได้เริ่มมาแล้วตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ที่เล็งเห็นความสำคัญของภาษา โดยเฉพาะภาษาอังกฤษที่จำเป็นสำหรับการติดต่อด้านการค้าและการทูตกับตะวันตก เมื่อการศึกษาเปิดกว้าง ไม่จำกัดเฉพาะในกลุ่มราชวงศ์และชนชั้นสูง ทำให้สามัญชนที่เป็นลูกหลานชาวนาหรือบุตรหลานชาวจีนมีโอกาสรับการศึกษาแบบใหม่นี้ เมื่อจบการศึกษามีโอกาสเข้ารับราชการในกระทรวงทบวงกรมที่ตั้งขึ้นจำนวนมาก โดยเฉพาะในสมัยของรัชกาลที่ ๖ มีการให้ทุนไปเรียนต่างประเทศมากขึ้น บางคนไปเรียนด้วยทุนส่วนตัว เมื่อศึกษาอยู่ต่างประเทศได้มีโอกาสพบเห็นสังคมแบบตะวันตกที่มีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เห็นว่าเป็นการปกครองที่เหมาะสมกับยุคสมัยที่ต้องพัฒนาก้าวหน้าไปให้เทียบเทียมอารยประเทศ ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นเรื่องล้าหลังถ่วงความเจริญไปแล้ว หรือแม้แต่ผู้ที่มิได้ไปศึกษาต่างประเทศเมื่อเข้ารับราชการก็มองเห็นปัญหาที่ควรแก้ไขมากมาย เช่น “ผู้น้อย” ไม่สามารถมีสิทธิมีเสียงแสดงความคิดเห็น หรือแสดงความคิดเห็นได้ แต่ไม่เป็น

^{๑๑} พูนศุข พนมยงค์, เล่าให้ลูกหลานฟัง, ๑๐๑ ปีวีรตี - ๙๐ ปีพูนศุข (กรุงเทพฯ : ปาปิรุสพับลิเคชั่น ๒๕๕๕) หน้า ๖๙

ที่ยอมรับของผู้บังคับบัญชาที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ไม่กี่คน ทำให้เกิดความคับ
ข้องใจ โดยเฉพาะเมื่อเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์หรือผลเสียที่จะเกิดแก่
ประเทศชาติ ดังความเห็นของพระยาพหลพลพยุหเสนาผู้สำเร็จการศึกษา
วิชาทหารจากเยอรมันและเดนมาร์ก ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะราษฎรว่า

“ในเบื้องต้นทีเดียว เกิดความรู้สึกว่า ราชการบ้านเมืองในเวลานั้น
ดูพวกข้าราชการผู้ใหญ่และเจ้านายทำกันตามอำเภอใจ ไม่ใคร่จะเอาใจใส่
ความเห็นของผู้น้อย ซึ่งแม้ว่าจะมีเหตุผลควรเชื่อถือก็ตาม พวกผู้ใหญ่
มักจะถือเสียว่า ความเห็นของผู้น้อยนั้นจะดีหรือไม่ดีไม่สำคัญ หาก
สำคัญอยู่ที่ว่าถูกใจท่านหรือไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้พวกผู้น้อยซึ่งอาจมีสติ
ปัญญาดี ๆ ก็เกิดความท้อถอยไม่อยากแสดงความคิดเห็น ทั้งที่เชื่อแน่ว่า
จะมีประโยชน์ต่อบ้านเมือง”^{๑๒}

การรวมศูนย์อำนาจยังดำเนินต่อมาถึงรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗
แต่ความมั่นคงแข็งแกร่งเริ่มลดน้อยลง และเมื่อถึงรัชสมัยของพระบาท
สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ได้เกิดปัญหาขึ้นมากมาย ที่
สำคัญที่สุดคือปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ย่อมกระทบถึงสยามอย่างมิ
อาจหลีกเลี่ยงได้ ข้าว สินค้าสำคัญของสยามขายไม่ออก ทำให้ชาวนา
ผลิตข้าวเพื่อการบริโภคไม่มีเงินจับจ่ายซื้อหาสินค้า ทำให้การค้าพลอย
ชะงักงันเพราะขาดเงินหมุนเวียน รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
มีความขัดแย้งในนโยบายการแก้ปัญหา จนถึงขั้นเสนอบัติบางกระทรวง
ต้องลาออกพร้อมที่ปรึกษาชาวต่างประเทศ ซึ่งนิยมจ้างมาตั้งแต่สมัย
รัชกาลที่ ๕ ที่ทรงมีที่ปรึกษาชาวต่างประเทศให้คำแนะนำ โดยเฉพาะด้าน
การเงินการคลัง

ในที่สุดคณะผู้บริหารราชการระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็มี

^{๑๒} กุหลาบ สายประดิษฐ์. เมืองหลังการปฏิวัติ ๒๔๗๕ (กรุงเทพฯ. มิ่งมิตร ๒๕๔๘) หน้า ๓๖

มดีให้เก็บภาษีเพิ่มขึ้น เรียกว่า “ภาษีรายได้” จากข้าราชการและลูกจ้างบริษัทห้างร้าน ซึ่งเป็นชนชั้นกลาง แต่ไม่เรียกภาษีเพิ่มจากชนชั้นสูงคือเจ้าและขุนนางเจ้าที่ดิน โดยอ้างว่าเก็บยาก รวมทั้งการปลดข้าราชการออกเพื่อลดรายจ่ายเรียกว่า “ถูกดุลย์” หรือดุลยภาพ ด้วยเหตุผลว่าบรรจข้าราชการมากเกินไปจนล้นงาน สร้างความไม่พอใจให้ชนชั้นกลางอย่างยิ่ง เพราะต้องแบกรับทั้งภาษีและมีจำนวนมากต้องตงงาน ขณะที่ชนชั้นสูงไม่ได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจในครั้งนี้แม้แต่น้อย

และในช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่นานข่าวเรื่องดุลยภาพหรือการปลดข้าราชการกลับมาอีกครั้ง สร้างกระแสความไม่พอใจให้กับคนทั่วไป โดยเฉพาะชนชั้นกลางที่เป็นข้าราชการหรือปัญญาชนคนรุ่นใหม่ที่ได้รับราชการในตำแหน่งต่าง ๆ ต่างจับกลุ่มกันขบคิดเรื่องราวที่ต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างเงียบ ๆ ในกลุ่มที่เป็นเพื่อนหรือญาติสนิทที่วางใจได้ เช่น กลุ่มทหารบก โดยมีพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) เป็นหัวหน้า

พระยาพหลพลพยุหเสนาได้ให้สัมภาษณ์นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ว่าท่านมีความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองมาไม่น้อยกว่า ๒-๓ ปี กลุ่มทหารเรือ มีนายนาวตรีหลวงสินธุสงครามชัย (สินธุ์ กมลนาวิน) เป็นหัวหน้า กลุ่มพลเรือนมีหลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) เป็นหัวหน้า

สำหรับกลุ่มนายปรีดี พนมยงค์ มีการพูดคุยกันมาก่อนหน้านี้ราว ๖-๗ ปี ในช่วงที่ยังศึกษาอยู่ที่ฝรั่งเศส ในย่าน Henri Martin เขต ๑๖ ของกรุงปารีส

สถานที่แห่งนั้นสองข้างทางร่มรื่นด้วยต้นไม้ใหญ่ นายปรีดีเคยเดินเล่นและพูดคุยปัญหาบ้านเมืองกับเพื่อนคนหนึ่ง และที่ร้านกาแฟ Café Select Latin มุมถนน Rue des Ecoles ตัดกับถนน Boulevard

Saint - Michel ใกล้กับพิพิธภัณฑ์ Cluny นายบริดีกับเพื่อนๆ ได้ร่วมกันคิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปราบปรามให้สยามประเทศมีรัฐธรรมนูญปกครองประเทศในระบอบประชาธิปไตย นอกจากนี้ นายบริดีกับเพื่อน ๗ คน ยังเข้าหอพักไว้เฉพาะการประชุมเป็นทางการครั้งแรกของคณะราษฎรเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐

เวลาผ่านไป “นักเรียนนอก” หอยยกกลับประเทศสยามหลังจบการศึกษาและเข้าทำงานในตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ และ “นักเรียนใน” จำนวนหนึ่งที่มีแนวความคิดเดียวกันเริ่มจับกลุ่มปรึกษาหารือกันจริงจังมากขึ้น โดยมีผู้ประสานที่สำคัญผู้หนึ่งคือ ร้อยโท ประยูร ภมรมนตรี อยู่ในกลุ่มของนายบริดีมาตั้งแต่ครั้งศึกษาอยู่ในฝรั่งเศส

ณ ที่นี้ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เวลาบ่าย

“ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองฉันไม่ทราบเรื่องที่มีข่าวปฏิวัติ เพราะยังเด็กไม่สนใจอะไร และนายบริดีไม่เคยเล่าให้ฟัง และไม่ได้มีท่าทีครุ่นคิดหรือวิตกกังวลให้เห็น ทุกอย่างเป็นปกติดี” ^{๑๓}

วันที่ ๒๓ มิถุนายน ๒๔๗๕ นายบริดีบอกท่านผู้หญิงว่าขอไปบวชที่อยู่ธุดาบ้านเกิดของท่านสัก ๔ เดือนจะว่าอย่างไร ท่านผู้หญิงก็เต็มใจ ทั้งยังอุ้มลูกขึ้นรถไปส่งนายบริดีที่สถานีรถไฟหัวลำโพงด้วย ขณะนั้นท่านมีบุตรสองคน คนเล็กเป็นชายชื่อปาลอายุ ๖ เดือน ปกติคุณปาลเลี้ยงง่ายไม่โยเย แต่คืนนั้นกลับร้องไห้ไม่หยุด จนได้ยินถึงตึกใหญ่ของคุณตาคุณญาที่สังคนมาสอบถามด้วยความห่วงใย

๒๔ มิถุนายน หลังจากคณะราษฎรได้ยึดอำนาจการปกครองเพื่อเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบ

^{๑๓} ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, ให้สัมภาษณ์ผู้เขียน, อ้างแล้ว

ประชาธิปไตยได้เบ็ดเสร็จเด็ดขาด ไม่มีการเสียเลือดเนื้อ และใช้เวลาปฏิบัติภารกิจเพียง ๓ ชั่วโมง

ตอนสายวันที่ ๒๔ มิถุนายน เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) ญาติสนิท โดยเป็นทั้งน้องของคุณหญิงเพ็งและเป็นพี่เขยของท่านเจ้าคุณชัยวิชิตฯ ได้มาที่บ้านป้อมเพชรเพื่อถามว่ารู้เรื่องการยึดอำนาจหรือไม่ เจ้าคุณอมราชมีโรงเรืออยู่ที่วัดสามพระยา ซึ่งเป็นบ้านคุณปู่ท่านผู้หญิงพูนศุข คนเรือได้นำข่าวมาแจ้งให้ทราบว่ามีทหารมาจับทวนกระหม่อมชาย^{๑๔} ไปแล้ว เพราะวังบางขุนพรหมอยู่ไม่ไกลกันนัก เจ้าคุณชัยวิชิตฯ ต้องการทราบรายละเอียดจึงออกสืบข่าวด้วยการนั่งรถประทุนไปกับเจ้าคุณอีกผู้หนึ่ง เพราะไม่กล้าขับรถเก่งไป เกรงว่าอาจสะดุดตาและเป็นที่ยึดได้ แต่เจ้าคุณชัยวิชิตฯ ก็ไม่ทราบรายละเอียดเพิ่มเติม นอกเหนือจากที่ทราบเป็นเลา ๆ ว่าพระยาพหลฯ เป็นผู้ก่อการครั้งนี้ ทุกคนทางบ้านป้อมเพชรไม่มีใครทราบ ว่า นายปรีดีร่วมในการครั้งนี้ด้วย คุณหญิงเพ็งขอให้เจ้าคุณอมราชอยู่ที่บ้านป้อมเพชรก่อนด้วยเกรงว่าจะมีคนมาจับตัวไปได้ เพราะท่านเป็นผู้ใหญ่ มีตำแหน่งสำคัญคนหนึ่งของบ้านเมือง

กระทั่งคืนนั้น มีชายสองคนมาที่บ้านป้อมเพชร ในครั้งแรกเจ้าคุณชัยวิชิตฯ ไม่ให้เข้าบ้านเพราะไม่รู้จักกัน หนึ่งในสองคนนั้นคือคุณชิม วีระไวทยะ มาเพื่อขอเครื่องแต่งตัวของนายปรีดี คือผ้าม่วง เลื่อนอก ถุงเท้ารองเท้า ให้เหตุผลว่าพรุ่งนี้จะมีประชุมเสนาบดี และขอของขบเคี้ยวจำพวกบิสคิตไปให้นายปรีดีด้วย นายปรีดียังไม่ได้รับประทานอาหารเลย

“สมัยนั้นตุน้ำแข็งไม่กี่ถังเล็ก ๆ ไม่ได้ทำอะไรเหมือนสมัยนี้ ฉันทเลยให้ขนมปังครีมแคร็กเกอร์ไปกระป๋องเดียว” ท่านผู้หญิงเล่ายิ้ม ๆ เมื่อ

^{๑๔} กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญหลายตำแหน่ง ในช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ทรงดำรงตำแหน่งอภิรัฐมนตรีสภา

ทบทวนถึงเหตุการณ์ที่สับสนวุ่นวายในวันนั้น

โรงพิมพ์นิตินิตาส์นคือหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ เพราะก่อนวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ แทนพิมพ์แห่งนี้ได้ทำหน้าที่สำคัญยิ่งคือพิมพ์แถลงการณ์คณะราษฎรฉบับที่หนึ่ง เมื่อพิมพ์เสร็จจะมีการรื้อบล็อกเพื่อมิให้เป็นหลักฐานมัดตัวหากกระทำการไม่สำเร็จ จนเมื่อคณะราษฎรยึดอำนาจได้เรียบร้อยแล้ว มีการแจกจ่ายแถลงการณ์คณะราษฎรออกไปกระทั้งไม่เพียงพอกแก่ความต้องการ ตอนสายวันที่ ๒๔ มิถุนายน ทหารกลุ่มหนึ่งจึงมาที่โรงพิมพ์นิตินิตาส์นเพื่อขอให้พิมพ์แถลงการณ์เพิ่ม “นายชิต” ช่างเรียงพิมพ์ไม่สามารถตัดสินใจได้ จึงรีบมาที่บ้านป้อมเพชรเพื่อขอให้ท่านผู้หญิงตัดสินใจ ท่านตัดสินใจตอบไปทันทีว่า ทหารให้ทำอะไรก็ให้เป็นไปตามนั้นเพราะท่านยังไม่ทราบรายละเอียดอะไร

หลังการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง นายปรีดีมอบกิจการโรงพิมพ์นิตินิตาส์นให้เป็นสมบัติของมหาวิทยาลัย เพื่อดำเนินการพิมพ์หนังสือและเอกสารสำคัญอันเป็นประโยชน์ต่อไป

ปัจจุบันแทนพิมพ์ประวัติศาสตร์ตั้งแสดงอยู่ที่ชั้น ๓ ของอาคารโดมอันเป็นหอประวัติศาสตร์เกียรติยศของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์การเมืองไทยให้ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น

๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ นายปรีดี พนมยงค์ เขียนจดหมายถึงคูชีวิตของท่าน ขอโทษที่จำเป็นต้องพูดปดเรื่องไปบวชที่อยู่ชยา

“การที่ทำอะไรไปทั้งนี้ก็เพื่อเห็นแก่ชาติและราษฎรเป็นส่วนมาก เห็นว่าเกิดมาครั้งเดียว เมื่อมีโอกาสทำได้ก็ควรทำ ไม่ควรบำเพ็ญตนให้เป็นคนหนักโลก... ขอให้คิดถึงชาติและราษฎรให้มาก ๆ การทั้งหลายฉันได้เริ่มมาแต่ปารีส เมื่อมุ่งทางนี้อยู่แล้วจะสละเกียรติยศทิ้งเสียอย่างไรได้ การเมืองก็การเมือง ส่วนตัวก็ส่วนตัว”

คือข้อความตอนหนึ่งในจดหมาย ที่แสดงความแน่วแน่มั่นคงใน

หมุดหมายวันอภิวัตน์ประชาธิปไตย

จิตใจของหนึ่งในคณะราษฎรที่หากกระทำการไม่สำเร็จ ย่อมหมายถึงภัยใหญ่หลวงที่มาถึงตัวแน่นอน และนับแต่วันนั้นท่านผู้หญิงพูนศุขที่เคยเป็นแม่บ้านธรรมดาๆ คนหนึ่ง กลับเปลี่ยนฐานะมาเป็นภริยานักการเมืองเต็มตัว และค่อยๆ ซึมซับเรื่องราวความเป็นไปในบ้านเมืองที่ละน้อย ในเวลาเดียวกันก็ได้ละเลยหน้าที่แม่และภริยาที่เลี้ยงดูบุตรและให้กำลังใจสามีในการทำงานอย่างเต็มที่

หมุดทองเหลืองจารึกว่า “ณ ที่นี้ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เวลา ย่ำรุ่ง คณะราษฎรได้ก่อกำเนิดรัฐธรรมนูญเพื่อความเจริญของชาติ” ฝังอยู่ ณ ที่ซึ่งหัวหน้าคณะราษฎรอ่านแถลงการณ์ บริเวณลานพระบรมรูปทรงม้า คือหมุดบอกระยะผ่านเส้นทางการเมืองสยามที่พลิกโฉมหน้าอย่างสิ้นเชิง เจกเช่นหมุดหมายชีวิตท่านผู้หญิงพูนศุขสู่อย่างก้าวใหม่ที่ประทับลงในเวลาไล่เลี่ยกัน ขณะท่านมีอายุเพียง ๒๐ ปี ●

ท่านผู้หญิงพูนศุขฯ ในวัย ๓๐ ต้นๆ

บทที่ ๕

คลื่นใหญ่ลมแรง

“ส่วนบิดาผมเลือกอาชีพทำนา จึงประสบชะตากรรมอย่างชาวนา ซึ่งกระทบถึงความเป็นอยู่ของครอบครัว ผมประสบพบเห็นความอึดอัดคั่งของบิดามารดา และเมื่อไปอยู่กับบิดาก็พบเห็นความอึดอัดขัดสนของชาวนาทั่วไป... ต่อมาผมได้เรียนจากสถานศึกษาสูงขึ้นตามลำดับแล้ว ได้ไปศึกษาต่อที่ในประเทศฝรั่งเศส จึงได้ประสบพบเห็นสภาพการเศรษฐกิจและการเมืองของสังคมไทย และสังคมต่างประเทศมากขึ้นตามลำดับ”^{๑๕}

จากคำให้สัมภาษณ์ต่อกันย้าว่าแม่นายปรีดีได้รับการศึกษาชั้นสูงทั้งในและต่างประเทศ เป็นปัญญาชนคนรุ่นใหม่ ทว่านายปรีดีไม่เคยลืมรากเหง้า ไม่เคยลืมสังคมไทยที่ประกอบด้วยชาวไร่ชาวนา อันเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศที่ยังล้าหลังยากจน นายปรีดีเกิดและเติบโตในเขตชนบท ทำให้ซึมซับชีวิตเกษตรกรผู้ยากไร้ไว้อย่างแนบแน่น สิ่งนี้คือแรงบันดาลใจสำคัญของนายปรีดีที่ปรารถนาให้ราษฎรยากจนเหล่านั้นมีชีวิต

---

^{๑๕} ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล, ภาคราชาภาพนิยามของปรีดี พนมยงค์ (กรุงเทพฯ, ปาปิรุสพับลิเคชั่น, มิถุนายน ๒๕๔๙), หน้า ๑๓

ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ไม่ใช่ทาสติดที่ดินเหมือนอดีตที่ผ่านมา ดังประจักษ์ได้จากหลัก ๖ ประการของคณะราษฎร อันเป็นปณิธานสำคัญในการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย มีข้อหนึ่งว่าด้วย “จะต้องบำรุงราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก”

หลังการประกาศใช้ “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม” รัฐบาลภายใต้การนำของพระยามโนปกรณนิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์) ได้นำหรือจำต้องนำเอาหลัก ๖ ประการของคณะราษฎรมาแปลงเป็นนโยบายของรัฐบาล แต่ในทางปฏิบัติรัฐบาลพระยามโนฯ มิได้กระตือรือร้นที่จะแก้ปัญหาเศรษฐกิจอย่างจริงจัง ทำให้กลุ่มพลเรือนที่อยู่ในรัฐบาลและในสภาผู้แทนราษฎรหลายท่านอภิปรายสอบถามเร่งรัดการจัดทำโครงการเศรษฐกิจของรัฐบาล เมื่อเวลาผ่านไป ๖ เดือน สมาชิกสภาผู้แทนฯ ได้กระตุ้นเรื่องนี้ โดยขอคำยืนยันจากรัฐบาลด้วย ทำให้พระยามโนฯ ต้องมอบหมายให้นายปรีดีรังแก้วโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ในเวลาต่อมา รู้จักกันในชื่อ “สมุดปกเหลือง”

นายปรีดีมองเห็นว่าเศรษฐกิจตกต่ำมิใช่มีสาเหตุทางธรรมชาติอย่างเดียว แต่เพราะน้ำมือมนุษย์ด้วยกันเองที่เอารัดเอาเปรียบผู้ที่ต่ำต้อยกว่า จึงมุ่งขจัดความเหลื่อมล้ำและสร้างหลักประกันในชีวิตให้ราษฎรทั้งหลาย ดังนั้นเค้าโครงเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับหลวงประดิษฐ์มนูธรรม หมวดที่ ๓ จึงระบุไว้ว่า “ราษฎรที่เกิดมามีพ่อแม่จะได้รับประกันจากรัฐบาล ตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งสิ้นชีพ ซึ่งในระหว่างนั้นจะเป็นเด็ก หรือเจ็บป่วย หรือพิการหรือชรา ทำงานไม่ได้ก็ดี ราษฎรจะมีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม

สถานที่อยู่ ฯลฯ การประกันนี้ย่อมมิใช่ขี้อย่างยิ่งกว่าการสะสมเงินทอง เพราะเงินทองนั้นเองก็ย่อมเป็นของไม่เที่ยงแท้ดังได้พรรณนามาแล้ว”^{๑๖} และยังได้ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎร ด้วยการเสนอให้รัฐบาลจัดให้มีธนาคารแห่งชาติ โดยเอาเงินทุนสำรองของรัฐบาลและเงินที่กู้จากเอกชนมาเป็นทุนของธนาคารแห่งชาติ

นายปรีดีแจกจ่ายเค้าโครงเศรษฐกิจให้อ่านกันในคณะราษฎร และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ไม่นานจึงมีกระแสวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงว่าเป็นแนวทางของ “คอมมิวนิสต์” เมื่อนำเข้าที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๔๗๕ (ตามปฏิทินเดิม) มีผู้ลงคะแนนไม่เห็นด้วยมากกว่าผู้ที่เห็นด้วย ที่สำคัญคือพระยามโนฯ ยังได้นำพระบรมราชวินิจฉัยของรัชกาลที่ ๗ มาเสนอต่อที่ประชุมด้วย พระบรมราชวินิจฉัยมีความตอนหนึ่งว่า

“แต่ในส่วนโครงการเศรษฐกิจแบบหลวงประดิษฐ์นี้ ควรเลิกล้มความคิดเสีย เพราะแทนที่จะนำมาซึ่งความสุขสมบูรณ์ของประเทศชาติ บ้านเมืองดังกล่าวนั้น จะกลายเป็นสิ่งนำมาซึ่งความเดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า จนเป็นหายนะถึงแก่ความพินาศแห่งประเทศ และชาติบ้านเมืองอันเป็นมรดกที่เราคนไทยได้รับมาแต่บรรพบุรุษ” และ “โครงการนี้เป็นโครงการอันดีทุกอย่างแน่นอนกับที่ประเทศรัสเซียใช้อยู่ ส่วนใครจะเอาอย่างใครนั้นข้าพเจ้าไม่ทราบ สตาลินจะเอาอย่างหลวงประดิษฐ์ หรือหลวงประดิษฐ์จะเอาอย่างสตาลินก็ตอบไม่ได้ ตอบได้ข้อเดียวว่าโครงการทั้ง ๒ นี้เหมือนกันหมด”

^{๑๖} พูนศุข พนมยงค์, ระหกระเหินจากบ้านเกิดครั้งที่ ๑, ๑๐๑ ปีปรีดี - ๕๐ ปีพูนศุข (กรุงเทพฯ : ปาปรัส พับลิเคชัน ๒๕๔๕) หน้า ๓๕

ในเรือ HAKUSAN MARU
ระหว่างเดินทางไปฝรั่งเศส
พ.ศ. ๒๔๗๖

กับธิดาคณเล็กทั้งสอง ดุษฎี - วาณี
ประมาณ พ.ศ. ๒๔๘๓-๒๔๘๘

ถึงกับทำให้หลวงประดิษฐ์ต้องกล่าวว่า “เมื่อในหลวงไม่ทรงเห็นด้วยแล้วก็มีทางเดียวคือข้าพเจ้าต้องลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรี”^{๑๗}

วันขึ้นปีใหม่ ๑ เมษายน ๒๔๗๖ พระยามโนฯ กระทำรัฐประหารครั้งแรกในสยามด้วยการออกพระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภา และงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตรา และในวันที่ ๒ เมษายน ก็ได้ลงนามสนองพระบรมราชโองการประกาศ “พระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ ๒๔๗๕” ขึ้นเป็นครั้งแรก โดยกำหนดให้ “คอมมิวนิสต์หมายความว่า วิถีการหรือหลักการเศรษฐกิจ ประกอบด้วยการเลิกร้างทั้งหมดหรือแต่บางส่วนซึ่งกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของเอกชน...(และ) หมายความว่า ลัทธิใด ๆ ซึ่งสนับสนุนส่งเสริมการรวมที่ดิน หรือการรวมอุตสาหกรรมหรือรวมทุนหรือแรงงานเป็นของรัฐบาล ซึ่งมีโทษระวางจำคุกไม่เกิน ๑๐ ปี และให้ปรับไม่เกิน ๕,๐๐๐ บาท”^{๑๘} นายปรีดีจึงตกเป็นเหยื่อรายแรกของ พ.ร.บ. ว่าด้วยคอมมิวนิสต์ฉบับนี้ และถูกบีบให้เดินทางออกนอกประเทศเท่ากับเป็นการเนรเทศนั่นเอง

นายปรีดีเข้าใจดีว่า ค่าโครงการเศรษฐกิจที่ร่างขึ้นเป็นสิ่งล้ำยุคก้าวหน้าเกินกว่าจะมีผู้เข้าใจอย่างถ่องแท้ว่า มิใช่การริบทรัพย์สินคนรวยมาช่วยคนจน ความขัดแย้งก็ขยายใหญ่โตเกินจะทำความเข้าใจ เพราะกลายเป็นประเด็นที่ฝ่ายอนุรักษนิยมที่มุ่งหวังชิงอำนาจกลับคืนมาจากฝ่ายอภิวัฒน์ ใช้กำจัดนายปรีดีที่เปรียบเสมือนมันสมองของฝ่ายอภิวัฒน์ให้ต้องเดินทางออกนอกประเทศทันที

^{๑๗} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ประวัติการเมืองไทย ๒๔๗๕-๒๕๐๐ (กรุงเทพฯ. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. ๒๕๕๓) หน้า ๑๔๑

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕, ๑๔๖

เวลาผ่านไปหลายสิบปี สิ่งที่นายปรีดีเสนอไว้ในโครงการเศรษฐกิจเริ่มได้รับการสานต่อโดยไม่รู้ว่านั่นคือมรดกทางปัญญาที่รัฐบุรุษอาวุโสนามปรีดีทิ้งไว้ให้ เช่น ระบบประกันสังคมที่ค่อยๆ ได้รับการพัฒนามาโดยลำดับ ในยุคสมัยที่ประเทศไทยมุ่งหน้าสู่ความเป็นทุนนิยมเต็มตัว หากในเวลานั้นเค้าโครงเศรษฐกิจได้รับการสถาปนาขึ้นบางทีเศรษฐกิจและชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทย อาจพัฒนาเป็นปึกแผ่นและมีศักยภาพมากกว่าที่ใครคาดคิดก็เป็นได้

“ข้าพเจ้ายอมรับว่า ข้าพเจ้าผู้เดียวที่ทำผิดในการเสนอคณะราษฎรให้เชิญพระยามโนปกรณซ์ เป็นหัวหน้ารัฐบาล เพราะสมาชิกคณะราษฎรอื่น ๆ มิได้คุ้นเคยกับพระยามโนปกรณซ์มาก่อนเท่ากับข้าพเจ้าที่ได้เคยร่วมงานกับท่านผู้นี้ในกรมร่างกฎหมาย และในการร่วมเป็นกรรมการสอบไล่นักเรียนกฎหมายหลายครั้ง จึงได้มีการสนทนากับท่านผู้นี้ที่แสดงว่าท่านนิยมประชาธิปไตย และการปฏิบัติของท่านในระหว่างเป็นอธิบดีศาลอุทธรณ์นั้นแสดงว่า ท่านกล้าตัดสินใจโดยมิได้เกรงกลัวอำนาจสมบูรณาฯ ซึ่งนักเรียนกฎหมายหลายคนในสมัยนั้นได้นิยมชอบท่าน...ข้าพเจ้ามีความผิดที่ไม่ได้วิจารณ์ลึกซึ้งว่า พระยามโนปกรณซ์ เป็นบุคคลที่มีซากความคิดแห่งระบอบเก่าเหลืออยู่มาก แต่ข้าพเจ้าขอให้ความเป็นธรรมแก่พระยามโนปกรณซ์ ว่า ถ้าโดยลำพังท่านผู้เดียวแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะกระทำการได้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตยได้ หากท่านได้รับความสนับสนุนจากบางส่วนของคณะราษฎรเอง ที่มีพรรคชนะอันเป็นซากตกค้างมาจากรบอบเก่าและบุคคลอื่น ๆ ที่เป็นขุนนางเก่าที่ได้รับเชิญให้เข้าร่วมรัฐบาล”^{๑๙}

นายปรีดีสรุปความผิดพลาดไว้เมื่อเวลาผ่านไป ๕๐ ปี ทว่าใน

^{๑๙} ปรีดี พนมยงค์, บทความ “จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยฯ”, พ.ศ. ๒๕๑๖.

เวลานั้น นายปรีดีรู้ตัวว่าต้องเดินทางออกนอกประเทศตั้งแต่วันที่มีการ
รัฐประหาร ๑ เมษายน การเตรียมตัวเป็นไปด้วยความฉุกเฉิน โดย
กระทรวงต่างประเทศได้ออกหนังสือรับรองว่าเป็นการเดินทางไปดูงาน
ด้านเศรษฐกิจในต่างประเทศในฐานะพลเมืองสามัญ

ท่านผู้หญิงพูนศุขติดตามไปในครั้งนี้ด้วย เป็นการเดินทางไกล
ครั้งแรกในชีวิต ทั้งไม่อาจคาดเดาได้ว่าสถานการณ์จะพลิกผันไปอย่างไร
อีก จะได้กลับมาอยู่พร้อมหน้าพร้อมตาพ่อแม่ลูกอีกหรือไม่ ท่านผู้หญิง
จำต้องหึงลูกน้อย ๒ คนคือ ลลิตาวัย ๓ ขวบ และปาลวัยขวบเศษ ไว้กับ
มารดาของท่าน ท่านจูบลาลูกน้อยด้วยอาการ 'หัวใจแทบสลาย'

เวลาบ่าย ๑๕.๐๐ น. วันที่ ๑๒ เมษายน ที่ท่าเรือบีไอ (British-
India) ญาติมิตรข้าราชการและประชาชนทุกหมู่เหล่าไปส่งนายปรีดีและ
ท่านผู้หญิงอย่างล้นหลาม ทำให้บริเวณท่าเรือคับแคบไปถนัดถึงกับต้อง
พังประตูท่าเรือจึงเข้าไปในบริเวณท่าเรือได้ หนังสือพิมพ์ได้รายงานข่าว
เหตุการณ์นี้อย่างละเอียดว่า ผู้ที่รำให้อาลัยมิได้มีเฉพาะญาติและมิตร
สนิทเท่านั้น หากประชาชนทั่วไปที่มีได้รู้จักเป็นการส่วนตัวก็พากันล้น
หน้าตาไว้ไม่อยู่ แม้พระยาพหลฯ ที่ไปส่งก็ไม่อาจกลั้นหน้าตาไว้ได้เช่นกัน

ถนนเจริญกรุงตอนท่าบีไอ มีรถจอดติดยาวเหยียดสองข้างทาง
และจอดซ้อนคัน คล้ายจะกั้นถนนเป็นทางสาธารณะ เพราะที่จอดรถ
บริเวณท่าเรือมีรถจอดเต็มแน่นจากมหาชนที่ไปส่ง เมื่อได้เวลาเรือออก
จากท่า ผู้ที่ไปส่งต่างโบกผ้าเช็ดหน้าอำลา เปล่งเสียงไชโยให้ร้องให้กำลัง
ใจนายปรีดีกับท่านผู้หญิงจนกระทั่งเรือลี้ไปจากสายตา

เรือ Gola ออกจากอ่าวไทยตรงไปเกาะสิงคโปร์ ซึ่งยังเป็น
อาณานิคมของอังกฤษ เพื่อนร่วมก่อการ ๒๔๗๕ ของนายปรีดี ๓ คน
เดินทางไปส่งคือ พ.ต. หลวงทัศนัยนิคมศึก (ทัศนัย มิตรภักดี) คุณหญิง
สีบแสง และ ร.ท. ทวน วิชัยชัคคะ (ยศในขณะนั้น) เมื่อเรือ Gola ถึง

สิงคโปร์ พระมิตรกรรมรักษา (นัดดา บุรณะศิริ) กงสุลใหญ่มารับ
จากนั้นจึงเปลี่ยนเป็นเรือเดินสมุทรสัญชาติญี่ปุ่น ตรงไปยังปิ้งงโดยมี
ร.อ. หลวงดำรงนาวาสวัสดิ์ ร.น. (ถวัลย์ ธารีสวัสดิ์) ผู้ร่วมก่อการ ๒๔๗๕
มารับ จากนั้นจึงมุ่งสู่มหาสมุทรอินเดีย ผ่านคลองสุเอซเข้าสู่ทะเล
เมดิเตอร์เรเนียน

ท่านผู้หญิงในวัย ๒๑ ปี ได้พบปะผู้คนมากหน้าหลายตาบนเรือ
โดยสารขนาดใหญ่ที่คล้ายโรงแรมลอยน้ำกลางมหาสมุทร และบางคนก็
ได้รู้จักก็กลายเป็นเพื่อนมิตรในเวลาต่อมา เช่น เศรษฐีชาวญี่ปุ่นที่เคย
บริจาคเงินสร้างอาคารหอพักนักศึกษาในกรุงปารีส ในภายหลังได้มี
จดหมายถามข่าวคราวนายปรีดีด้วยความห่วงใย

ท่านผู้หญิงติดตามนายปรีดีรอนแรมในเรือมาเป็นเวลา ๓ สัปดาห์
จึงถึงเมืองท่าตอนใต้ของฝรั่งเศสราวต้นเดือนพฤษภาคม และเดินทาง
แวะพักตามเมืองต่างๆ ช่วงนั้นนายปรีดีได้รับโทรเลขแจ้งการเสียชีวิตของ
หลวงทัศนัยนิยมศึก ที่ป่วยอย่างกะทันหัน ยังความเสียใจให้ท่านทั้งสอง
อย่างยิ่ง

เพราะการเดินทางจากเมืองไทยครั้งนี้เป็นไปอย่างกะทันหันและ
ไม่มีเป้าหมายอื่นใด ท่านผู้หญิงพุนศุขจึงติดตามสามีของท่านไปยังเมือง
ต่างๆ โดยไม่รีบร้อน กระทั่งถึงกรุงปารีส จึงได้เช่าพาร์ตเมนต์เป็นที่พัก
หลังจากพักโรงแรมในช่วงแรกที่มาถึง เพื่อมิให้เป็นการสูญเสียเวลาไปเปล่า
ท่านผู้หญิงจึงเรียนภาษาฝรั่งเศสกับแหม่มคนหนึ่ง ซึ่งครูมักสอนแต่เขียน
เรียงความ ส่วนนายปรีดีมักใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ที่ห้องสมุดแห่งชาติ
Bibliothe`que Nationale ที่ถนน Richelieu ซึ่งห้องสมุดนี้มีหนังสือ
เก่าให้ค้นคว้ามากมาย บางวันท่านผู้หญิงก็ติดตามไปด้วย ทั้งสองท่านใช้
ชีวิตในกรุงปารีสอย่างสมถะเรียบง่าย มักเลือกรับประทานอาหารที่ราคา
ย่อมเยา โดยเฉพาะอาหารจีนที่อร่อยถูกปากและราคาถูกกว่าอาหารฝรั่ง

เพราะจำนวนเงิน ๑,๐๐๐ ปอนด์ ที่รัฐบาลไทยให้มาเป็นค่าใช้จ่ายนั้น หากจำเป็นท่านผู้หญิงต้องดูแลค่าใช้จ่ายให้พอสำหรับ ๑ ปี

๕ เดือนเศษในกรุงปารีส เสมือนนายปรีดีได้กลับมาเยี่ยมเยียนถิ่นเก่า โดยมีท่านผู้หญิงติดตามมาด้วย ได้เห็นร่องรอยอดีตที่นายปรีดีกับเพื่อน ๆ นักศึกษานัดพบปะพูดคุยกันที่ร้านกาแฟ หอพักที่เคยเช่าไว้สำหรับประชุมอย่างเป็นทางการครั้งแรกของคณะผู้ก่อการฯ บางวันท่านทั้งสองพากันไปดูภาพยนตร์บ้าง ละคร ละครสัตว์บ้าง และละครเพลงบ้าง

ท่านผู้หญิงยังจำได้ไม่ลืมว่า มีเนื้อเพลงท่อนหนึ่งที่อยู่ในใจนายปรีดีเสมอมา คือเนื้อเพลงท่อนที่ร้องว่า “ฉันมีความรักอยู่สองอย่างคือบ้านเกิดเมืองนอนและปารีส”

ระหว่างอยู่กรุงปารีส ได้มีโอกาสพบปะสังสรรค์กับข้าราชการสถานทูตไทยและนักเรียนไทยเป็นครั้งคราว ท่านผู้หญิงมีความคิดถึงลูกและครอบครัวทางเมืองไทยจึงใช้วิธีส่งจดหมายไปทางเรือซึ่งเป็นไปอย่างล่าช้า ท่านผู้หญิงยังได้ซื้อเครื่องพิมพ์ดีดมาเครื่องหนึ่งและฝึกพิมพ์จนคล่องแคล่วใช้งานได้

และแล้วคลื่นลมปั่นป่วนที่สาหัสจัดให้นายปรีดีและท่านผู้หญิงต้องเดินทางจากบ้านเกิดมาอย่างฉุกฉลุกรุกก็สงบลง ชาวคราวทางเมืองไทยล่าสุดมาถึงกรุงปารีสใจความว่า พระยาพหลฯ ทำรัฐประหารยึดอำนาจจากพระยามโนปกรณฯ ได้เรียบร้อยแล้วเมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ คณะรัฐประหารบีบให้พระยามโนปกรณฯ และคณะรัฐมนตรีลาออก และมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งพระยาพหลฯ เป็นนายกรัฐมนตรีคนใหม่ แม้จะตื่นเต้นยินดีที่จะได้กลับบ้านเมืองแต่ท่านทั้งสองต้องรอจนถึงเดือนกันยายน ทางรัฐบาลจึงเรียกตัวนายปรีดีกลับประเทศไทย

นายปรีดีและท่านผู้หญิงเดินทางกลับตามเส้นทางเดิม และเรือ

โดยสารล่ำเดิม เพียงแต่คราวนี้ท่านผู้หญิงไม่ได้มีโอกาสชื่นชมทัศนียภาพ
ของทะเลมากนัก เพราะท่านกำลังแพ้ท้องบุตรคนที่ ๓ บางวันอาเจียน
หลายครั้ง แต่ก็ได้รับการเอาใจใส่อย่างดีเยี่ยมจากสามี

“เรือ Gola เล่นสู่อ่าวไทย พอถึงปากอ่าว เรือยามฝั่งจากราชนาวี
มารับนายปรีดี แล้วพามาขึ้นที่ท่าน้ำวังบางขุนพรหม จากนั้นตรงไป
ที่วังปารุสกวัน คณะนักเรียนกฎหมายราว ๔๐๐ คน ได้พากันไปยังวัง
ปารุสกวัน โบกมือร้องไชโยต้อนรับนายปรีดีผู้เป็นอาจารย์ นายบุญรักษ์
เจริญไชย ได้กล่าวต้อนรับในนามของคณะนักเรียนกฎหมาย ส่วน
ข้าพเจ้ายังคงอยู่ในเรือ Gola มาขึ้นที่ท่า บีไอ คุณพ่อและญาติมิตรมา
ต้อนรับด้วยความยินดี และพาข้าพเจ้ากลับไปที่บ้านป้อมเพชร ข้าพเจ้า
น้ำตาคลอเบ้ากอดลูกน้อยสองคนด้วยความคิดถึง”^{๒๐}

ไม่มีใครคาดคิดว่า ท่านผู้หญิงพูนศุขเดินทางไกลครั้งนั้นไปถึง
กรุงปารีส เป็นเพียงการเดินทางในภาวะบีบคั้นเป็นครั้งแรกเท่านั้น ●

---

^{๒๐} ทายาทปรีดี - พูนศุข พนมยงค์, ๑๐๑ ปีปรีดี - ๙๐ ปีพูนศุข (กรุงเทพฯ : ปาปิรุส พับลิเคชั่น
๒๕๕๕)

บทที่ ๖

สงคราม เสรีไทย สันติภาพ

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ จะระเบิดขึ้น ประเทศไทยเข้าสู่ภาวะสงครามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ประชาชนไทยผู้รักชาติทุกหมู่เหล่า รวมทั้งท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ได้เข้าร่วมกับขบวนการกู้ชาติ “เสรีไทย” ต่อต้านญี่ปุ่นผู้รุกราน กอบกู้เอกราชอธิปไตยของชาติกลับคืนมา

ชนวนเหตุสำคัญสืบเนื่องจากเมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๑ ได้ยุติลงในปี พ.ศ. ๒๔๖๑ ประเทศในทวีปยุโรปต่างได้รับความเดือดร้อนไม่น้อยไปกว่ากันไม่ว่าจะเป็นประเทศผู้ชนะสงคราม เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส มิพักต้องพูดถึงประเทศแพ้สงครามอย่างเยอรมนี ออสเตรีย-ฮังการี แม้จะผลักดันให้มีสันนิบาตชาติเกิดขึ้นเพื่อรักษาสันติภาพของโลก แต่ไม่มีอำนาจจัดการกับความขัดแย้งได้ ประเทศมหาอำนาจอย่างสหรัฐอเมริกาเองก็ได้เข้าร่วม

สนธิสัญญาแวร์ซายส์กลายเป็นระเบิดเวลาให้สงครามโลกครั้งใหม่ปะทุขึ้นในเวลาต่อมา เพราะเป็นสนธิสัญญาที่เยอรมนีจำต้องทำในฐานะผู้แพ้สงคราม นอกเหนือจากความบอบช้ำที่ได้รับจากสงครามเหมือนประเทศอื่น ๆ แล้ว เยอรมนีถูกมัดมือชกให้จ่ายค่าปฏิกรรม

ขณะปฏิบัติงานเสรีไทย
ณ ทำเนียบท่าช้าง พ.ศ. ๒๔๘๕

สงครามจำนวนมหาศาล ต้องจำกัดกำลังรบ และเสียดินแดนบางส่วนไป

ชาวเยอรมันโดยทั่วไปจึงเกิดความคับแค้นที่ถูกบีบให้จำยอมอย่างไม่เป็นธรรม ในช่วงเวลาเดียวกัน ออดอล์ฟ ฮิตเลอร์ หัวหน้าพรรคนาซี ก็กลายเป็นวีรบุรุษผู้กล้า ได้คะแนนเสียงท่วมท้นจากชาวเยอรมัน เมื่อเขาประกาศว่า เขาจะทำให้เยอรมนีพ้นจากความเสียหายและความบีบคั้นกดดันจากฝ่ายชนะสงคราม และทำให้เยอรมนีกลับมาสู่ความยิ่งใหญ่ให้จงได้

ฮิตเลอร์นำเยอรมนีออกจากสันนิบาตชาติโดยไม่สนใจคำท้วงติง และพัฒนากำลังอาวุธอย่างซุ่มกักเข้มน เริ่มเข้ายึดครองดินแดนที่ถูกกำหนดให้เป็นเขตปลอดทหาร มุ่งหน้าสู่ความยิ่งใหญ่ เป็นผู้นำที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในเวลา ๑๐ ปีเศษ ในขณะที่ประเทศอื่นๆ อยู่ในระหว่างการฟื้นฟูประเทศภายหลังสงคราม

ในเวลาเดียวกัน ญี่ปุ่นเริ่มขยายปีกครอบงำประเทศที่อ่อนแอ กว่า ดำเนินนโยบายรุกรานเพื่อนบ้านเพื่อหาตลาดการค้าและปล้นชิงทรัพยากรมาเป็นของตน ด้วยการยึดครองดินแดนบางส่วนของจีน กลายเป็นมหาอำนาจในแถบเอเชีย โดยที่ไม่มีประเทศใดทัดเทียมทั้งด้านอาวุธ ยุทธวิธี และศักยภาพด้านอื่นๆ ของญี่ปุ่นได้

สงครามโลกครั้งที่ ๒ ระเบิดขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อ ๑ กันยายน ๒๔๘๒ ภายหลังจากเยอรมนีผนวกออสเตรียเข้าเป็นส่วนหนึ่งของตน และยึดครองเชโกสโลวาเกียได้ และเดินทัพเข้ายึดครองโปแลนด์แบบสายฟ้าแลบ ทำให้อังกฤษประกาศสงครามกับเยอรมนีทันที

แม้ว่าสงครามโลกครั้งที่ ๒ ปะทุขึ้นที่ทวีปยุโรป แต่ประเทศไทยย่อมได้รับผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สินค้าอุปโภคบริโภคขาดแคลนอย่างหนัก โดยเฉพาะสินค้าที่ต้องนำเข้า เช่นยารักษาโรค สินค้าอุตสาหกรรมที่ไทยยังผลิตไม่พอกับความต้องการ เกิดเงินเฟ้อและภาวะข้าวยาก

หมากแพงอย่างรุนแรง แม้ว่าในช่วงแรกที่เกิดสงครามไทยยังส่งสินค้าข้าว
ดีบุก ยางพาราไปขายต่างประเทศคืออังกฤษ สหรัฐอเมริกาได้เป็นปกติ แต่
เมื่อสงครามมหาเอเชียบูรพาเกิดขึ้น ไทยก็ไม่สามารถขายสินค้าด้าน
การเกษตรได้อีกต่อไป สร้างความเดือดร้อนให้คนไทยเพิ่มมากขึ้น คน
ไทยในเขตชนบทจึงผลิตข้าวและเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภคเท่านั้น

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ จะระเบิดขึ้นไม่นาน ประเทศไทยมีการ
เปลี่ยนแปลงรัฐบาลโดยจอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี
เมื่อ ๑๖ ธันวาคม ๒๔๘๑ ภายหลังจากพระยาพหลฯ ประกาศยุบสภาใน
วันที่ ๑๑ กันยายน ๒๔๘๑ และจัดให้มีการเลือกตั้งใหม่ภายใน ๙๐ วัน
หลังการเลือกตั้ง พระยาพหลฯ ประกาศไม่รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี หลวง
พิบูลสงครามรัฐมนตรีกลาโหมจึงก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน

การที่ประเทศไทยมีนายกรัฐมนตรีชื่อนายพันเอกหลวงพิบูล-
สงคราม (ยศขณะนั้น) มีผลอย่างลึกซึ้ง และเกี่ยวพันอย่างแนบแน่นกับ
การนำพาประเทศเข้าสู่สงครามครั้งนี้

ในช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ จอมพล ป. พิบูลสงคราม
ซึ่งศึกษาอยู่ประเทศฝรั่งเศสได้เข้าร่วมวางแผนก่อการเปลี่ยนแปลงด้วย
แม้ยังเป็นทหารชั้นยศน้อยอยู่ในขณะนั้น จอมพล ป. มีบทบาทสำคัญครั้ง
หนึ่งในการปราบกบฏบวรเดช ดังนั้นเมื่อมีการสรรหานายกรัฐมนตรี
จอมพล ป. จึงได้คะแนนเสียงสนับสนุนอย่างท่วมท้น

ทันทีที่จอมพล ป. ก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ก็ได้ทำการ
กวาดล้างศัตรูทางการเมืองอย่างรุนแรงเฉียบขาด มีผู้ถูกประหารชีวิต
ทันที ๑๘ คน คือ กลุ่มของนายร้อยโท ณ.ณเฑาะว์ งามกุลพงศ์ ทำให้อุยก
มองว่าไทยได้ก้าวเข้าสู่ยุคทมิฬ จากการพาประเทศไปสู่ลัทธิเผด็จการ
ทหารเต็มตัว เมื่อสงครามโลกประกาศอย่างเป็นทางการต่อมาในวันที่ ๕
กันยายน ๒๔๘๒ ได้มีประกาศพระบรมราชโองการโดยผู้สำเร็จราชการ

แทนพระองค์ “ให้ปฏิบัติตามความเป็นกลาง” ในพระปรมาภิไธยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล มีนายกรัฐมนตรีรับสนองพระบรมราชโองการ

แม้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะจัดให้มีการทำสนธิสัญญาไม่รุกรานกันของ ๓ มหาอำนาจในเอเชียขณะนั้น คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส และญี่ปุ่น ในวันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๔๘๓ ณ วังสวนกุหลาบ แต่ไม่มีผลทางปฏิบัติ เพราะขณะนั้นฝรั่งเศสกำลังตกเป็นฝ่ายรับและเปลี่ยงพลั่วในสงคราม ทำให้รัฐบาลไทยฉวยโอกาสรณรงค์ปลุกความคิดชาตินิยมในขอบเขตทั่วประเทศ เรียกร้องฝรั่งเศสให้คืนดินแดนอินโดจีนฝรั่งเศสที่เคยเป็นของไทยกลับคืนมา ได้เกิดดินแดนบางส่วนในลาวและเขมร มีการเดินขบวนเรียกร้องดินแดนของนิสิตนักศึกษาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองด้วย

นายปรีดีซึ่งขณะนั้นนอกจากดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังแล้ว ยังดำรงตำแหน่งผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองด้วย เผ่ามองการปลุกเร้าคนไทยให้เผชิญหน้าสงครามด้วยความหวังใญ่ เพราะมองเห็นว่าการเรียกร้องดินแดนคืนไม่อาจกระทำได้ด้วยวิธีทางทหาร หากแต่เป็นการเจรจาทางการทูตเท่านั้น แต่นายปรีดีไม่สามารถต้านทานกระแสน้ำเชี่ยวนี้ได้ นอกจากเรียกร้องให้ไทยรักษาความเป็นกลางอย่างเคร่งครัดเท่านั้น

สิ่งหนึ่งที่นายปรีดีได้ทำเพื่อเรียกร้องให้เกิดสันติภาพขึ้น ด้วยการแตงนวนิยายและสร้างเป็นภาพยนตร์เรื่อง “พระเจ้าช้างเผือก” นิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่องนี้ใช้เค้าโครงของสงครามช้างเผือกและสงครามยุทธหัตถีของพระมหากษัตริย์ โดยต้องการให้ “พระเจ้าช้างเผือก” กระตุ้นเตือนให้สังคมไฝ่หาสันติภาพ เพราะนายปรีดีเชื่อว่า “ชัยชนะแห่งสันติภาพนั้น มิได้มีชื่อเสียงบรรลือนามน้อยไปกว่าชัยชนะแห่งสงคราม

แต่อย่างใด”

ในการถ่ายทำภาพยนตร์ครั้งนี้ได้ยกกองถ่ายไปถ่ายทำนอกสถานที่ที่จังหวัดแพร่ นอกจากนายปรีดีเป็นผู้อำนวยการสร้างแล้ว ผู้ร่วมงานไม่ว่าผู้กำกับ ช่างภาพ หรือผู้แสดงต่างเป็นมิตรสหาย อาจารย์ นักศึกษามชก. ล้วนมาร่วมงานด้วยความสมัครใจ ไม่มีค่าตัว เจ้าวงศ์ แสนศิริพันธ์ อดีตส.ส. แพร่ ทำกิจการป่าไม้จึงมีช่างหลายสิบเชือก ได้ให้ยืมช่างมาเช่าจากยุทธหัตถีซึ่งเป็นฉากสำคัญตามท้องเรื่อง โดยมีเจ้าวงศ์ แสนศิริพันธ์ เป็นผู้กำกับโขลงช้าง แดง คุณะดิลัง เขียนบทเจรจาพระยาเทวาริราช (ม.ร.ว. ใปย มาลากุล) ที่ปรึกษาการจัดงานพระราชพิธีและเครื่องแต่งกาย สัณฑ์ วสุธาร กำกับการแสดง พระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยะกร) ประพันธ์เพลงและอำนวยการเพลง ม.จ. ยาใจ จิตรพงศ์ กำกับศิลป์

ท่านผู้หญิงพูนศุขมีหน้าที่สำคัญยิ่งคือการดูแลกองถ่ายภาพยนตร์ และช่วยท่านขุนชำนาญฯ (หลุย อินทุโสภณ) แต่งหน้าให้กับนักแสดงฝ่ายหญิง บรรยายภาคการถ่ายทำเต็มไปด้วยความกระตือรือร้นและตั้งใจให้งานออกมาดีที่สุดในสำหรับเพลงประกอบภาพยนตร์เรื่องนี้ชื่อเพลง “ศรีอยุธยา” เป็นที่คุ้นหูในเวลาต่อมา

นายปรีดียังได้ให้นักแสดงพูดเป็นภาษาอังกฤษ จุดประสงค์เพื่อนำภาพยนตร์เรื่องนี้ออกเผยแพร่ไปยังต่างประเทศด้วย เพื่อคัดค้านสงครามและเพื่อแสดงว่าประเทศไทย คนไทย ต้องการสันติภาพ เมื่อการถ่ายทำเสร็จสมบูรณ์ได้ออกฉายเป็นครั้งแรกที่นิวยอร์ก สิงคโปร์และกรุงเทพฯ เมื่อ ๔ เมษายน ๒๔๘๔

แต่การรณรงค์เรื่องนี้ไม่ประสบความสำเร็จ กรณีพิพาทเรื่องดินแดนนำไปสู่การสู้รบระหว่างไทยกับฝรั่งเศสได้เริ่มขึ้นในเดือนพฤศจิกายน ๒๔๘๓ ญี่ปุ่นถือโอกาสเข้าใกล้เกลี้ยกระหน่ำพิพาท มีการ

เจรจาหยุดยิงเมื่อเดือนมกราคม มีการลงนามพักรบบนเรือรบของญี่ปุ่นที่
ไซ่ง่อน โดยไทยได้ดินแดนที่เรียกร่องคืนมาจากฝรั่งเศส

ความสำเร็จของจอมพล ป. จากการปลุกกระแสชาตินิยมในการ
เรียกร่องดินแดนคืน ทำให้จอมพล ป. ก้าวขึ้นสู่จุดสูงสุดในตำแหน่ง
นายกรัฐมนตรีและได้รับความนิยมอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ในตำรา
เรียนของนักเรียนถึงกับระบุเรื่องการได้ดินแดนคืนมาในครั้งนี้ แต่ในทาง
ตรงกันข้าม เท่ากับรัฐบาลประกาศตัวเป็นศัตรูอย่างเปิดเผยกับฝรั่งเศส
แม้จะได้ลงนามในสนธิสัญญาไม่รุกราน หรือคำประกาศวางตัวเป็นกลาง
ของไทยแล้วก็ตาม

เมื่อพบว่าข้าศึกเข้าประชิดชายแดน ญี่ปุ่นเตรียมใช้ไทยเป็นเส้น
ทางทัพแน่นอน รัฐบาลจึงประกาศพระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่คนไทย
ในเวลารบออกมาเมื่อ ๘ กันยายน ๒๔๘๔ พระราชบัญญัติทั้ง ๕ มาตรา
กระตุ้นเตือนให้คนไทยรักหวงแหนแผ่นดิน เตรียมพร้อมสู้รบ พยายาม
ต่อต้านขัดขวางข้าศึกอย่างถึงที่สุด เครื่องอุปโภคบริโภค และยุทธปัจจัย
ใด ๆ ที่ไม่สามารถนำมาเป็นประโยชน์แก่ตนได้ให้เผาทำลายให้หมดสิ้น
เพื่อไม่ให้เป็นประโยชน์แก่ข้าศึก ขอให้ผู้รุกรานยึดได้แต่แผ่นดินเท่านั้น

ประชาชนทุกหมู่เหล่าเตรียมพร้อมทำตามคำเรียกร่องของรัฐบาล
อย่างเต็มกำลัง โฆษกรัฐบาลปลุกกระดมให้เตรียมต่อสู้ด้วยอาวุธทุกอย่าง
ที่มีทั้งปืน มีด กระทั่งหมามุ่ย

“สถานการณ์เริ่มตึงเครียดขึ้นทุกวัน ในคืนวันที่ ๖ ธันวาคม ๒๔๘๔
นายปรีดีและข้าพเจ้าได้ไปงานเลี้ยงนักฟุตบอลที่มหาวิทยาลัยวิชา
ธรรมศาสตร์ฯ ซึ่งเป็นปีแรกในการแข่งขันฟุตบอลประเพณีที่ฝ่าย
ธรรมศาสตร์แพ้วฟ้าฯ เมื่อกลับมาถึงบ้านเวลาประมาณ ๔ ทุ่ม (๒๒.๐๐
น.) คนที่บ้านรายงานให้ทราบว่ พันเอกโมริยา อดีตผู้ช่วยทหารบกญี่ปุ่น
ประจำประเทศไทย โทรศัพท์มาเพื่อขอพบข้าพเจ้า อ้างว่ามีธุระด่วน

วันสวนสนามเสรีไทย ณ อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ถนนราชดำเนิน
๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘
ปรีดี พนมยงค์ หรือ "รูธ" ยืนอยู่หน้าสุด

นายปรีดีรู้สึกแปลกใจจึงให้เขามาพบในคืนวันนั้น พันเอกโมรียาตาม ทุกข์สุขแล้วก็พูดว่า ขณะนี้สถานการณ์ตึงเครียดมาก ซึ่งเขาพูดย้ำอยู่หลายครั้งแต่ก็ไม่บอกรายละเอียด

รุ่งขึ้นในวันที่ ๗ ธันวาคม ข้าพเจ้าไปเที่ยวงานวันซ้อมใหญ่ของงานรัฐธรรมนูญซึ่งจะเริ่มในวันที่ ๘ ธันวาคมที่สวนอัมพรกับพี่ๆ น้องๆ ระหว่างทางกลับบ้านเห็นคนเดินขวกไขว่ที่ถนนสีลม หลังจากกองทัพญี่ปุ่นบุกไทยแล้ว จึงทราบว่าเป็นชาวญี่ปุ่นที่เข้ามาประกอบอาชีพบังหน้าในเมืองไทย”^{๒๑}

๒๒ นาฬิกาเศษ นายปรีดีได้รับโทรศัพท์จากเลขาธิการคณะรัฐมนตรีให้เข้าประชุมคณะรัฐมนตรีเป็นการด่วน ขณะนั้นสำนักงานคณะรัฐมนตรีตั้งอยู่ตรงข้ามวังสวนกุหลาบ อันเป็นทำเนียบนายกรัฐมนตรี พล.ต.ต. อุดลเดชจรัส รองนายกฯ แจ้งว่า ตัวแทนญี่ปุ่นเข้าพบเพื่อขอเดินทางผ่านประเทศไทยเพื่อไปโจมตีอังกฤษ ขออย่าให้ไทยขัดขวาง ย้ำว่าจะไม่ทำลายอธิปไตยของไทย นอกจากขอผ่านกรุงเทพฯ และบางเมืองเท่านั้น ขอให้ไทยตอบภายใน ๐๒.๓๐ น. ของวันที่ ๘ ธันวาคม แต่ขณะนั้นจอมพล ป. ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีไม่อยู่ เดินทางไปยังจังหวัดพระตะบอง ครั้นเวลา ๒๓.๐๐ น. พล.ต.ต. อุดลฯ รักษาการนายกฯ จึงเปิดประชุมคณะรัฐมนตรี ที่ประชุมมีมติว่ายังไม่ให้คำตอบเด็ดขาดไม่ได้ ยืนยันว่าต้องรอนายกรัฐมนตรี

ขณะนั้นสายงานของรัฐมนตรีหลายท่านได้รายงานเข้ามาว่า ญี่ปุ่นลำเลียงทหารขึ้นบกที่สงขลา ปัตตานี นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี ชุมพร ประจวบคีรีขันธ์ มีการปะทะกันอย่างรุนแรง โดยเฉพาะที่ปัตตานี

---

^{๒๑} พูนศุข พนมยงค์, ชีวิตของข้าพเจ้าในยามสงครามและสันติภาพ. ๑๐๑ ปีปรีดี - ๕๐ ปีพูนศุข (กรุงเทพฯ : ปาปิรุส พับลิเคชั่น ๒๕๔๕) หน้า ๕๐, ๕๑

และสงขลา มีการสู้รบอย่างดุเดือดหลายชั่วโมง ฝ่ายไทยเสียหายอย่างหนักกว่าจะได้รับทราบว่ารัฐบาลไทยได้ยอมจำนนต่อญี่ปุ่นอย่างสิ้นเชิง

นายปรีดีมิได้เห็นด้วยกับการตัดสินใจของจอมพล ป. และรัฐมนตรีที่มีมติให้หยุดยิงและยอมให้ญี่ปุ่นผ่านแดน หากต้องการให้สู้เพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตย เพราะเคยออก พ.ร.บ. เรียกร้องให้คนไทยสู้ทุกวิถีทางกระทั่งใช้หามมูย และเมื่อกองทัพญี่ปุ่นบุกตามจุดต่างๆ ทหาร ตำรวจ ยุวชนทหารและประชาชนต่างต่อสู้กันอย่างกล้าหาญ แต่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่กลับจากพระตะบองมาถึงในตอนเช้ากลับสั่งให้ผู้ต่อสู้วางอาวุธโดยอ้างว่าไม่สามารถต่อกรกับญี่ปุ่นจึงควรรักษาชีวิตไว้ หนังสือพิมพ์อเมริกันชื่อ วอชิงตันไทมส์ ฮีรัลด์ ฉบับวันที่ ๑๘ ธันวาคม ได้ลงพิมพ์จากรายงานผู้สื่อข่าวที่ได้เล็ดลอดออกจากประเทศไทย แปลได้ใจความดังนี้

“ชาวไทยได้ทราบข่าวยอมจำนนญี่ปุ่นด้วยความตะลึง และพากันยืนงงงันในถนนด้วยน้ำตานอง”

เมื่อนายปรีดีเดินทางไปประชุมตลอดคืนนั้นไม่กลับบ้าน ท่านผู้หญิงพูนศุขเปิดวิทยุรับฟังข่าวจากสถานีต่างประเทศ จึงได้รับรู้เรื่องการบุกของญี่ปุ่นอย่างทันที่เท่าที่เช่นกัน จนเกือบเที่ยงวันของวันที่ ๘ ธันวาคม นายปรีดีจึงได้กลับบ้านในสภาพเหน็ดเหนื่อยอดโรย เพราะมีการประชุมทั้งคืนและอีกครั้งวันที่ผ่านมา

ที่ “บ้านพูนศุข” มีเพื่อนและ ส.ส. ประมาณ ๔-๕ คนมารอพบ นายปรีดีอยู่แล้ว เช่น หลวงบรรณกรโกวิท (เปา จักกะพาก) นายสงวน ตุลารักษ์ นายจำกัด พลากร นายเตียง ศิริขันธ์ นายถวิล อุดล ม.ล. กริเตชาติวงศ์ ทุกคนต่างแสดงความไม่พอใจกับการตัดสินใจของรัฐบาล เมื่อมองเห็นว่าประชาชนคนไทยไม่อาจหวังพึ่งรัฐบาลได้ในเรื่องการรักษาเอกราชอธิปไตย ต่างตกลงใจพร้อมพลีชีพเพื่อกอบกู้เอกราชอธิปไตยของ

ชาติให้กลับคืนมา มีมติร่วมกันให้ตั้ง “องค์การต่อต้านญี่ปุ่น” ขึ้น เพื่อรวบรวมคนไทยทุกหมู่เหล่าทั้งที่อยู่ในประเทศและต่างประเทศ ที่ประชุมมอบให้นายปรีดีเป็นหัวหน้า กำหนดแผนดำเนินการต่อไป

องค์การต่อต้านญี่ปุ่นที่เปลี่ยนชื่อเป็นขบวนการเสรีไทยในภายหลังมีภารกิจที่ต้องปฏิบัติ ๒ ข้อ คือ

๑. ต่อสู้ญี่ปุ่นผู้รุกราน ด้วยกำลังของคนไทยผู้รักชาติ และร่วมกับสัมพันธมิตร

๒. เพื่อให้สัมพันธมิตรรับรองว่า ประชาชนไทยไม่เป็นศัตรูกับสัมพันธมิตร และเมื่อภายหลังรัฐบาลจอมพล ป. ประกาศสงครามต่อพันธมิตรแล้ว ภารกิจขององค์การฯ จึงมีเพิ่มขึ้นว่า “เพื่อให้สัมพันธมิตรรับรองว่าไทยไม่ตกเป็นฝ่ายแพ้สงครามและการผ่อนหนักเป็นเบา”

หลังจากที่ไทยลงนามในกติกาสัญญาพันธมิตรกับญี่ปุ่นเมื่อ ๒๑ ธันวาคม ๒๔๘๔ นั้น ทำให้ไทยต้องให้ความช่วยเหลือในฐานะพันธมิตร ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และการทหาร ดังนั้น ญี่ปุ่นจึงเริ่มกู้เงินของไทยไปใช้ในกิจการทหารที่มีกำลังพลอยู่ในไทยถึง ๕ หมื่นนาย ในการนี้ นายปรีดีคัดค้านอย่างรุนแรง เพราะทำให้ไทยต้องพิมพ์ธนบัตรเพิ่มขึ้น แทนที่ญี่ปุ่นจะพิมพ์ธนบัตรของตนเองเหมือนที่เคยทำในดินแดนอื่นที่ญี่ปุ่นยึดครอง ทำให้เงินสะพัดอย่างรวดเร็ว สินค้าที่จำเป็นมีราคาพุ่งขึ้น แต่จอมพล ป. ยินยอมให้ญี่ปุ่นกู้เงินบาทไปใช้ในจำนวนมหาศาล

นอกจากนี้ ญี่ปุ่นยังบีบให้นายปรีดี และนายวิลาศ โอสถานนท์ ออกจากคณะรัฐมนตรี เพราะญี่ปุ่นเห็นว่าทั้งสองไม่เห็นด้วยกับญี่ปุ่น และโน้มเอียงไปทางอังกฤษ ดังนั้น นายปรีดีจึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ แทนเจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) ที่ถึงแก่อสัญกรรมก่อนหน้านี้ เพราะญี่ปุ่นเห็นว่านายปรีดีเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนทั่วไป การแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ในสายตาคอนท้าวไปจะได้ไม่รู้สึกว่านายปรีดีถูกรังแก แม้ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จะไม่เกี่ยวข้องกับทางการเมืองอีกต่อไป ดังนั้นนายปรีดีจึงได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม หลังจากญี่ปุ่นบุกเข้าไทยเพียง ๘ วัน ส่วนตำแหน่งผู้ประกาศสงครามมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองนั้นไม่กระทบกระเทือนแต่อย่างใด

ในเวลาต่อมาเมื่อรัฐบาลประกาศสงครามกับพันธมิตร นายปรีดีไม่ได้อยู่ในพระนครขณะนั้น จึงไม่ได้ร่วมลงนามในฐานะเป็นผู้สำเร็จราชการฯ ภายหลังญี่ปุ่นแพ้สงคราม เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้สามารถอ้างถึงการลงนามไม่ครบองค์คณะผู้สำเร็จราชการฯ เป็นเหตุผลที่ถือว่าการประกาศสงครามกับพันธมิตรเป็นโมฆะ

เมื่อดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฯ ทางทหารได้จัดให้นายปรีดีและครอบครัวย้ายเข้ามาพำนักที่ท่าเทียบท่าช้าง ถนนพระอาทิตย์ เดิมเป็นวังของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัฒนวิศิษฎ์ จากที่ตามปกติ นายปรีดีไม่เคยปรักปรายงานราชการกับท่านผู้หญิงพูนศุข เพียงแต่แลกเปลี่ยนสนทนาข่าวสารของเหตุการณ์ทั้งในและต่างประเทศ แต่เมื่อองค์การต่อต้านญี่ปุ่นได้ถือกำเนิดขึ้น เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคน ท่านผู้หญิงจึงได้เข้ามามีส่วนร่วมกับองค์การฯ อย่างเต็มที่ และมีส่วนช่วยเหลืองานรับใช้ชาติอยู่ไม่น้อย

ท่านผู้หญิงพูนศุขมีหน้าที่รับฟังข่าววิทยุจากสถานีต่างประเทศ เพื่อติดตามความเคลื่อนไหวของฝ่ายสัมพันธมิตร ข่าวการสู้รบในสมรภูมิต่าง ๆ ทั่วโลก เพราะท่านผู้หญิงมีความสนักัดในภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสเป็นอย่างดี แม้จะไม่เคยไปศึกษาในต่างแดนก็ตาม บางครั้งยังช่วยถอดรหัสและคัดลอกด้วยลายมือแทนพิมพ์ดีดเพื่อติดต่อกับสัมพันธมิตร ด้วยลายมือสวยงามสมกับที่จำเรียนมาจาก “แม่ดัม” จาก

โรงเรียนเซนต์โยเซฟฯ นอกเหนือจากการดูแลอำนวยความสะดวกใน
ฐานะ “หลังบ้าน” ของผู้สำเร็จราชการฯ และหัวหน้าขบวนการเสรีไทยที่มี
ผู้มาติดต่อปรึกษางานกับนายปรีดีอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง

นอกจากนี้ยังมีงานที่ท่านผู้หญิงพูนศุขได้ช่วยเหลือแก้ไขปัญหา
เฉพาะหน้าอยู่บ่อยครั้ง ดังเช่นครั้งหนึ่งที่ นายปวย อึ้งภากรณ์ กระโดด
ร่มลงที่ชยันนาท ต่อมาถูกจับกุมตัวมากรุงเทพฯ เพื่อเปิดโอกาสให้นาย
ปวยทำหน้าที่พนักงานวิทยุติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตร ภายใต้การควบคุม
ของตำรวจไทย

“แต่ในขั้นต้นสัมพันธมิตรต้องการตรวจสอบว่าคุณปวยมิได้ถูก
ญี่ปุ่นบังคับให้ส่งข่าว จึงโทรเลขถามที่อยู่ที่พักผ่อนและแลนด์ของแอนดรูว์
กิลคริสต์ (Andrew Gilchrist) อดีตนักการทูตอังกฤษประจำประเทศ
ไทย สำหรับนายปรีดีแล้วเหมือนนมเข็มในมหาสมุทร ถามใครก็ไม่มีใคร
ทราบ นายปรีดีร้อนใจมาก ในที่สุดเอ่ยปากถาม ข้าพเจ้าตอบทันทีโดย
ไม่ลังเลว่าให้ถามที่คุณหญิงจิริ ธิดาในหม่อมเจ้าสกลวรรณากร วรวรรณ
เพราะสมัยก่อนสงคราม ในงานราตรีสโมสรของวงการทูต เห็นแอนดรูว์
กิลคริสต์ คู่้นเคยกับคุณหญิงจิริ และในที่สุดก็ได้ที่อยู่ของแอนดรูว์
กิลคริสต์ การตอบที่อยู่ของแอนดรูว์ กิลคริสต์ อย่างถูกต้อง ทำให้กอง
กำลังพิเศษ ๑๓๖ ของฝ่ายสัมพันธมิตรเชื่อถือในข่าวที่คุณปวยส่งไปใน
ระยะต่อมา” ๒๒

การเคลื่อนไหวของพลพรรคเสรีไทย การรักษาความลับเป็น
วินัยสูงสุด ครั้งหนึ่งน้องชายของท่านผู้หญิงพูนศุข คือ นายอานนท์
ณ ป้อมเพชร ขณะเกิดสงครามยังศึกษาอยู่ที่สหรัฐอเมริกา ได้เข้าร่วม

---

๒๒ พูนศุข พนมยงค์, ชีวิตของข้าพเจ้าในยามสงครามและสันติภาพ, หน้า ๕๓

ขบวนการเสรีไทย เมื่อผ่านการฝึกอบรมทางทหารเป็นเวลา ๘ เดือนเศษ และเดินทางมาศึกษาเพิ่มเติมที่อินเดีย ในหลักสูตรการต่อสู้ในป่า และการเดินป่า จากนั้นจึงเดินทางเข้าจีนและเล็ดลอดเข้ามาปฏิบัติการณ์ในไทย ขณะนั่งรถไฟเข้ากรุงเทพฯ ได้ทราบข่าวบิดาคือพระยาชัยวิชิตฯ ถึงแก่อสัญกรรมจากข่าวหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง แม้ต้องการมาเคารพศพก็ทำไม่ได้ นายอานนท์จึงทำได้เพียงนั่งรถรางผ่านหน้าบ้านป้อมเพชร ส่งใจมากราบคารวะศพบิดาเท่านั้น

และอีกครั้งหนึ่ง ขณะนั่งรถราง นายอานนท์กับญาติพบกันโดยบังเอิญ ต่างจำกันได้แต่ไม่ได้ทักทายกัน เพราะสิ่งที่สำคัญกว่านั้นคือภารกิจกู้ชาติยังไม่สำเร็จลุล่วง ท่านผู้หญิงพูนศุขจึงไม่เห็นด้วยที่มีผู้นำเรื่องราวเสรีไทยมาแต่งเป็นบทละครหรือภาพยนตร์ แล้วให้ภาพว่าพลพรรคเสรีไทยมักพูดจาโอ้อวดว่าตนคือเสรีไทย แม้เป็นเรื่องแต่งแต่เมื่อพูดถึงข้อมูลในอดีตก็ควรเป็นข้อมูลที่ถูกต้อง

ระหว่างสงครามกำลังดำเนินไปอย่างดุเดือด ด้านหนึ่งการเคลื่อนไหวของเสรีไทยต้องสร้างภาพความเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ครั้งหนึ่งนายพลโตโจแม่ทัพใหญ่ของญี่ปุ่นและนายกรัฐมนตรีได้เดินทางมาเยือนประเทศไทย ได้เข้าเยี่ยมคารวะผู้สำเร็จราชการฯ ตามธรรมเนียมแล้ว นายพลโตโจยังได้เดินชมบริเวณรอบๆ ทำเนียบ และชมทัศนียภาพริมแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณศาลาริมน้ำทรงกูปช้างด้วยความชื่นชม ท่านผู้หญิงพูนศุขไม่ทราบว่ นายพลโตโจจะทราบหรือไม่ว่า ทำเนียบทำช้างนั้นคือศูนย์บัญชาการของขบวนการเสรีไทย และผู้สำเร็จราชการฯ คือหัวหน้าขบวนการนั่นเอง

สงครามงวดลงทุกขณะ ฝ่ายสัมพันธมิตรบินมาทิ้งระเบิดทั้งกลางวันและกลางคืนตามจุดยุทธศาสตร์สำคัญหลายแห่ง ทำเนียบทำช้างอยู่ตรงข้ามสถานีบางกอกน้อย เป้าหมายโจมตีของพันธมิตรด้วย ครั้ง

หนึ่งถูกระเบิดตกในบริเวณทำเนียบ ครอบครัวยุ้ยสำเร็จราชการฯ จึงย้ายออกจากกรุงเทพฯ ไปพำนักที่อยุธยาเป็นการชั่วคราว นอกจากนี้ นายปรีดียังได้ทูลเชิญสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี เสด็จไปประทับที่พระราชวังบางปะอิน เพื่อถวายความปลอดภัยและเพื่อความสะดวกในการแจ้งฝ่ายสัมพันธมิตรไมให้ทั้งระเบิดที่นั่น นายปรีดีเดินทางไปเยี่ยมครอบครัวสัปดาหฺ์ละครัง

เมื่ออพยพมาอยู่อยุธยาท่านผู้หญิงพูนศุขก็มีได้หนึ่งเฉย เริ่มต้นจัดชั้นเรียนสำหรับลูก ๆ และบุตรธิดาของญาติมิตร รวมทั้งลูก ๆ ของข้าราชการบริพารในสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าด้วย ชั้นเรียนได้รับอนุญาตให้เป็นสาขาของโรงเรียนอยุธยาอนุสรณ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา สำหรับครูผู้สอนได้จากโรงเรียนเตรียมธรรมศาสตร์และญาติบางคนของท่านผู้หญิงเอง

ชีวิตยามสงคราม เกิดภาวะข้าวยากมากแพง เตือดร้อนแสนสาหัส โดยเฉพาะเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นพื้นฐาน เช่น น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ น้ำตาลทราย แม้มีการปันส่วนบ้าง แต่ไม่ได้ช่วยให้ความเป็นอยู่ของคนไทยโดยทั่วไปดีขึ้น บุตรสาวคนสุดท้ายของท่านผู้หญิงพูนศุขซึ่งยังไม่หย่าและนมผงไม่มีขายในท้องตลาด ท่านจึงอาศัยบดกล้วยน้ำว้าและมะละกอสุกบ้อนลูกในยามยาก ยารักษาโรคที่ต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศไม่มีขายโดยสิ้นเชิง คนไทยต้องหันมาพึ่งยาสมุนไพรพื้นบ้านแทน และในปี ๒๔๘๕ ยังเกิดน้ำท่วมใหญ่ที่สุดครั้งหนึ่ง ข้าแถมความเดือดร้อนยามสงครามยิ่งขึ้นไปอีก

สงครามดำเนินมาถึง ๔ ปี ขบวนการเสรีไทยที่มีนายปรีดีเป็นหัวหน้า ภายใต้รหัส “ธู” ได้นำประชาชนไทยทุกหมู่เหล่าต่อสู้กับญี่ปุ่น ผู้รุกรานอย่างทู่แท้ชีวิต จนกระทั่งญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้ในวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๔๘๘ ฉะนั้น ในวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ นายปรีดีเฝ้าพระ

ปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลจึงได้ประกาศสันติภาพขึ้น
จากการประกาศสันติภาพนี้ ประเทศสัมพันธมิตรยอมรับสถานะเดิมที่
เป็นประเทศเอกราชและอธิปไตยสมบูรณ์

ท่านผู้หญิงพูนศุขในฐานะประชาชนไทยผู้รักชาติที่มีส่วนร่วม
อย่างสำคัญในขบวนการเสรีไทยในฐานะผู้ช่วยคนสำคัญของ “รัฐ” ตลอด
ช่วงสงคราม รู้สึกปีติระคนโล่งใจเหมือนคนไทยทั้งหลายที่ประเทศไทย
ไม่ต้องตกเป็นประเทศผู้แพ้สงคราม เช่น ญี่ปุ่น เยอรมนี และอิตาลี

สงคราม เสรีไทย สันติภาพ ปิดฉากประวัติศาสตร์หน้าหนึ่งลง
อย่างสวยงาม ●

บทที่ ๓

คลื่นลมโหมกระหน่ำ

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ยุติลง ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญคือ เป็นยุคแรกที่อนุญาตให้นักการเมืองตั้งพรรคการเมืองได้ ก่อนหน้านั้นนักการเมืองลงสมัครรับเลือกตั้งในนามอิสระไม่สังกัดพรรคการเมือง จึงกลายเป็นยุคที่มีการตั้งพรรคการเมืองอย่างคึกคักมีจำนวนเกือบ ๑๐ พรรค พรรคใหญ่ ๓ พรรคที่มีบทบาทสำคัญ คือ

๑. พรรคสหชีพ เป็นการรวมตัวของ ส.ส. จากอีสาน เช่น นายเตียง ศิริขันธ์ นายจำลอง ดาวเรือง นายถวิล อุดล โดยมีนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานีเป็นหัวหน้าพรรค มีฐานเสียงสำคัญอยู่ทางภาคอีสาน โดยเฉพาะอดีตสมาชิกเสรีไทยสายอีสาน พรรคสหชีพมีแนวทางชัดเจนด้านเสรีนิยมและสังคมนิยม กลุ่มนี้คือกลุ่มที่เคลื่อนไหวโค่นล้มจอมพล ป. ในช่วงสงครามมาก่อน

๒. พรรคแนวรัฐธรรมนูญ เป็นการรวมตัวกันของคณะผู้ก่อการมิถุนายน ๒๔๗๕ ทั้งพลเรือนและทหารเรือ โดยมี หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นหัวหน้า เป็นพรรคที่เป็นแนวร่วมกับพรรคสหชีพ มีฐานเสียงสำคัญในกรุงเทพฯ

เยือนสหรัฐอเมริกาและยุโรป หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

พ.ศ. ๒๔๘๙

๓. พรรคประชาธิปัตย์ มีนายควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้าพรรค มี ม.ร.ว. เสณีย์ ปราโมช เป็นรองหัวหน้าพรรค ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็น เลขาธิการพรรค เป็นการรวมตัวของฝ่ายอนุรักษนิยม ได้รับการสนับสนุน จากเจ้าและขุนนางเก่า รวมทั้งเจ้าที่ดิน คหบดี ซึ่งแต่เดิมเป็นกลุ่มที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง ๒๔๗๕ มาโดยตลอด แม้ว่ายุคหนึ่งมีการรวมตัว กันเฉพาะกิจในการต่อต้านญี่ปุ่นในขบวนการเสรีไทยก็ตาม ทั้งนายควง อภัยวงศ์ เดิมเข้าร่วมกับฝ่ายคณะราษฎรมาก่อน แต่เมื่อดำรงตำแหน่ง นายกรัฐมนตรี นายควงจำเป็นต้องลาออกเพราะแพ้เสียงในสภาเมื่อ ๑๘ มีนาคม ๒๔๘๙ ทำให้นายควงหันมาเข้ากับฝ่ายอนุรักษนิยมเต็มตัว โดย ร่วมเป็นผู้ก่อตั้งพรรคประชาธิปัตย์เมื่อ ๕ เมษายน ๒๔๘๙ นายควง อภัยวงศ์ หวังกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง

นอกจากนี้ยังมีพรรคเล็กพรรคน้อยที่ก่อตั้งขึ้น แต่โดยนโยบายหลักแล้วพรรคการเมืองยุคเฟื่องฟูนั้น มี ๓ กลุ่มชัดเจน คือกลุ่มเสรีนิยม และสังคมนิยม ประกอบด้วยพรรคสหชีพและพรรคแนวรัฐธรรมนูญเป็น แกน และกลุ่มอนุรักษนิยม มีพรรคประชาธิปัตย์เป็นแกน ส่วนกลุ่ม ทหารนำโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งถือเป็นกลุ่มอำนาจนิยม ไม่มี ความเคลื่อนไหวในทางการเมือง นอกจากเฝ้าจับตามองเวทีการเมืองไทย ที่พยายามพัฒนาระบบประชาธิปไตยให้เติบโตอย่างเงียบๆ หากแต่เป็น ความเงียบก่อนพายุใหญ่จะมา

หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ผ่านไป อดีตนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม ถูกจับกุมข้อหาอาชญากรรมสงคราม และมีผู้ต้องหาอื่น ร่วมด้วย เช่น หลวงวิจิตรวาทการ พลโทประยูร ภมรมนตรี นายสังข์ พัธโนทัย เป็นต้น อาชญากรรมสงคราม คือข้อหาที่ฝ่ายสัมพันธมิตรใช้จัดการ กับศัตรูของตน มีโทษรุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต สำหรับจอมพล ป. และ พวกที่ถูกจับกุม นายปรีดีมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้ผู้ต้องหาถูกดำเนินคดีใน

ไทย แทนที่จะเป็นกรุงโตเกียว โดยผลักดันให้มีการประกาศใช้ “พระราชบัญญัติอาชญากรรมสงคราม” ในสมัยรัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช และในสมัยรัฐบาลของนายปรีดี พนมยงค์ ก็มีการพิจารณาตีความกฎหมายว่าไม่มีผลย้อนหลัง ดังนั้นจึงถือเป็นโมฆะ จอมพล ป. และพวกถูกปล่อยตัวออกมาทันที หลังการพิจารณาอย่างรวบรัดของศาลฎีกา หลังถูกปล่อยตัวออกมาแล้ว จอมพล ป. ยังได้เขียนจดหมายฉบับหนึ่งถึงนายปรีดีว่าจะไม่ลงเล่นการเมืองอีก เพราะรู้สึกเข็ด จดหมายฉบับนั้นยังคงเก็บรักษาไว้^{๒๓}

แต่ในทางตรงกันข้าม ฝ่ายทหารที่ยังมีความเคารพศรัทธา กลับรู้สึกไม่พอใจที่จอมพล ป. ถูกดำเนินคดีในข้อหารุนแรง เท่ากับเป็นการเสียเกียรติภูมิของทหาร ทำให้เกิดการรวมตัวรอเวลาคืนสู่อำนาจอีกครั้งหนึ่งของกลุ่มอำนาจนิยมที่เข้มแข็งยิ่งขึ้น

ในช่วง ๒ ปีเศษหลังสงคราม เวลาสั้น ๆ เป็นช่วงประเทศไทยมีรัฐบาลประชาธิปไตยนำโดยพลเรือนและทหารเรือ และพยายามพัฒนาระบบประชาธิปไตยให้ก้าวหน้าขึ้น โดยใน พ.ศ. ๒๔๘๙ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๔๘๙ เป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่ ๓ ที่ถือว่าเป็นฉบับของนายปรีดี พนมยงค์ ที่นับว่าเป็นฉบับที่มีความเป็นประชาธิปไตยมากกว่าฉบับใด ๆ ที่ผ่านมา แต่รัฐธรรมนูญฉบับนี้มีอายุเพียง ๑๘ เดือน

นักการเมืองปีกเสรีนิยมและสังคมนิยมได้รับความนิยมนอย่างสูง มีเสียงข้างมากสามารถจัดตั้งรัฐบาล แต่การเมืองในช่วงนี้มีความผันผวนไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนตัวนายกรัฐมนตรีอยู่บ่อยครั้ง นอกจากความขัดแย้งของชั่วคราวอำนาจที่มีอยู่สูงยิ่ง ปัจจัยภายนอก โดยเฉพาะปัญหา

---

^{๒๓} ศุขปริดา พนมยงค์, ให้สัมภาษณ์ผู้เขียน เมื่อ ๒ ตุลาคม ๒๕๔๙

เศรษฐกิจก็เป็นปัญหาของรัฐบาล

ภายหลังสงคราม ภาวะข้าวยากหมากแพงยังดำรงอยู่ สินค้าขาดแคลนมีราคาสูงลิ่ว เงินเฟ้อ มีการลักลอบนำข้าวไปขายต่างประเทศ ขณะที่รัฐบาลยังต้องส่งข้าวให้อังกฤษตามสัญญา หน่วยงานราชการมีปัญหาคอร์รัปชันโง่งม ทำให้ฝ่ายค้านโจมตีว่าเป็นความตกต่ำเสื่อมทรามของรัฐบาล โดยเฉพาะในปีของนายปรีดีว่าไม่มีประสิทธิภาพในการบริหารประเทศ

นอกจากฝ่ายอนุรักษนิยมและฝ่ายอำนาจนิยมโจมตีว่าฝ่ายนายปรีดีไม่สามารถแก้ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศได้แล้ว ยังมีปัญหาหนึ่งที่เป็นจุดหักเหของรัฐบาลประชาธิปไตยที่ดำเนินมา ๒ ปีเศษ คือกรณีรัชกาลที่ ๘ ต้องพระแสงปืนสวรรคตเมื่อ ๙ มิถุนายน ๒๔๘๙ ปมปริศนาที่ไม่อาจคลี่คลายได้นี้ แม้ในขั้นต้นรัฐบาลนายปรีดีแถลงว่าเป็นอุบัติเหตุแต่ในที่สุดกลายเป็นเกมการเมืองให้ฝ่ายที่ต้องการกำจัดนายปรีดีและรัฐบาลประชาธิปไตยออกไปจากเวทีได้เปรียบ นายปรีดีถูกกล่าวหาว่าอยู่เบื้องหลังคดีลอบปลงพระชนม์ มีผู้เข้าไปตะโกนในโรงภาพยนตร์เฉลิมกรุงด้วยประโยคที่ประวัติศาสตร์จารึกไว้ไม่ลบเลือนว่า

“ปรีดีฆ่าในหลวง”

ในเวลาต่อมา ผู้ต้องหาถูกจับตัวได้ และนายเลียง ไชยกาล สังกัดพรรคประชาธิปัตย์สารภาพว่าเป็นผู้วางแผน^{๒๔}

ทั้งปัญหาเศรษฐกิจและคดีสวรรคต ล้วนเป็นความพยายามของฝ่ายอำนาจนิยมและฝ่ายอนุรักษนิยมที่รวมตัวกันเพื่อทำให้รัฐบาลอ่อนแอและถูกกำจัดให้พ้นไปจากเวทีการเมืองไทย นายปรีดี พนมยงค์ ดำรง

^{๒๔} ศุขปรีดา พนมยงค์ให้สัมภาษณ์, อ้างแล้ว

ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งที่ ๓ จนถึงวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ จึงลาออกโดยให้เหตุผลว่า ได้ตรากตรำทำงานฉลองคุณประเทศชาติมาเป็นเวลานานพอสมควร สุขภาพเสื่อมโทรมลง ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งได้เต็มที่ แม้ได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว ยังได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ไว้ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโส เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินต่อไป

ระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ ถึงเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๙๐ นายปรีดีและท่านผู้หญิงพูนศุข พร้อมคณะได้เดินทางเยือนประเทศสัมพันธมิตร ๙ ประเทศที่รัฐบาลประเทศนั้นเชิญมาเพื่อเป็นการเจริญสัมพันธไมตรี และเพื่อขอบคุณที่ประเทศเหล่านั้นให้การสนับสนุนคนไทยในการต่อสู้ผู้รุกราน โดยเริ่มต้นเดินทางเยือนจีนเป็นประเทศแรก นายพลเจียงไคเช็คกับมาดามซังเหมยหลิง ได้ให้การต้อนรับเป็นอย่างดี จากนั้นจึงเดินทางต่อไปที่ฟิลิปปินส์ สหรัฐอเมริกา และประเทศแถบยุโรป ที่สวิสเซอร์แลนด์ ท่านผู้หญิงได้ติดตามนายปรีดีเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชกับพระราชชนนี ซึ่งขณะนั้นประทับที่เมือง Davos ด้วย

ขณะเดินทางกลับผ่านเมืองกัลกัตตา ประเทศอินเดีย ผู้แทนสถาบันสมิธโซเนียน ซึ่งมีชื่อเสียงด้านธรรมชาติวิทยาที่สหรัฐอเมริกาได้มารอพบเพื่อแจ้งว่า สถาบันสมิธโซเนียนได้ตั้งชื่อนกสายพันธุ์ที่ค้นพบเมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ทางภาคเหนือของสยาม โดย ฮิวจ์ เอ็ม. สมิธ (Hugh M. Smith) ว่า "HOLOROPSIS AURIFRONS PRIDII" โดยให้รหัส "USNM ๓๑๑๕๓๘" พร้อมทั้งระบุด้วยว่า "ชื่อนกนี้ตั้งเพื่อเป็นเกียรติแก่นายปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐมนูธรรม) ผู้นำขบวนการเสรีไทย"

ระหว่างเดินทางท่านผู้หญิงพูนศุขได้อัดเสียงใส่แผ่นเสียงส่งมา

ให้ลูก ๆ ที่อยู่เมืองไทยฟังด้วย ซึ่งนับว่าทันสมัยสำหรับยุคนั้น นอกเหนือจากส่งโปสการ์ดจากประเทศที่ผ่านทางมาให้เป็นระยะ ท่านผู้หญิงเดินทางเยือนต่างประเทศครั้งนี้ด้วยความสุขี่เคียงข้างนายปรีดี ก่อนความผันผวนทางการเมืองที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นไม่นานจะพัดพาให้ต้องแยกจากกันนานหลายปี

เมื่อกลับถึงเมืองไทย นายปรีดีและครอบครัวยังพำนักอยู่ที่ท่าเทียบท่าช้าง ถนนพระอาทิตย์ ซึ่งเป็นบ้านประจำตำแหน่งมาตั้งแต่ครั้งดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ศาลาริมน้ำที่เคยเป็นที่ประชุมปรึกษาหารือระหว่างขบวนการเสรีไทยยังดำเนินการต่อต้านญี่ปุ่น ลูกศิษย์ลูกหาของนายปรีดียังไปมาหาสู่เป็นประจำ แต่ท่านเจ้าของบ้านมิได้ออกงานสังคมบ่อยนัก นอกจากไปงานศพของญาติมิตรคนคุ้นเคย

ตอนสาย ๆ ของวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ หลวงอดุลเดชจรัส (บัตร พึ่งพระคุณ) ผู้บัญชาการทหารบกได้มาหานายปรีดี อยู่สนทนากันที่ศาลาริมน้ำเป็นเวลานาน พอหลวงอดุลฯ กลับไป ข้าพเจ้าถามนายปรีดีว่าหลวงอดุลฯ มาทำไม เพราะโดยปกติแล้ว หลวงอดุลฯ มักจะมาเวลากลางคืน นายปรีดีเล่าให้ฟังว่าหลวงอดุลฯ มาแจ้งเรื่องข่าวจะมีรัฐประหารนำโดย พล.ท. ผิน ชุณหะวัณ ขณะนั้นหลวงอดุลฯ ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ท่านบอกว่าได้จัดการเรียบร้อยแล้ว

ในวันนั้นข้าพเจ้าไปถอนพัน กลับมาบ้านไม่ค่อยสบายเป็นไข้ เข้านอนแต่หัวค่ำ

คืนนั้นหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรี และหลวงอดุลฯ มารับประทานอาหารค่ำกับนายปรีดีเพื่อปรึกษาข้อราชการ ยังไม่ตึกนักก็ลากลับไป ต่อมาราวเที่ยงคืนมีแสงไฟส่องเข้ามายังห้องนอน ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของบ้านด้านถนนพระอาทิตย์สว่างจ้า ประกอบกับเสียงดังกระหึ่มของเครื่องยนตร์ถถึงที่จอดอยู่บริเวณด้านนอกของประตูทางด้านเหนือ

ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ทำให้ข้าพเจ้าตกใจตื่นรีบลุก
ออกมาบริเวณห้องโถง เห็นวิทยุวางอยู่บนโต๊ะ หนังสือพิมพ์ถูกลมพัด
ปลิวตกอยู่ที่พื้น ไม่มีแม้แต่เงาของนายปรีดี ซึ่งธรรมดาแม้จะนั่งฟังวิทยุ
และอ่านหนังสือพิมพ์อยู่บริเวณนี้ ข้าพเจ้ารีบลงมาชั้น ๒ ซึ่งเป็นทั้งห้อง
สมุดและห้องรับแขก เห็นนายปลั่ง มีจุล นักศึกษา มธก. ที่คุณปรัง พุ
ชนม์ อดีตผู้ว่าราชการหลายจังหวัดฝากฝังไว้ให้อยู่ในความดูแล ยืนอยู่ที่
ถนนหน้าตึก ข้าพเจ้าถามไปว่า

“ท่านอยู่ไหน”

ปลั่ง มีจุล ตอบว่า

“ท่านไปแล้วครับ”

พลันได้ยินเสียงปืนกลจากรถถังยิงรัวใส่ตัวตึก ข้าพเจ้าไม่มีเวลา
ถามต่อไปว่า “ท่านไปไหน ไปกับใคร” รีบกลับไปห้องนอนของลูก ๆ ที่
ชั้น ๓ เรียกลูก ๆ มารวมกันในห้องนอนทิศเหนือด้านริมหน้าต่าง เพื่อยุติวันนั้น
พรพวง (ชูชาน) สิงหเสนี เพื่อนของลูก ๆ และเป็นบุตรสาวของหลวง
สิริราชไมตรี (จรรยา สิงหเสนี) ซึ่งเป็นเพื่อนของนายปรีดีมาค้างที่บ้านด้วย
“อย่างยิ่ง ที่นี่มีแต่ผู้หญิงกับเด็ก” ข้าพเจ้าตะโกนร้องสวนเสียง
ปืนกล

สักครู่เสียงปืนสงบลง ทหารยศนายร้อยนำทหารเข้ามาในท่าเนียบ
“พวกเราจะเปลี่ยนรัฐบาล” นายทหารผู้นั้นบอกข้าพเจ้า ข้าพเจ้า
รีบท้วงทันทีว่า

“ทำไมมาเปลี่ยนที่นี่ ทำไมไม่ไปเปลี่ยนที่สภาเล่า”^{๒๕}

ท่านผู้หญิงพูนศุขเล่าถึงการรัฐประหาร นาฬิกาที่วงจรรูปาทวิหมุม

---

^{๒๕} พูนศุข พนมยงค์, รัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐. ๑๐๑ ปีปรีดี - ๙๐ ปีพูนศุข (กรุงเทพฯ :
ปาปิรุส พับลิเคชัน ๒๕๔๕) หน้า ๙๗, ๙๘

วนกลับมาอีกครั้งอย่างมีสีสัน มองเห็นภาพของผู้หญิงคนหนึ่งที่ต้องออก
สู้ชีวิตขวานกับเสียงปืนที่กระหน่ำยิงเข้ามาในบ้าน ซ้ำยังต้องทำหน้าที่
“เสมือนแม่คน กางปีกออกปกป้องลูกน้อย” จะมีผู้หญิงสักกี่คนที่กล้า
ตะโกนสวนคว้นปืน กล้าเผชิญหน้ากับรถถัง แทนที่จะหอบลูกหนีหัวซุก
หัวซุน

กลางดึกคืนนั้น ทำเนียบท่าช้างของรัฐบาลฯ โสฎกเหยียบย่ำ
เกียรติยศด้วยการถูกกลุ่มทหาร ๔-๕ นายภายใต้การนำของพันโทละม้าย
อุทยานานนท์ บุกเข้าตรวจค้นหาตัวนายปรีดี แต่ต้องคว้าน้ำเหลวกลับไป

ฝ่ายก่อการรัฐประหารไม่ละความพยายาม สายวันรุ่งขึ้นนาย
ทหารยศร้อยเอก ทายาทหัวหน้าผู้ก่อการรัฐประหารได้นำกำลังเข้าตรวจ
ค้นหรือเอกสารและหาตัวนายปรีดีอีกครั้ง นายร้อยเอกหน้าตาหล่อเหลา
ผู้นี้ ในกาลต่อมา ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของเมืองไทย
และพ้นตำแหน่งด้วยการถูกรัฐประหารจากกลุ่มนายทหารเช่นกัน

ท่านผู้หญิงพูนศุขห้วงนายปรีดีเป็นที่สุด เมื่อการล้มล้างรัฐ-
ธรรมนูญเปลี่ยนรัฐบาลในครั้งนี้ใช้ความรุนแรงถึงขั้นหมายชีวิตของ
รัฐบาลฯ โสฎก ทั้งที่มีได้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองอีกต่อไปแล้ว แต่ก็
เบาใจอยู่เล็กน้อยที่ในช่วงตี ๔ ของวันใหม่ หลวงอดุลฯ ได้มาที่ทำเนียบ
ท่าช้าง และแจ้งแก่ท่านผู้หญิงว่านายปรีดีอยู่ที่ป้อมพระสุเมรุ รุ่งเช้า
หนังสือพิมพ์ฉบับต่าง ๆ มาทำข่าว รวมทั้งมิสเตอร์ Mc.Donald จาก
บางกอกโพสต์ ที่ตีพิมพ์คำให้สัมภาษณ์ในเช้าวันถัดมา

ท่านผู้หญิงพูนศุขซาบซึ้งใจอย่างยิ่งที่คุณฉลบชลัยย์ พลังกูร
ภรรยาคุณจำกัด พลังกูร อดีตเสรีไทยที่เดินทางไปติดต่อบริษัทงาน
กับฝ่ายสัมพันธมิตรต่างประเทศและเสียชีวิตอย่างเดิวยวดยที่จีน มา
เยี่ยมเยียนถามข่าวคราวด้วยความห่วงใย รวมทั้งคุณประยูร พึ่งสุนทร
(วีระไวทยะ) และญาติมิตรอีกหลายคน และช่วงระหว่างตรวจค้น คุณ

ฉลบทลัยย์ กัลยาณมิตรของครอบครัวพนมยงค์ได้แสดงความกล้าหาญ โดยยืนขวางกั้นไม่ให้กลุ่มทหารเข้าไปรื้อค้นบริเวณโรงรถที่เป็นมุมอับ การตรวจค้นทุกแห่งต้องอยู่ในสายตาของคนในบ้าน เพื่อป้องกันการ “ตักตัก” ของคนตรวจค้น

ตัวตึกด้านห้องพระฤกษ์กรมกระสุนปืนกลเจาะเป็นโพรงเท่ารังนก กระจอก ด้านห้องนอนของนายปรีดีและท่านผู้หญิงมีรอยกระสุน โชคดีที่กำแพงหนาจึงไม่ทะลุ ท่านผู้หญิงพูนศุขตัดสินใจหลบไปหาที่สงบร่มเย็น คือบ้านท่าเขมมของเจ้าพระยารามราฆพ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ สมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งเป็นบุคคลที่ท่านผู้หญิงให้ความเคารพนับถือมาตลอด บ้านท่าเขมมอยู่ไม่ไกลจากท่าเนียบท่าช้างนัก ปัจจุบันเป็น โรงพิมพ์ธนบัตรของธนาคารแห่งประเทศไทย

ท่านเจ้าคุณจัดให้ท่านผู้หญิงและลูก ๆ พักที่เรือนญานาวารีรัตน ที่พำนักของหลวงสุขุมน้อยประดิษฐ์กับภรรยา ช่วงกลางวันท่านผู้หญิงยังเที่ยวกลับไปที่ทำเนียบท่าช้าง กลางคืนไปค้างที่บ้านท่าเขมม จนในที่สุด จึงย้ายกลับไปบ้านป้อมเพชร

วันที่ ๙ พฤศจิกายน มิสเตอร์ Doll ที่ปรึกษาการคลังของรัฐบาลสยาม ผู้คุ้นเคยกับนายปรีดีและท่านผู้หญิงได้มาแจ้งให้ทราบ ว่า ขณะนี้ นายปรีดีอยู่อย่างปลอดภัยที่กรมสรรพากร บางนา และต่อมาได้รับความช่วยเหลือจาก พล.ร.ต. ทหาร ขำหิรัญ อดีตผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ นายปรีดีได้หลบภัยไปอยู่ที่กรมนาวิกโยธิน สัตหีบ

ท่านผู้หญิงพูนศุขเดินทางไปเยี่ยมนายปรีดีที่สัตหีบทันที และทราบจากปากค่านายปรีดีในเหตุการณ์คืนวันที่ ๘ พฤศจิกายน ว่า นายปรีดีไม่ได้เฉลียวใจว่าจะเกิดเรื่องร้ายแรงที่ทำเนียบท่าช้าง เพราะวางใจที่หลวงอดุลฯ มาบอกว่าได้จัดการทุกอย่างเรียบร้อยแล้ว แต่ขณะที่นายปรีดีนั่งอ่านหนังสืออยู่นั้น ได้แลเห็นแสงไฟจากรถถัง และเสียงสายพานรถ

ถึงกระทบพื้นถนน ทำให้ฉุกละหุกคิดว่า ฝ่ายรัฐประหารเอาจริงแน่ ไม่มีเวลา
ปลุกท่านผู้หญิงมาบอกเล่าเรื่องราวใด ๆ อีก รีบลงจากห้องสมุดชั้น ๒
ลงบันไดเล็กไปด้านหลังตึกด้านติดริมแม่น้ำเจ้าพระยา โชคดีที่มีเรือจ้าง
ลำหนึ่งจอดอยู่ไม่ไกลศาลาท่าน้ำ นายปรีดีพร้อมด้วย ส.ต.อ. บัว กลางการ
ส.ต.ท. สิงโต ไทยย้อย และพลตำรวจจูล แสงจักร ลงเรือจ้างออกไป
ลอยลำดูเหตุการณ์สักครู่ใหญ่จึงไปบ้านขุนลิขิตสุรการ (ตั้ง ทรรพวสุ)
อดีตข้าราชการสำนักพระราชวังและอดีตเสรีไทย ที่อยู่ตรงข้ามสถานี
รถไฟบางกอกน้อย นายปรีดีไม่มีเงินติดตัวมาเลย ต้องยืมขุนลิขิตฯ
นอกจากนี้ขุนลิขิตฯ ยังให้หมวกสักหลาดนายปรีดีใส่อำพรางใบหญ้า ซึ่ง
ได้ผล เมื่อนั่งเรือผ่านบ้านญาติของท่านผู้หญิงพูนศุข ที่กำลังอาบน้ำ
ที่ท่ายังจำนายปรีดีไม่ได้

เหตุการณ์นายปรีดีลี้ภัยออกจากประเทศไทย มีข้อความตอน
หนึ่งที่นายปรีดีเขียนไว้ว่า

“คืนวันเดียวกับที่เกิดรัฐประหาร ข้าพเจ้าได้หลบหนีทหารที่ล้อม
รอบบ้านพักออกไปได้หวุดหวิดและข้าพเจ้าได้ไปพักอาศัยอยู่กับทหารเรือ
ที่ฐานทัพเรือสัตหีบอยู่ระยะเวลาหนึ่ง เพื่อหลีกเลี่ยงการต่อสู้อันระหว่างคน
ไทยด้วยกันเอง ข้าพเจ้าจึงตัดสินใจเดินทางออกจากเมืองไทย ลี้ภัยไปอยู่
สิงคโปร์ก่อน โดยรอดอยู่เวลาที่เหมาะสมในการเดินทางกลับสู่บ้านเกิด
เมืองนอนอย่างสันติ

ข้าพเจ้าพร้อมด้วยเพื่อนได้ไปพบนาวาเอกสแตรทฟอร์ด เดนิส
ซึ่งเคยร่วมต่อสู้ระหว่างสงคราม ภายใต้การนำของลอร์ด เมาน์เทแบตเตน
และขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือของสถานเอกอัครราชทูต
อังกฤษ เพื่อขอให้ติดต่อกับทูตอังกฤษ แจ้งให้ทราบถึงความประสงค์

ของข้าพเจ้าในการเดินทางไปสิงคโปร์ในฐานะผู้ลี้ภัยทางการเมือง”^{๒๖}

นายปรีดีจำต้องลี้ภัยการเมืองไปต่างประเทศ ท่านผู้หญิงพูนศุขต้องทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อและแม่ในเวลาเดียวกัน ท่านไม่มีวันยอมแพ้ โดยเฉพาะเมื่อสบตาไร้เดียงสาของลูก ๆ ที่วางชีวิตไว้ในมือของมารดาอย่างเชื่อมั่น มีเพียงคุณपालบุตรชายคนโตที่อายุ ๑๖ ปี คอยให้กำลังใจแม่และน้อง ๆ

เวลานั้น บุตรสาวคนเล็กของท่านอายุเพียง ๖ ขวบ แม่เยาว์วัยเพียงใดแต่เสียงปืนที่ทำเนียบท่าช้างในกลางดึกคืนนั้นกลับติดตึ้งอยู่ในใจมาจวบจนทุกวันนี้ ●

---

^{๒๖} ปรีดี พนมยงค์, ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าและ ๒๑ ปีที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราชวูรจีน. ๑๐๑ ปี ปรีดี - ๙๐ ปีพูนศุข (กรุงเทพ : ปาปิรุส พิมพ์ครั้งที่ ๒๕๕๕) หน้า ๑๐๐, ๑๐๑

บทที่ ๘

จากพราก

หลังจากนายปรีดีลี้ภัยไปต่างประเทศแล้ว ท่านผู้หญิงพูนศุขก็พาลูก ๆ กลับมาอยู่กับมารดาที่บ้านป้อมเพชร แม่บิดาคือเจ้าคุณชัยวิชิตฯ ถึงแก่อสัญกรรมไปก่อนหน้านี้หลายปีแล้ว แต่คุณหญิงเพิ่งยังอยู่เป็นหลักฟุ้ง เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้ลูกหลานอย่างอบอุ่นตลอดภัย

เดือนกุมภาพันธ์ ๒๔๙๑ สถานการณ์เริ่มคลี่คลาย ท่านผู้หญิงพูนศุข เห็นควรว่าลูก ๆ ของท่านควรได้เข้าเรียนตามปกติ จึงส่งดุษฎีและวาณี บุตรคนเล็กสองคนเป็นนักเรียนประจำที่ ร.ร.เซ็นต์โยเซฟคอนเวนต์ สุดา ลูกสาวคนรองเป็นนักเรียนไปกลับ นั่งรถรางจากบ้านป้อมเพชรไปที่คอนเวนต์ ศุขปรีดา ลูกชายคนที่ ๒ เรียนที่ ร.ร.กรุงเทพคริสเตียน ปาลบุตรชายคนโตเดิมเรียนชั้นเตรียมปริญญาปีสุดท้ายของ ร.ร.เตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) ด้วยเหตุการณ์วุ่นวายทางการเมืองที่กระทบถึงครอบครัวพนมยงค์ ทำให้สอบไม่ผ่าน

ช่วงเวลาดังกล่าว บริเวณร้านค้าแพหน้าบ้านป้อมเพชร คือจุดที่สันติบาลนอกเครื่องแบบผลัดเปลี่ยนกันมาสั่งเกตติดตามความเป็นไป

วันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๑

พุดัง น้องรัก

อันนี่เป็นจดหมายโต้ตอบพุดังกับน้องใจไปน
จดหมายฉบับนี้เพื่อส่งมาถึงน้องใจได้ไม่ช้ากว่าอัน
ที่ ๑๖ พฤศจิกายนอันเป็นวันที่ครบสมรสของเรา
ครบครบครบ ๕๐ ปี

ตลอดเวลาที่ผ่านมานี้ น้องใจได้มีมรดก
เป็นภรรยาที่ดียิ่ง พร้อมดอดตามอกที่ติดกัน
เลี้ยงลูก: ทานเองเพื่อพี่ แล: เพื่อภรรยาไทย
แม่: พี่ น้องใจได้มีมรดกตามลำพังน้องใจ
ตามดอดธรรมของพี่ที่มองร้าย แต่อันใจ
อันหนึ่งให้รักของพี่ดีตามดีของน้องก็: ต่อบ
ปรากฏใจแก่พ่อคอกภรรยาไทย

พี่รักน้องใจตลอดชีวิตพี่น้องมี
ดอดสุข มีรักจากวิธาพลี พี่พลาก
รักพี่รักน้อง ทั้งมอง รอนักดีดีเสนา
ที่เรามาเพื่อ พี่น้องใจไทย แล: มดดมหมอบ
พี่ทอกกวีใจคอกมีมรดกใจนี้เรารักดีอยู่ร่วม
กัน พี่ออกตอดอันใจดีพี่

ดอดดอดรัก แล: ดอดน้องน้องยิ่ง

น้องใจ

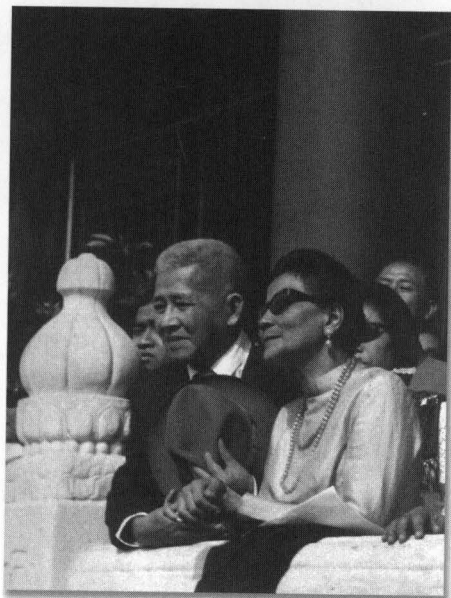
ของครอบครัวพมมยงค์อย่างไม่คลาดสายตา หลังจากอยู่บ้านป้อมเพชร ราวปีเศษ ด้วยความเกรงใจคุณหญิงเพ็งมารดา ท่านผู้หญิงพูนศุขจึงย้ายไปอยู่บ้าน “พูนศุข” จากบ้านพูนศุขได้ย้ายไปยังบ้านที่ถนนสาทรเหนือ

ครั้งหนึ่งช่วงที่ท่านผู้หญิงอยู่ที่บ้านป้อมเพชร คุณหญิงดอริส ราชานุประพันธ์ ภรรยาชาวอังกฤษของพระยาราชนูปราภรณ์ (เปีย บุนนาค) ได้มาหาท่านผู้หญิง และปวารณาตัวพร้อมนำจดหมายไปให้นายบริดี โดยอ้างว่าทราบดีว่านายบริดีหลบซ่อนตัวอยู่ที่ไหน ท่านผู้หญิงพูนศุขไม่หลงกลง่าย ๆ จึงได้แต่ขอบคุณในความหวังดีของคุณหญิงไปอย่างนุ่มนวล

ชายแปลกหน้า สวมหมวกและแว่นตาดำ ยังคงตามสังเกตการณ์ อยู่หน้าบ้านเสมอไม่ว่าท่านผู้หญิงและลูก ๆ จะย้ายไปอยู่ที่ไหน

หลังรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ โดยพลโทผิน ชุณหะวัณ เป็นหัวหน้า ร่วมด้วยพันเอกกาจ กางสงคราม พันเอกเผ่า ศรียานนท์ และได้เชิญจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งยังมีอิทธิพลในหมู่ทหารให้เข้ามา ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี หลังจากตั้งนายควง อภัยวงศ์ เป็นหุ่นเชิด อยู่ระยะหนึ่งก่อนถูก “จี้” ให้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

คณะรัฐประหารได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ ๒๔๘๕ และนำ “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พ.ศ. ๒๔๙๐” ที่มีฉายาว่า “ฉบับใต้ตุ่ม” ออกมาใช้แทนเป็นการชั่วคราว ยุบสภาที่มาจากการเลือกตั้ง การเมืองไทยเข้าสู่ระบอบอำนาจนิยมเต็มตัวอีกครั้งหนึ่ง เนื้อหา รัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่ม ทิ้งหลักการประชาธิปไตยแทบสิ้นเชิง เวทีการเมืองถูกยึดครองโดยกลุ่มอำนาจนิยมและกลุ่มอนุรักษนิยมอย่างเต็มที่ หลังจากกลุ่มเสรีนิยมและสังคมนิยมถูกปราบปราม ทั้งใช้เล่ห์กลต่าง ๆ เช่นกรณีสวรรคตที่กลายเป็นเกมการเมือง เอื้อประโยชน์ให้ฝ่ายอนุรักษนิยมอย่างเต็มที่

บนเทียนอันเหมิน
พ.ศ. ๒๕๓๙

ที่บ้านองโตนี ประเทศฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๕๒๓

หลังจากฝ่ายประชาธิปไตยเฝ้ามองการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองด้วยความหวังโยที่ประชาธิปไตยจะงักงันครั้งแล้วครั้งเล่า จึงเกิดความคิดที่จะต่อสู้กับอำนาจรัฐในขณะนั้นเพื่อนำประชาธิปไตยกลับคืนมา โดยมีนายปรีดีซึ่งลี้ภัยไปอยู่เมืองกวางโจว เข้าร่วมขบวนการประชาธิปไตยครั้งนี้ด้วย เมื่อเพื่อนมิตรในประเทศแจ้งให้ทราบว่สถานการณ์พร้อมแล้ว นายปรีดีจึงลอบกลับเข้ามาในประเทศไทย

วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๒ นายปรีดีพร้อมด้วยผู้ร่วม “ขบวนการประชาธิปไตย” ตรงไปที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง หน่วยหน้าปลดอาวุธกองทหารรักษาพระบรมมหาราชวัง โดยไม่มีการต่อต้าน จึงสามารถยึดได้ภายใน ๑๕ นาที กองบัญชาการจึงตั้งขึ้นที่นั่นทันที และยึดสถานีวิทยุกรมโฆษณาการไว้ได้ คืนนั้นมีการต่อสู้ระหว่างขบวนการประชาธิปไตยกับฝ่ายรัฐบาลประปราย รุ่งขึ้นเวลาหกนาฬิกาทหารภายใต้การนำของ พลตรี สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ยิงถล่มพระบรมมหาราชวังอันเป็นที่ตั้งกองบัญชาการของฝ่ายขบวนการฯ ทันที ฝ่ายทหารเรือถูกสกัดไม่สามารถนำกำลังมาเสริมได้ นายปรีดีเล่าสถานการณ์ต้งเครียดไว้ว่า

“เมื่อเห็นว่กำลังสนับสนุนของเราเดินทางมาไม่ทันเวลา และเพื่อหลีกเลี่ยงการทำลายสถานที่ทางประวัติศาสตร์ และวัตถุที่ล้ำค่าของชาติในพระบรมมหาราชวัง ข้าพเจ้าจึงสั่งการให้กองกำลังร่นมาอยู่ในกองบัญชาการทหารเรือที่พระราชวังเดิม ข้าพเจ้าได้จัดการให้เพื่อนร่วมขบวนการฯ ข้ามแม่น้ำไปด้วยเรือซึ่งนายพลเรือผู้หนึ่งเป็นผู้จัดทำให้

ส่วนข้าพเจ้าจะอยู่ที่กองบัญชาการทหารเรือ เพื่อรอคอยกำลังสนับสนุน

ระหว่างนั้น กองกำลังของฝ่ายรัฐบาลควบคุมพระนครไว้ได้ทั้งหมดแล้ว การก่อการเมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ของข้าพเจ้าจึงประสบ

ความล้มเหลว ซึ่งต่อมาเรียกกันว่า 'กบฏวังหลวง'^{๒๗}

เมื่อขบวนการประชาธิปไตยของนายปรีดีกระทำการล้มเหลว ญกตรหาหน้าว่าเป็นกบฏแล้ว จากแห่งการหลบหนีและการไล่ล่าก็เริ่มขึ้นในนาที่นั้น

เที่ยงคืนของวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ นาวาตรีมนัส จารุกา นำนายปรีดีไปหลบซ่อนที่บ้านญาติของท่านผู้หญิงพูนศุข และย้ายที่หลบซ่อนก่อนฝ่ายรัฐบาลจะตมกลืนได้ บ้าน "พูนศุข" ที่ว่างเว้นจากคนเช่ากลายเป็นที่หลบซ่อนระยะหนึ่งด้วยการพร่างไฟให้เข้าใจว่าไม่มีคนอาศัย จากนั้นจึงได้ที่หลบซ่อนที่ค่อนข้างปลอดภัยคือ บ้านสวนฉางเกลือ ในอาณาเขต ๒๐ ไร่ของบริษัทเกลือไทย ริมฝั่งเจ้าพระยา ย่านฝั่งธนบุรี (ปัจจุบันคืออาคารสุภาคาร) เจ้าของสถานที่คือคุณอุดร รัชชมนธิ ซึ่งรู้จักนายปรีดีและท่านผู้หญิงพูนศุขมาก่อน คุณอุดรเป็นเพื่อนสนิทของคุณสุธี โอบอ้อม ซึ่งท่านผู้หญิงพูนศุขรู้จักมายาวนานถึงสามชั่วคน จึงมั่นใจได้ว่าไว้วางใจได้แน่นอน

นายปรีดีหลบซ่อนตัวอยู่ที่นี้เป็นเวลา ๕ เดือนเศษ นับว่ายาวนานกว่าที่หลบซ่อนแห่งอื่น และที่นี้ท่านผู้หญิงพูนศุขได้เคยมาเยี่ยมนายปรีดีครั้งหนึ่งในเวลากลางคืนเพื่อไม่ให้พบคนรู้จักและไม่ให้ตำรวจติดตาม ขากลับคุณอุดรผู้มีน้ำใจได้นั่งเรือจ้างมาส่งที่ทำเรือสาทร เวลานั้นฟ้าใกล้สว่าง มีรถรางบนถนนสีลมเริ่มให้บริการแล้ว ท่านผู้หญิงเดินจากบางรักผ่านป่าช้ากวางตุ้ง ป่าช้าสารสิน ป่าช้าซาเวียร์และป่าช้าคาทอลิกมาตามลำพัง กระทั่งถึงบ้านป้อมเพชรก่อนที่คนในบ้านจะตื่นขึ้นมากบอบกิจวัตร

---

^{๒๗} ปรีดี พนมยงค์, ชีวิตผืนผวนของข้าพเจ้าและ ๒๑ ปีที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราษฎรจีน, หน้า ๑๐๔

ผู้หญิงที่มีจิตใจเข้มแข็งกล้าเดินผ่านป่าช้าในเวลาก่อนรุ่งเช่นนี้จะมีสักกี่คน หรือแม้แต่ผู้ชายออกสามศอกจำนวนไม่น้อยก็อาจจะไม่มีความกล้าหาญเท่า ความเข้มแข็งเด็ดเดี่ยวของท่านผู้หญิงพูนศุขไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ หากมาจากบ้ำหลอมชีวิตในวัยเยาว์

เจ้าคุณชัยวิชิตฯ นอกจากทันสมัยในเรื่องการบ้านการเมืองแล้ว การอบรมเลี้ยงดูบุตรธิดา ท่านก็มีความคิดทันสมัยอยู่มาก ด้วยการปลูกฝังไม่ให้ลูกหลงเชื่อในสิ่งมงาย ในสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้ ดังนั้นในคืนเดือนมืด เจ้าคุณชัยวิชิตฯ จึงชักแฉวนำลูก ๆ เดินเข้าไปในซอยสุสานที่รกชัฏผ่านป่าช้าสองข้างทาง อันมีป่าช้าชกเกี้ยน ป่าช้าแต่จิวและป่าช้าไวยตี โดยมีท่านผู้หญิงเดินรั้งท้าย

ท่านผู้หญิงนึกขอบคุณบิดาอยู่ไม่วายเมื่อต้องมาเดินผ่านป่าช้าอีกครั้งหนึ่งในวันที่ความทุกข์โหมกระหน่ำเข้ามาทุกทิศทุกทาง หากในวัยเด็กไม่เคยฝึกฝนการเดินผ่านป่าช้าในคืนเดือนมืดมาก่อน ท่านผู้หญิงนึกไม่ออกเหมือนกันว่าในวันนี้จะผ่านเส้นทางเปลี่ยวร้างวังเวงได้อย่างไร

หลังจากไปเยี่ยมนายปรีดีครั้งนั้นแล้ว ท่านผู้หญิงก็ได้ไปอีก เพราะเกรงตำรวจติดตามทำให้เสียลับได้ จึงติดต่อโดยผ่านทางคุณ อัญชนา ภรรยาของคุณสุธี ระหว่างนี้นายปรีดีสดับตรับฟังข่าวการกวาดล้างจับกุมฝ่ายขวบนการประชาธิปไตยชนิด “ล้างบาง” ด้วยความทุกข์ เศร้าเสียใจต่อชะตากรรมของเพื่อนมิตรเหล่านั้น บางคนถูกฆ่าถูกศาลตัดสินจำคุกร่วม ๑๐ ปี บ้างหลบหนีไปอยู่ต่างจังหวัดหรือต่างประเทศ บางคนแม้ไม่ได้เข้าร่วมขบวนการฯ กลับพลอยถูกสังหารอย่างทารุณไปด้วยเช่น ดร.ทองเปลว ชลภูมิ

ดร.ทองเปลว ชลภูมิ ใช้ชีวิตอยู่ในปีนังนานหลายเดือน ตำรวจได้ใช้ชื่อคุณ “นิมนวล” ซึ่งเป็นภรรยา ส่งโทรเลขให้คุณทองเปลวเดินทางกลับ คุณทองเปลวมิได้เฉลียวใจ เมื่อเดินทางถึงกรุงเทพฯ ก็ถูกจับกุม

ทันที ไม่นานจากนั้นก็ถูกล้างสารโหดคาถูแฉมือที่ทุ่งบางเขน พร้อมกับ
อดีตรัฐมนตรีอีก ๓ ท่าน คือ จำลอง ดาวเรือง ถวิล อุดล และทองอินทร์
ภูริพัฒน์ โดยจัดฉากว่าเป็นฝีมือของโจรจีนมลายูบุกมาชิงตัว จอมพล ป.
ทำการกวาดล้างเสี้ยนหนามทางการเมืองของตนเองอย่างโหดเหี้ยมทารุณ
โดยอาศัยเหตุการณ์ “กบฏวังหลวง” สร้างความชอบธรรมให้ฝ่ายของตน

นายปรีดีรัฐลีกันทต ท้อแท้ หมดกำลังใจในสิ่งที่ได้รับรู้มา ทว่า
ท่านผู้หญิงพูนศุข ผู้หญิงแกร่งหนึ่งเดียวในชีวิตของท่านได้ยื่นมือมา
ประคองท่านในยามท้อแท้สิ้นหวังให้ยืนหยัดขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ
อิทธิพลของฝ่ายระบอบอำนาจนิยมครอบงำประเทศไทยให้ตกอยู่ใน
ความมืดมนอนธกาลยิ่งกว่ายุคสมัยใด พลังฝ่ายประชาธิปไตยไม่มีที่ยืน
อีกต่อไปแล้ว นายปรีดีจึงตัดสินใจเดินทางไปใช้ชีวิตที่ปักกิ่งซึ่งขณะนั้น
เพิ่งได้รับการปลดปล่อยโดยกองทัพปลดแอกประชาชนจีน ภายใต้การนำ
ของพรรคคอมมิวนิสต์จีน แต่การเดินทางครั้งนี้ไม่ง่ายอย่างที่คิด

ท่านผู้หญิงพูนศุขไม่ได้รับรู้เรื่องขบวนการประชาธิปไตยมาก่อน
แต่การเดินทางครั้งนี้ นายปรีดีมอบความไว้วางใจให้คู่ชีวิตของท่านหาวิธี
การเดินทางออกนอกประเทศให้ท่านเพียงผู้เดียว เพราะเชื่อมั่นว่าจะทำได้
สำเร็จแน่นอน

๖ สิงหาคม เป็นวันครบรอบวันตายของนางลูกจันทน์มารดานาย
ปรีดี ท่านผู้หญิงพูนศุขถือเป็นฤกษ์สำหรับลงมือในแผนการเดินทางครั้งนี้
ตั้งจิตอธิษฐานขอให้ดวงวิญญาณช่วยคุ้มครองให้การเดินทางของนาย
ปรีดีราบรื่นไร้อุปสรรค คุณมิ่ง เล่าห์เรณู อดีต ส.ส. จังหวัดประจวบ-
คีรีขันธ์ มีกิจการประมงตั้งแต่หัวหินถึงบางสะพานใต้ให้ยืมเรือประมงมา
หนึ่งลำ จากนั้นจึงลักลอบพบปะกับคุณอุดร คุณสุธี และ ร.ต. อมฤต
วิสุทธิธรรม ร.น. โดยไม่ให้ตำรวจที่เฝ้าอยู่หน้าบ้านป้อมเพชรตลอดเวลา
รู้ตัว

ร.ต. อมฤต วิสุทธิธรรม ทำหน้าที่กัปตันนำเรือประมงที่รับนาย
ปรีดีจากท่าบ้านฉางเกลือเมื่อราว ๑๘.๐๐ น. เพื่อให้ถึงด่านศุลกากรด่าน
แรกเวลาใกล้ค่ำก่อนด่านปิดไม่กี่นาทียิ่งเพื่อไม่ต้องถูกตรวจตราโดยละเอียด
เพราะอาจมีผู้จํานายปรีดีได้ เนื่องจากก่อนหน้านี้มีใบปลิวประกาศจับ
นายปรีดีพร้อมรูปถ่ายแจกจ่ายไปทั่วพระนคร คำวันนั้นฝนตกพริ้ว ๆ
ทำให้การเดินทางช้ากว่าปกติ เมื่อถึงด่านหน้าจะเลยเวลาปิดไปแล้ว แต่โชค
เข้าข้าง นาฬิกาที่ด่านเดินช้าไปราว ๑๐ นาที นายทหารสัญญาบัตรกำลัง
เล่นไพ่กันเพลิน ปล่อยให้ นายทหารชั้นประทวนทำงานไปตามลำพัง เมื่อ
ตรวจไม่พบสิ่งผิดปกติ ไม่มีสินค้ำทศนิกายจึงสั่งปล่อยเรือให้ผ่านไป

กัปตันนำเรือประมงแล่นออกไปไกลกว่า ๑,๕๐๐ กม. ทั้งที่
กฎหมายไม่อนุญาตให้เรือหาปลาที่มีระวางขับน้ำน้อยกว่า ๕ ตันที่จอด
ทะเบียนในกรุงเทพฯ แล่นออกไปไกลเกินกว่า ๒๕๐ กม. เมื่อต้องละเมิด
กฎหมายด้วยความจำเป็นทำให้กัปตันต้องเพิ่มความระมัดระวังอย่างสูง
หลีกเลี่ยงการตรวจจับของเรือลาดตระเวน และจวนเจียนจะถูกจับกุมได้
ครั้งหนึ่ง แต่ด้วยไหวพริบปฏิภาณของกัปตันผู้กล้ากับนายปรีดีทำให้หลุด
รอดไปได้ราวปาฏิหาริย์

ดึกตื่นคืนที่กัปตันอมฤตตัดสินใจนำเรือประมงออกสู่ทะเลลึก
คลื่นลมสงบนิ่งราวกับทะเลเอาใจช่วยให้การเดินทางของนายปรีดีถึง
จุดหมายปลายทางอย่างปลอดภัย หัวเรือมุ่งหน้าสู่น่านน้ำทะเลมลายูของ
อังกฤษ แวะพักที่เกาะหลบพายุก่อนจะมุ่งหน้าเข้าสู่เขตน่านน้ำสิงคโปร์
แวะพักรอคอยเพื่อนชาวจีนที่เดินทางจากกรุงเทพฯ มาพบ และร่วม
วางแผนการเดินทางไปยังเกาะฮ่องกง

การเดินทางจากเกาะฮ่องกงถึงสาธารณรัฐประชาชนจีนหวาดเสียว
ทุลักทุเลไม่น้อย จากการถูกตรวจค้นและพบปัญหาเฉพาะหน้ามากมาย
จนคล้ายนิยายผจญภัย ผิดกันแต่มันคือเรื่องจริงชีวิตจริงที่ต้องเสี่ยงเป็น

เสี่ยงตายกว่าจะถึงที่หมาย

๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๒ เรือแล่นเข้าเทียบท่าชิงเต่า ชาวจีนคนอื่น ๆ ที่ได้รับเชิญให้เข้าร่วมประชุมสภาที่ปรึกษาการเมืองของประชาชนต่างรีบเดินทางต่อไป ผู้โดยสารชาวไทยหนึ่งเดียวที่โดยสารมากับเรือลำนี้ได้รับเชิญจาก “สหายหม่า” ให้เข้าไปเยือนตัวเมืองที่เพิ่งได้รับการปลดปล่อย โดยจัดให้พักในโรงแรมใหญ่แห่งหนึ่งในเมืองนั้น

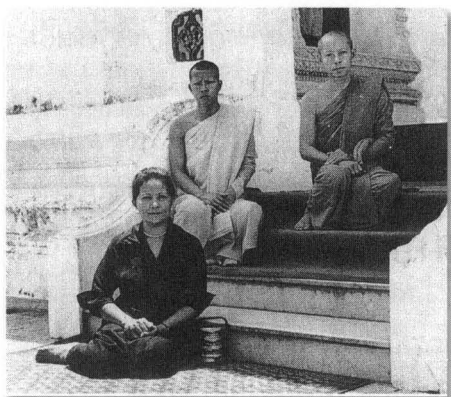
นายปรีดีลีภัยการเมืองเป็นเวลา ๒๑ ปี ในสาธารณรัฐประชาชนจีน ม่านดำปกคลุมท้องฟ้ามืดมิดอีกครั้ง ท่านผู้หญิงไม่สามารถติดต่อกับนายปรีดี พนมยงค์ เป็นเวลานานหลายปี ขณะที่ท่านต้องทำหน้าที่พ่อและแม่ของลูก ๆ ต่อไปตามลำพังอย่างเด็ดเดี่ยวเข้มแข็ง ●

บทที่ ๙
~~~~~
ทุกข์

นายปรีดีจำต้องจากเมืองไทย จากครอบครัวอันเป็นที่รักอีก ไม่มีใครบอกได้ว่าจะได้กลับบ้านเกิดเมืองนอนอีกครั้งหนึ่งหรือไม่ ท่านผู้หญิงพูนศุขต้องทำหน้าที่ให้การอบรมเลี้ยงดูลูก ๆ ต่อไปอย่างเข้มแข็งอดทน แม้มีเรื่องที่ต้องขบคิดและรับผิติดชอบทุกเรื่องราว แต่ความรู้สึกเหงา คิดถึงนายปรีดีก็เกิดขึ้นในใจเสมอ ห่วงกังวลว่าจะทุกข์สุขอย่างไร ในต่างแดนที่ต้องไปใช้ชีวิตโดยไม่หันตั้งตัว ท่านผู้หญิงหาทางออกด้วยการทำขนมอบขาย โดยเฉพาะขนมเค้กที่ขายในราคาชิ้นละ ๑ บาท ซึ่งถือว่าแพงสำหรับยุคนั้น เพราะท่านใช้วัตถุดิบอย่างดี ทำให้ได้กำไรไม่มากนัก ปาลบุตรชายคนโตยังคงเคยแสดงความคิดเห็นในเรื่องนี้ว่า

“คุณแม่ทำขนมขายเป็นเรื่องดี แต่ขอให้คนทั่วไปซื้อกินได้ด้วย”

เวลาทำขนมอบ ลูกมือของท่านคือคนในบ้านที่ส่วนใหญ่นักศึกษาต่างจังหวัด เข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ แล้วได้รับการฝากฝังให้อยู่ด้วย แต่รายได้หลักของครอบครัวมาจากค่าเช่า “บ้านพูนศุข” และธนาคารเอเชียได้สมนาคุณให้เดือนละ ๑๐๐ บาท ในฐานะที่เป็นผู้ก่อตั้งและให้คำแนะนำ ทำให้ธนาคารมีกำไรหลังสงคราม โดยนายปรีดีไม่ได้มีหุ้นในธนาคารนี้

เมื่อปาลูกชายคนโตบวช
เจ้าคุณพิมพ์ธรรม เป็นพระอุปัชฌาย์
พ.ศ. ๒๕๐๐

“รูปประวัติศาสตร์
ถ่ายโดย น.ส.พ. เมื่อวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๕๓๕
ขณะที่ตำรวจนำไปศาลอาญาเพื่อขออำนาจฝากขัง
อายุ ๔๐ ปี ๑๐ เดือน ๑๙ วัน
ข้อหากบฏภายในและภายนอกราชอาณาจักร”

กลับจากประเทศจีนครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๐๐

นอกจากนี้ยังได้รับบำนาญหลังพ้นตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฯ เดือนละ ๖๐๐ บาท ซึ่งเป็นบำนาญสูงสุดในเวลานั้น แต่เมื่อเกิดกรณีสวรรคต บำนาญส่วนนี้ถูกระงับจ่ายทันทีที่ทั้งที่นายปรีดีมิได้ตกเป็นผู้ต้องหา ท่านผู้หญิงพูนศุขไม่เคยไปทวงถามหาสาเหตุใดๆ เพราะฝ่ายผู้มีอำนาจยอมอ้างเหตุผลอะไรสักอย่างได้อย่างไม่ยากเย็น สิ่งที่คิดมีเพียงความคับแค้นที่ได้รับแต่ความยุติธรรมครั้งแล้วครั้งเล่า

“งดบำนาญตั้งแต่วันที่ ๓๑ สิงหาคม ฉันจำได้ ฉันก็คับแค้นสิ แต่ก็มีลูกมีแม่มีอะไรต่ออะไร พ่อก็ตายไปแล้ว”^{๒๘}

ท่านผู้หญิงพูนศุข ติดตามข่าวสารบ้านเมืองอยู่เสมอ แม้จะไม่มีนายปรีดีอยู่เคียงข้างคอยแลกเปลี่ยนสนทนาวิเคราะห์ข่าวร่วมกัน พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้เกิดสงครามที่คาบสมุทรเกาหลีระหว่างประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรที่มีอเมริกาเป็นหัวหน้ากับเกาหลีเหนือโดยมีจีนและสหภาพโซเวียตหนุนหลัง โดยจีนสนับสนุนด้านกำลังคน สหภาพโซเวียตสนับสนุนด้านยุทโธปกรณ์ ประเทศไทยเข้าร่วมอยู่ในฝ่ายสัมพันธมิตรด้วย สงครามเกาหลีเริ่มคุกรุ่น ผู้ที่ผ่านความทุกข์ยากแสนสาหัสระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ย่อมจดจำได้ไม่มีวันลืม และไม่มีใครอยากให้สงครามเกิดขึ้นอีก ท่านผู้หญิงพูนศุขเป็นคนไทยคนหนึ่งที่คัดค้านสงครามอย่างสุดตัว

“ปาลได้ขอให้ข้าพเจ้าร่วมเซ็นชื่อคัดค้านสงคราม เรียกร้องสันติภาพสากล ข้าพเจ้าเซ็นชื่อในกระดาษที่มีผู้ลงนามก่อนหน้าเป็นอย่างดีไม่รีรอ ไม่ต้องปลุกกระดม ไม่ต้องอธิบายเหตุผล ข้าพเจ้ายังจำเหตุการณ์ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สองได้ ภาพทหารญี่ปุ่นยัดตราทัพเข้ามาในแผ่นดินไทย ภาพเปลวไฟสีแดงฉานจากระเบิดที่ทิ้งลงตรงสถานีรถไฟบางกอกน้อย ภาพตัวเองที่ต้องอุ้มลูกสาวคนเล็กลงหลุมหลบภัยอย่าง

---

^{๒๘} ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์, ให้สัมภาษณ์ผู้เขียน, อ้างแล้ว

ชุลมุน ภาพของคนที่ต้องสูญเสียผู้เป็นที่รักในยามสงคราม

การคัดค้านสงครามของผู้รักสันติภาพเป็นความผิด เป็นการก่อกบฏในสายตาของรัฐบาล ครั้นแล้ว ในวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๕ ตำรวจได้ทำการจับกุมพนักงานหนังสือพิมพ์ นักการเมือง ทนายความ นักศึกษา โดยตั้งข้อหาว่าร่วมกันยุยงก่อให้เกิดความแตกแยกไม่สงบขึ้นในบ้านเมือง อันเป็นความผิดตามกฎหมายลักษณะอาญา ฐานกบฏภายในและภายนอกราชอาณาจักร ซึ่งมีชื่อที่เรียกกันทั่วไปคือ “กบฏสันติภาพ”

หลังจากนั้นสามวัน ระหว่างที่ปาลซึ่งถูกเกณฑ์ทหารไปเมื่อเดือนเมษายนลาป่วยมาพักผ่อนอยู่ที่บ้าน เจ้าหน้าที่ตำรวจได้มาตรวจค้นและจับกุมปาล ได้ตัวปาลแล้ว ยังได้หนังสือและนิตยสารที่ตีพิมพ์ในสหภาพโซเวียตติดไม้ติดมือไปฝากเจ้านาย ปาลถูกนำตัวไปยังที่กองปราบฯ สถานีตำรวจสามยอดก่อนที่จะควบคุมตัวไว้ที่โรงเรียนพลตำรวจในบริเวณกรมตำรวจปทุมวัน ข้าพเจ้าพยายามทำจิตใจให้เข้มแข็งเพื่อเป็นกำลังใจให้ลูก ครั้นตำรวจถอยกลับไป ข้าพเจ้าวิ่งขึ้นไปชั้นบน น้ำตาแห่งความเจ็บปวดไหลพรังพรอออกมา สุดที่จะทัดทานได้”^{๒๙}

อ้อมแขนซ้ายขวาของผู้เป็นแม่ดูเหมือนไม่สามารถปกป้องลูกให้อบอุ่นอยู่ในอ้อมกอดได้ พลังแห่งอำนาจที่ไร้ความเป็นธรรมกระชากลูกชายคนโตที่เคยเป็นขวัญและกำลังใจให้แม่และน้อง ๆ ให้เข้าไปอยู่ในกรงขังในฐานะผู้ต้องหาผู้รักสันติภาพเสียแล้ว ท่านผู้หญิงพูนศุขถูกชะตากรรมทดสอบอีกครั้ง ขณะนั้นท่านไม่คิดว่า แม่ตัวท่านเองก็หนีไม่พ้นกรงเล็บปีศาจ

^{๒๙} พูนศุข พนมยงค์, เมื่อข้าพเจ้าถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏ. ๑๐๑ ปีบริติ - ๙๐ ปีพูนศุข (กรุงเทพฯ : ปาปรัส พับลิเคชัน ๒๕๔๕) หน้า ๑๒๑, ๑๒๒

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ท่านผู้หญิงพูนศุขมีกำหนดการไปเป็น
เจ้าแก่คู่ขอคุณเครือพันธ์ ปทุมรส บุตรสาวคุณเฉลียว ปทุมรส อดีต
ราชเลขาธิการในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ให้กับคุณศักดิ์ชัย
บำรุงพงศ์ (เสนีย์ เสาวพงศ์) ที่จัดงานที่บ้านพระยานลราชสุวัจน์ (ทองดี
วณิชพันธ์) ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง หลังพิธีหมั้น ตำรวจได้นำกำลังเข้า
จับกุมคุณเฉลียว ปทุมรส และท่านผู้หญิงพูนศุขทันที และถูกนำตัวไป
ยังกองสันติบาล ก่อนจะเดินทางไปตรวจค้นบ้านที่ถนนสาทร คินนั้น
ท่านผู้หญิงยืนยันว่าจะนำบุตรสาวคนเล็กทั้งสองไปนอนที่สันติบาลด้วย
เพราะที่บ้านไม่มีผู้ใหญ่ดูแล ท่านผู้หญิงถูกพิมพ์ลายนิ้วมือ ทำประวัติ
เย็บอาชญากร ทั้งที่ท่านนึกไม่ออกว่ากระทำความผิดร้ายแรงอันใด

ตำรวจภายใต้การนำของ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรม
ตำรวจ เจ้าของคำขวัญ “ภายใต้ดวงอาทิตย์นี้ ไม่มีอะไรที่ตำรวจไทยทำ
ไม่ได้” ทำได้ทุกอย่างจริงๆ จับกระทั่งผู้บริสุทธิ์มาคุมขังพร้อมลูกน้อย
และไม่ยอมให้ประกันตัว

คินนั้นผู้ต้องหาที่นอนร่วมห้องขัง คือ คุณนิ่มนวล ภรรยา
ดร.ทองเปลว ชลภูมิ นั่นเอง ท่านผู้หญิงต้องเที่ยวไปขึ้นศาลทุก ๑๒ วัน
เพื่อขออำนาจฝากขังโดยไม่มี การไต่สวน ด้วยข้ออ้างว่าบุคคลที่รู้เห็น
การกระทำผิดของท่านผู้หญิงอยู่ต่างประเทศมาให้การไม่ได้

ท่านผู้หญิงสูญเสียอิสรภาพอยู่หลังกรงเหล็ก อาหารที่ญาติ
นำมาเยี่ยมถูกคู้ยเชื้อหาสิ่งของผิดปกติจนอาหารกลายเป็นขยะไม่น่า
รับประทาน สุขภาพร่างกายและจิตใจทรุดโทรมลง น้ำหนักตัวลดฮวบ
ทั้งมีอาการของโรคความดันโลหิตต่ำ นายแพทย์ต้องเข้ามาตรวจรักษา
ร่างกายตามคำร้องขอของท่านผู้หญิง วันเวลาไร้อิสรภาพสืบคลานไป
อย่างเชื่องช้ากระทั่งครบฝากขัง ๗ ครั้ง หรือ ๘๔ วัน หมอด่านาจที่
ศาลอนุญาต ตำรวจของอัศวินเผ่าจึงจำต้องส่งสำนวนการไต่สวนไปยัง

กรมอัยการเพื่อสั่งฟ้องในข้อหาอุกฉกรรจ์ตามที่ตำรวจได้ตั้งธงขึ้น แต่ในที่สุดกรมอัยการสั่งไม่ฟ้อง ท่านผู้หญิงจึงเป็นอิสระ ขณะที่ปาลบุตรชายถูกอัยการสั่งฟ้องข้อหา “กบฏภายในและภายนอกราชอาณาจักร” ร่วมกับผู้ต้องหาในคดีกบฏสันติภาพคนอื่นๆ

เมื่อตำรวจนำปาลขึ้นรถเตรียมไปส่งที่เรือนจำลพบุรี โชนนมหาตมไทย ท่านผู้หญิงตามไปส่งด้วย หากดวงวิญญาณของพระยาชัย-วิชิตฯ จะรับรู้ได้โดยทางใดทางหนึ่ง ท่านคงเศร้าโศกเสียใจไม่น้อย ทัศนสถานที่ท่านเป็นแม่กองก่อสร้างมากับมือ และเป็นผู้บัญชาการคนแรก สมควรหรือที่จะกลายเป็นที่กักขังทนายของท่านอย่างไร้ความผิดเสียเอง

ห้องฟ้าแม้วังไพศาลยังแลเห็นขอบจรดแผ่นดิน ซัดความอดทนของผู้หญิงคนหนึ่งที่ยพยายามยืนหยัดต่อสู้คลื่นลมยาวนานขาดสะบั้นลงเช่นกัน ท่านผู้หญิงตัดสินใจพาลูกเล็ก ๆ ๒ คนลาบ้านเกิดเมืองนอน เดินทางไปฝรั่งเศสเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๙๖ แม้จะส่งสารห่วงใยลูกชายคนโตที่ถูกคุมขังอยู่ก็ตาม และในที่สุดก็ได้เดินทางไปใช้ชีวิตร่วมกับนายปรีดีที่กรุงปักกิ่ง โดยไม่จากกันอีกเลยตลอดชีวิต สำหรับปาลได้รับการปล่อยตัวออกมาเมื่อถึงพุทธกาล พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยได้รับการพระราชทานนิรโทษกรรม

ท่านผู้หญิงพูนศุขมิได้พบหน้าปาลนาน ๔ ปีเศษ เมื่อได้รับทราบว่าคุณหญิงเพ็งมารดาป่วยหนักท่านผู้หญิงพูนศุขจึงรีบเดินทางกลับเมืองไทย และถือเป็นการต้อนรับอิสราภาพของบุตรชายคนโตในเวลาเดียวกัน ครั้นถึงเดือนพฤษภาคม คุณหญิงเพ็งถึงแก่กรรม ปาลจึงอุปสมบทที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ โดยท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรม (อาจ อาสภเถระ) เป็นพระอุปัชฌาย์ และก่อนหน้านั้นปาลได้ร่วมฝึกวิปัสสนากรรมฐานร่วมกับผู้ต้องหาอื่นในช่วงที่ถูกคุมขังจากท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรมเช่นกัน

หลังจากฉาปนกิจศพคุณหญิงเพ็งแล้ว ปาลได้เดินทางไปเยี่ยมบิดาที่จากกันนับ ๑๐ ปีที่ประเทศจีน จากนั้นจึงกลับมาเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จนสำเร็จได้นิติศาสตรบัณฑิต ก่อนจะเดินทางไปศึกษาต่อที่ฝรั่งเศส ระหว่างนี้ได้สมรสกับงามชื่น นิลพัฒนานนท์ มีบุตร ๒ คน ขณะที่ศึกษาอยู่ที่ฝรั่งเศสราวปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ท่านผู้หญิงพูนศุขและคุณสุดา บุตรสาวอีกคนหนึ่ง ได้ออกจากประเทศจีนมาพำนักในฝรั่งเศส แม่ลูกจึงมีโอกาสใกล้ชิดกัน ได้รับประทานอาหารมื้อเย็นด้วยกัน หรือออกไปเที่ยวชมทัศนียภาพในปารีสและต่างเมืองในวันหยุดตามแต่จะมีโอกาส

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ นายปรีดีมีอายุครบ ๗๐ ปี ได้ออกจากจีนมาพำนักที่ฝรั่งเศส ครอบครัวพูนมยงค์ได้มีโอกาสอยู่กันเกือบพร้อมหน้า ยกเว้นคุณลลิตาบุตรสาวคนโตที่อยู่เมืองไทย นับเป็นช่วงเวลาของการใช้ชีวิตร่วมกันที่มีค่ายิ่ง หลังจากระหกระเหินไปตามแรงเหวี่ยงของกระแสการเมืองมายาวนาน

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ปาลศึกษาจบ เดินทางกลับประเทศไทยเพื่อประกอบอาชีพอิสระและทำงานเกี่ยวกับการจัดพิมพ์หนังสือของนายปรีดีจำหน่ายแจก และได้รับมอบอำนาจจากนายปรีดีให้ฟ้องร้องผู้ที่ละเมิดและบิดเบือนข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ โดยร่วมมือกับทนายความหลายท่าน ฟ้องจำเลยคดีต่าง ๆ มลทินชีวิตของนายปรีดีถูกชำระล้างให้ขาวสะอาด เมื่อศาลพิพากษาให้ชนะคดีโดยเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ทองแท่งยอมไม่แพ้ไฟเผาเช่นสังฆกรรม ไม่ว่าจะผ่านกาลเวลาและการพิสูจน์ยาวนานเพียงใด ความจริงยอมไม่แปรเป็นอื่น

ปาลสมรสเป็นครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ กับคุณเลิศศรี จตุรฤกษ์ มีบุตร ๑ คน คุณปาลจะเดินทางไปเยี่ยมบิดามารดาที่ฝรั่งเศสทุกปี หลังเหตุการณ์นองเลือด ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ มีการปราบปรามเช่นฆ่า

นักศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อย่างโดดเด่น คุณปาลเกรงจะไม่ปลอดภัยจึงเดินทางไปอยู่ที่ฝรั่งเศสนานปีเศษ จนสถานการณ์คลี่คลายจึงกลับไทย ระหว่างนั้นปาลเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลนาน ๒ เดือนเต็ม

ท่านผู้หญิงพูนศุขได้รับโทรศัพท์ทางไกลจากกรุงเทพฯ ว่าปาลจะเข้ารับการผ่าตัดในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ ท่านจึงรีบเดินทางกลับมาทันทีในวันเข้ารับการผ่าตัดพอดี คุณปาลเป็นมะเร็งลำไส้ใหญ่และยังเป็นโรคฝีคัณฑสูตรด้วย หลังผ่าตัดเรียบร้อยโดยย้ายลำไส้ให้ขยับถ่ายออกทางใหม่ ปาลมีอาการดีขึ้นจนเกือบเป็นปกติ และโดยนิสัยส่วนตัวคุณปาลมีความอดทนเป็นเลิศ ไม่ยอมบ่นปรึกษาบอกใครหากไม่มีอาการหนักหนาสาหัสจริง ๆ หลังการผ่าตัดคุณปาลยังเดินทางไปเยี่ยมบิดามารดาที่ฝรั่งเศสอีก ๒ ครั้ง

พฤษภาคม ๒๕๒๔ คุณปาลเดินทางไปพบครอบครัวที่ฝรั่งเศสเนื่องในวันคล้ายวันเกิดครบรอบ ๘๑ ปีของนายปรีดี คุณปาลมีอาการไม่สบาย และด้วยความเกรงใจจึงไม่ยอมบอกใคร ประกอบกับขณะนั้นนายปรีดีเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลด้วย จึงเกรงจะเพิ่มภาระให้ครอบครัว จนกระทั่งมีอาการไม่สบายมากขึ้นจึงได้รับคำแนะนำจากแพทย์ให้กลับมารักษาที่เมืองไทยกับแพทย์เจ้าของไข้ ระหว่างรักษาตัว ปาลคิดถึงบิดาตลอดเวลา เพราะทราบว่าป่วยหนักต้องเข้าโรงพยาบาลกลางดึก ท่านผู้หญิงวิตกห่วงใยบุตรชายอย่างยิ่ง แต่เมื่อเข้าไปเยี่ยม ท่านพยายามแสดงความเข้มแข็งเหมือนที่ได้อำนาจให้ลูกเห็นเป็นตัวอย่างมาตลอดชีวิต ท่าน ปาลจึงบอกว่า “คุณแม่มีกำลังใจดี”

ปาลถึงแก่กรรมเมื่อ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๔ มีผู้ที่เคารพนับถือครอบครัวพนมยงค์และญาติมิตรนำเงินมาช่วยบำเพ็ญกุศล ท่านผู้หญิงจึงนำเงินหนึ่งแสนบาทบริจาคให้คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย ตั้งเป็นทุนคั่นคว่ำวิจัยโรคมะเร็งต่อไป

“ลูกเกิดมาอาภัพต้องพลัดพรากจากพ่อแม่ตั้งแต่เด็ก ถึงเวลาที่ จะหาความสุขสบายได้บ้าง ลูกก็อดวัน เพราะนึกถึงผู้ที่มีความลำบากกว่า อีกจำนวนมาก มีความเสียสละอุทิศตนเพื่อส่วนรวมของสังคมตลอดชีวิต จนกระทั่งเมื่อก่อนจากไปก็ได้แสดงเจตนาอุทิศดวงตาให้ศูนย์ดวงตา สภากาชาดไทย และบริจาคร่างกายให้คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย เพื่อทำการค้นคว้าให้เป็นประโยชน์สำหรับผู้ที่เคราะห์ร้าย ด้วยโรคมะเร็ง...ก่อนที่จะส่งร่างของลูกเข้าสู่ตึกกายวิภาค แม่ได้จูบลาลูก เป็นครั้งสุดท้ายและบอกลูกว่า ‘ชาตินี้ลูกมีกรรม เกิดมาอาภัพและลำบาก ถ้าชาติหน้ามีขอให้ลูกมีชีวิตที่สบายกว่านี้’”^{๓๐}

ท่านผู้หญิงพูนศุขคาดหวังว่าท่านจะฝากผีฝากไข้ไว้กับปาล ในฐานะที่เป็นบุตรชายคนโต กลับต้องเป็นผู้ส่งร่างไว้วิญญาณของลูกไปสู่ สุกติมพ เป็นการจากที่รวดเร็วเกินจะทำใจให้ยอมรับได้ในเวลาอันสั้น

ราวจะตอกย้ำว่าชีวิตเป็นอนิจจัง ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ พอใจก็เป็นทุกข์ แต่ไม่เคยมีใครหลีกเลี่ยงหนีพ้น วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๒๖ นายปรีดีละสังขารไปอย่างสงบขณะนั่งศึกษาหาความรู้อยู่ที่โต๊ะเขียนหนังสือ ณ บ้านองโตนี่ ประเทศฝรั่งเศส หลังจากร่วมทุกข์ร่วมสุขกับท่านผู้หญิง มานานเกือบ ๕๕ ปี ทิ้งไว้เพียงความทรงจำดีงามที่ท่านผู้หญิงไม่เคยลืม

“ฉันไม่เคยเห็นนายปรีดีทำความเลว จะมีก็แต่ทำความดีน้อยกับ ทำความดีมาก ส่วนความผิดพลาดและบกพร่องย่อมมีเช่นปุถุชนทั่วไป สิ่งที่น่าประทับใจฉันมากที่สุดคือ ความซื่อสัตย์สุจริต ความรักชาติรัก แผ่นดิน รักมวลราษฎรไทย ไม่ว่าจะอยู่เมืองไทยหรืออยู่ต่างแดน ความ

---

^{๓๐} พูนศุข พนมยงค์, ชีวิตของลูกปาล. ๑๐๑ ปีปรีดี - ๙๐ ปีพูนศุข (กรุงเทพฯ : ปาบีรส พับลิเคชั่น ๒๕๕๕) หน้า ๑๘๖, ๑๘๗

รู้สึกนึกคิดเช่นนี้ไม่ได้เปลี่ยนแปลง นายปรีดีได้ยกย่องฉันเป็นเพื่อน
ที่ดีที่สุด มอบความรักความไว้วางใจให้ฉันตลอดมา อีกอย่างหนึ่งคือให้
ความรู้ ตัวฉันเรียนเพียงชั้น Standard ๗ แต่หลังจากใช้ชีวิตร่วมกันมา
นายปรีดีพยายามถ่ายทอดวิชาความรู้ต่างๆ ให้ฉันจนแก่เฒ่า”^{๓๑}

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ และนายปรีดี พนมยงค์ ตั้งความ
หวังไว้ว่าจะกลับมาใช้ชีวิตบั้นปลายในเมืองไทยอันเป็นบ้านเกิดเมืองนอน
แต่ความหวังนั้นไม่สัมฤทธิ์ผล ท่านผู้หญิงพูนศุขต้องเดินทางกลับคืน
มาตุภูมิเพียงลำพัง แม้ไม่มีนายปรีดีอยู่เคียงข้างในวัยไม้ใกล้ฝั่ง แต่
ท่านผู้หญิงก็ยังทำหน้าที่ประจักษ์โพธิ์ร่มไทรให้ลูกหลานของท่านดำเนิน
ชีวิตต่อไปอย่างมีพลัง เจกเช่นที่เคยเป็นมาตลอดชีวิต ●

---

^{๓๑} พูนศุข พนมยงค์, ให้สัมภาษณ์นิตยสาร “สาริกา” โดยเสถียรธรรมสถาน. ฉบับที่ ๓๒ มิถุนายน
๒๕๔๓.

บทที่ ๑๐
—
สังขารมชีวิต

“ยอดเขาที่ปกคลุมด้วยหิมะย่อมมองเห็นได้แต่ไกลฉันใด
ความดีของมนุษย์ก็ย่อมต้องมองเห็นได้แต่ไกลฉันนั้น”...

“ข้าฯ จะอดทนและวางเฉย
ต่อคำนิทานว่าร้าย
เสมือนเช่นช่างศึก
ที่อดทนและฝ่าฟันคมศรที่กระหน่ำมา”...

“จงยินดีต่อสิ่งที่รู้ ปกป้องจิตไว้
พาดตนเองให้พ้นจากหนทางที่เต็มไปด้วยขวากหนาม
เช่นเดียวกับช่างที่พาดตนเองให้พ้นจากดินโคลน”...

และตอนสุดท้าย

“ผู้ใดสละแล้วและวางเฉยต่อคำติจิน ปรามาสและโช้ตรวน
ด้วยพละอันยิ่งใหญ่เช่นกองทัพแห่งขันติ

วันอัฐมกรรมนายปรีดีที่ปารีส พ.ศ.๒๕๒๖

ข้าฯ เรียกเขาผู้นั้นว่าพราหมณ์ที่แท้จริง
ผู้ใดเป็นผู้มีญาณอันล้ำลึก
ผู้ใดเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดเป็นเลิศ
ผู้ใดที่รู้แจ้งมรรคาและอมรรคา
ผู้ใดที่ได้ไปถึง ณ จุดสูงสุดแล้ว
ข้าฯ เรียกเขาผู้นั้นว่าพราหมณ์ที่แท้จริง
พฤษภอันงามเลิศแก่กล้า ปราชญ์ผู้สามารถ
ผู้ชนะอันปราศจากแล้วซึ่งกิเลส
ผู้ซึ่งได้ชำระล้างมลทินสิ้นแล้ว ผู้ที่ตื่นแล้ว
ข้าฯ เรียกเขาผู้นั้นว่าพราหมณ์ที่แท้จริง”

พุทธวจนะในธรรมบทภาษาบาลี ที่สมเถา สุจริตกุล นำมาเป็น
เนื้อร้องในกระบวนการที่ ๔ ของซิมโฟนีหมายเลข ๔ ที่ประพันธ์ขึ้นใน
นาม “ปริตตานุสรณ์” เพื่อสดุดีชีวิตและงานนับตั้งแต่เกิดจนวาระสุดท้าย
เนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ ปีชาตกาล นายปริดี พนมยงค์ องค์การ
ยูเนสโก (UNESCO) ได้ประกาศในปฏิทินการเฉลิมฉลอง บุคคลสำคัญ
และเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ ค.ศ. ๒๐๐๐-๒๐๐๑ เพื่อบอกเล่าผู้ที่ยังมี
ชีวิตอยู่ได้ฟังสังวรณ์ว่า ชีวิตเป็นเรื่องชั่วคราว เกิดและตายเป็นธรรมดา
ของโลกที่ไม่มีใครหลีกเลี่ยง สิ่งที่ยั่งยืนชั่วกาลปาวสานมีเพียงความ
ดีงามที่ได้สร้างไว้ในยามมีชีวิตอยู่ต่างหาก

ท่านผู้หญิงพูนสุขผ่านโลกมาแล้วถึงสี่แผ่นดิน ได้ประสบกับ
ความผันผวนของชีวิตมากมายอย่างยากจะหาผู้ใดเหมือน ผืนผ้าชีวิตของ
ท่านเติมแต่งด้วยลวดลายจุดจาดหลากสีล้น แต่ท่านยืนยันว่าชีวิตไม่ได้
เปลี่ยนไป ทุกอย่างยังยึดมั่นในวิถีชีวิตที่เรียบง่าย สมถะ “มีน้อยใช้น้อย”
ดังนั้นความผกผันของชีวิตจึงเป็นเพียงภาพมายาที่นอกจากไม่อาจ

บั้นทอนพลังกายพลังใจแล้ว กลับทำให้ท่านเข้าใจสังขารของชีวิตอย่างลึกซึ้ง

“กว่าเก้าสิบปีของชีวิตฉันที่ผ่านมา เหตุการณ์มากมายหลายอย่าง ได้เข้ามาสู่ชีวิตของฉัน ล้วนสอนให้ฉันได้เข้าใจใน ‘สัจจะ’ ของโลกอย่างแจ่มชัด แม้ในอดีตจะมีความแปรผันที่ทำให้วิถีชีวิตต้องเปลี่ยนแปลงไป และต้องพจญกับความไม่เป็นธรรมทั้งหลายที่โถมกระหน่ำเข้ามา

หากฉันตั้งอยู่ในเจตนาธรรมที่บริสุทธิ์ ยึดมั่นในความเชื่อสัตย์สุจริต อโหสิกรรมกับทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ถือโกรธเคืองแค้นใดๆ อีก ฉันไม่เคยล้มตัวหรือรู้สึกว่าจะต้องสวมหัวโขน จึงไม่เคยคิดว่าชีวิตได้มีความแปรเปลี่ยนแต่อย่างใด”^{๓๒}

ท่านผู้หญิงพูนศุขย้ำเสมอว่า จะจดจำเฉพาะเรื่องดีที่ผู้อื่นทำไว้ให้เท่านั้น กัลยาณมิตรมากมายหลายคนที่ท่านได้รู้จัก บางคนรู้จักมายาวนานร่วม ๘๐ ปี หรือผู้มีส่วนช่วยเหลือครอบครัวพนมยงค์ในคราวประสบชะตากรรมเลวร้าย ท่านผู้หญิงรำลึกนึกถึงด้วยความขอบคุณเสมอมา ในเวลาเดียวกัน ท่านยืนยันว่า “ไม่จำ” เรื่องที่ครอบครัวถูกทำร้ายในทุกกรณี ไม่ว่าตำรวจนอกราชการที่ปั้นพยานเท็จในกรณีสวรรคต กรณีรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๕๓๐ ที่ผู้กระทำความผิดหมายเอาชีวิตนายปรีดีและครอบครัว หรือแม้แต่เรื่องที่ตัวท่านผู้หญิงถูกจับกุมคุมขังพร้อมลูกชาย สุดท้ายบุตรชายเข้าทำงาน ผู้มีอำนาจยังทักท้วงมายังกระทรวง ไม่ต้องการให้รับบุตรชายของนายปรีดีเข้าทำงาน

ท่านผู้หญิงพูนศุขเขียนเล่าเรื่องราวแต่หลังก็เพื่อเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ถูกต้องไม่บิดเบือน เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา ทาใช้

---

^{๓๒} อัศววัฒน์ ไอสถานเคราะห์, ทัศนะเนื่องในมงคลวาร อายุ ๘๐ ปี พลตรีพูนศุข จันทโรจวงศ์ : ๑๐ กันยายน ๒๕๕๔

เขียนด้วยความเคียดแค้นส่วนตัวไม่

ท่านผู้หญิงพูนศุข เคยคิดว่าการลี้ภัยทางการเมืองของนายปรีดี เป็นเรื่องชั่วคราว การพลัดพรากของพ่อแม่และลูก ๆ เป็นสิ่งที่ต้องเปลี่ยนแปลงในเร็ววัน แต่เมื่อไม่เป็นดังหวัง ท่านผู้หญิงสามารถทำใจยอมรับได้ และสามารถผ่านพ้นชีวิตแต่ละช่วงตอนมาได้ด้วยจิตใจที่ยึดมั่นในความดี และเชื่อมั่นเสมอมาว่า “ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม”

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ท่านผู้หญิงพูนศุขได้ทำหน้าที่ในฐานะภริยาของสามี และแม่ของลูก ๆ อย่างดีที่สุด แม้ช่วงเวลาที่อยู่กับพร้อมหน้าจะมีน้อยนัก แต่ด้วยศรัทธาว่าครอบครัวเป็นสถาบันที่เล็กที่สุด และทรงคุณค่าที่สุดของมนุษย์ ครอบครัวย่อมหล่อหลอมให้สมาชิกครอบครัว “เป็น” และ “ทำ” อะไรในอนาคตของตนเสมอ ลูก ๆ ของนายปรีดีและท่านผู้หญิงพูนศุขต่างได้รับการศึกษาที่ดี ประกอบอาชีพการงานที่เป็นประโยชน์ต่อตนและสังคมทุก ๆ คน เท่านั้นในฐานะที่เป็นแม่ย่อมมีความสุขและภาคภูมิใจอย่างยิ่ง

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) เขียนคำอนุโมทนาไว้ในหนังสือ “๗ รอบ พูนศุข พนมยงค์” ตอนหนึ่งว่า

“ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ มิใช่เป็นเพียงบุคคลหนึ่งที่มีชื่อผ่านเข้ามาในประวัติศาสตร์ในฐานะเป็นภริยาของท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เท่านั้น แต่ชีวิตท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ เป็นประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งด้วยทีเดียว อย่างน้อย ในกระแสแห่งความผันผวนแปรปรวนของเหตุการณ์บ้านเมือง ที่ชีวิตของท่านผู้หญิงพูนศุขถูกกระทบกระเทือนอย่างหนักหน่วงรุนแรงครั้งแล้วครั้งเล่าตลอดช่วงเวลายาวนาน”

แม้ในวันวัยกว่า ๙๐ ปี ท่านผู้หญิงพูนศุขยังมีสุขภาพแข็งแรง ความทรงจำแม่นยำแม้บางเรื่องราวจะผ่านมายาวนาน ก็จวัตรประจำวัน

ช่วงชีวิตบั้นปลาย

กับลูกๆ หน้าอนุสรณ์ปรีดี พนมยงค์
๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

ของท่าน มักจะตื่นนอนราว ๐๔.๐๐ น. สวดมนต์หรือฟังธรรมะ ช่วงสาย มักมีญาติมิตรหรือผู้ที่เคารพรักท่านผู้หญิงพูนศุขแวะเวียนมาเยี่ยมเยียน การวะเสมอ ช่วงบ่ายเป็นเวลาพักผ่อน และเดินเล่นเป็นการออกกำลังกาย ในบริเวณบ้านชอยสวนพลูที่ร่มรื่นด้วยต้นไม้ใหญ่

แม้สายตาเสื่อมลงบ้างตามวัย แต่ข่าวสารบ้านเมืองท่านผู้หญิงพูนศุขยังติดตามอยู่เสมอ จากรายการโทรทัศน์และวิทยุ ทำให้ทราบว่า บางครั้งบางครา ท่านผู้หญิงพูนศุขยังถูกนำไปเกี่ยวโยงกับนักการเมืองที่ สืบสายโยงใยแล้วเป็นญาติห่างๆ กัน ท่านผู้หญิงพูนศุขไม่ปฏิเสธความเป็นญาติร่วมนามสกุล แต่ปฏิเสธที่จะมีพฤติกรรมในทางหนึ่งทางใดซึ่ง ขาดคุณธรรมและความดีงามที่ท่านผู้หญิงพูนศุขและทุกคนในครอบครัว ยึดมั่นตลอดมา

ทุกวันนี้ท่านผู้หญิงพูนศุขมิได้ออกงานสังคมบ่อยนัก นอกเหนือ จากงานที่เกี่ยวข้องกับนายปรีดี พนมยงค์ และงานศพบ้างบางงาน และ งานหนึ่งที่ท่านผู้หญิงพูนศุขมักไปมิได้ขาด คือการไปทำบุญที่วัดพนมยงค์ ที่พระนครหรืออยุธยา อันเป็นวัดประจำตระกูลพนมยงค์ในวันคล้าย วันเกิดของนายปรีดี ๑๑ พฤษภาคมของทุกปี ทั้งร่วมบริจาคมูลนิธิการ กุศลตามกำลังเสมอมิได้ขาด

เวลาผ่านไปร่วม ๘ ทศวรรษ ชนรุ่นหลังอาจไม่รู้ว่าคลองสีลมถูก ถมกลายเป็นถนนคอนกรีต บ้าน “ศาลาแดง” ซึ่งเป็นบ้านที่พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ตีก่อสร้างอย่างงดงามสมัยเรือเนสซิงส์ ที่ออกแบบโดยสถาปนิก ชาวอิตาลีกลายเป็นโรงแรมดุสิตธานี

บ้าน “ป้อมเพชร” ของอดีตอธิบดีกรมราชทัณฑ์คนแรกและคน สุดท้ายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ถูกเวนคืนกลายเป็นส่วนหนึ่ง ของถนนนราธิวาสราชนครินทร์ จุดที่เคยเป็นที่ตั้งเรือนหอของนายปรีดี

กับท่านผู้หญิงพูนศุขบัดนี้มีกัณฑ์ลมหุตะตั้งอยู่ ทว่าในหัวใจของท่านผู้หญิงพูนศุข ถนนสีลมยังไม่หายไปไหน คงอवलกรุ่นด้วยมิตรภาพของชาวถนนสีลม ที่มีทั้งผู้สูงศักดิ์ ข้าราชการ ชาวไทย ชาวต่างประเทศ ต่างชาติต่างศาสนาที่อยู่ร่วมกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย กลิ่นน้ำซูปกัวยเตี้ยวหอมกรุ่นของแจ็กเก็ตยังคงไม่หายไปจากใจของท่าน

ชีวิตในวันนี้ของท่านผู้หญิงพูนศุข สุขสงบอยู่ท่ามกลางลูกหลานญาติมิตร สมมตนามที่ได้รับพระราชทานจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ หากจะมีบางสิ่งที่คุณใจมีเพียงปรารถนาสุดท้ายที่ไม่สัมฤทธิ์ผล

“เศษเก้าอี้สีขาวยุ่กับมวลดอกไม้สีสดกำลังจะกลืนสลายไปกับผืนน้ำสีครามเบื้องล่างและผสมผสานกลายเป็นเนื้อเดียวกัน ส่วนต่างๆ ที่เคยประกอบกันเป็นชีวิตเป็นจิตใจของนายปรีดี สุดท้ายก็เหลือเพียงเท่านี้

ฉันยืนพิจารณาอัฐิของนายปรีดีทั้งหมดที่กำลังลอยอยู่เหนือน้ำในเขตประเทศไทย ท่ามกลางสายตาของเหล่าชาวมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ได้ให้เกียรติจัดพิธีต้อนรับและร่วมลงเรือมาร่วมลอยอัฐิในวันนั้น แม้ว่าแต่เดิม นายปรีดีตั้งใจจะเดินทางกลับมาตายในมาตุภูมิ หากความประสงค์นั้นหาบรรลุผลไม่ ด้วยเหตุปัจจัยนานัปการ แม้เมื่อภายหลังนายปรีดีก็ไม่ได้เอ่ยถึงเรื่องนี้อีก

ความปรารถนาสุดท้ายของนายปรีดี ฉันสามารถทำให้ได้เพียงแค่นี้”^{๓๓}

^{๓๓} อัครวัฒน์ โอสถานเคราะห์, ที่ระลึกเนื่องในมงคลวาร อายุ ๘๐ ปี พลตรีพิบูลย์ จันทโรจวงศ์ : ๑๐ กันยายน ๒๕๔๔ หน้า ๓๕, ๓๖

คำสั่งเสียถึงลูก ๆ หรือพินัยกรรมของท่านผู้หญิงพูนศุขที่เขียนไว้เมื่อ ๑ ตุลาคม ๒๕๕๑ แสดงถึงความเรียบง่ายไม่ยึดติด ระบุว่ามิให้มีการสวดอภิธรรม ไม่รบกวนญาติมิตรให้มาร่วมงาน รวมทั้งดอกไม้และเงินช่วยเหลือ ให้มีเพียงพิธีไว้อาลัยที่สถาบันปรีดี พนมยงค์ โดยนิมนต์พระที่ท่านนับถือมาแสดงธรรมกถา และคำสั่งเสียบางข้อระบุมิให้ขอรับเกียรติยศใดๆ อาจเป็นรอยแผลเป็นจากความอยุติธรรมที่ท่านผู้หญิงเคยได้รับมาในอดีตหรือไม่ ไม่มีใครทราบ นอกเหนือจากท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ผู้หญิงตัวเล็ก ๆ ผู้ผ่านร้อนผ่านหนาวมาสี่แผ่นดินเพียงผู้เดียวเท่านั้น ❁

ท่านผู้หญิงพูนศุขกับผู้เขียน

บทส่งท้าย

ความทรงจำเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๔๙ ที่บ้านซอยสวนพลู

ผู้เขียนเริ่มกระวนกระวายใจเมื่อหน้าปัดนาฬิกาบอกเวลา ๑๐.๐๐ น. ซึ่งเป็นเวลาที่นัดหมายกับบุคคลสำคัญท่านหนึ่ง เป็นนัดสำคัญที่ต้องการไปให้ตรงตามเวลาที่พูด แต่ผู้เขียนยังอยู่บนถนนที่รถติดยาวเหยียดแถมจะเป็นเวลาสายมากแล้วก็ตาม แต่ในเมื่อทำอะไรไม่ได้จึงได้แต่ชะเง้อมองถนน ผู้เขียนไปถึงบ้านซอยสวนพลูในครึ่งชั่วโมงถัดมา

บุคลิกของบ้านคือบุคลิกของเจ้าของบ้าน จำมาจากไหนก็ลืมแล้ว มันเกิดขึ้นในใจของผู้เขียนทันทีที่ผ่านประตูบ้านเข้าไป บ้านสองชั้นหลังกะทัดรัดท่ามกลางต้นไม้ใหญ่ร่มรื่นและไม่ประดับสองข้างทางจากรั้วบ้านไปถึงตัวบ้าน ผสมผสานอย่างกลมกลืนระหว่างเรียบง่ายและสง่างาม

ผู้เขียนทำความเคารพท่านเจ้าของบ้าน ขอภัยท่านที่ทำให้ต้องรอนาน ในใจรู้สึกตื่นเต้นเมื่อได้พบตัวจริงของท่าน หลังจากรู้เรื่องราวของท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์ จากการอ่าน และเห็นแต่เพียงในภาพถ่ายเท่านั้น นี่หรือคือผู้หญิงคนเดียวกับผู้หญิงในภาพประวัติศาสตร์ภาพหนึ่ง คนที่เดินอย่างผึ่งผายศีรษะตั้งตรงตามองไปเบื้องหน้า บุคลิก

ส่งนำเกรงขาม ช่มให้เจ้าหน้าที่ตำรวจที่ชนาบซ้ายขวาและตามหลัง กลายเป็นพลทหารที่เดินตามท่านนายพลขณะกำลังตรวจแถวทหาร มากกว่าจะเป็นภาพผู้ต้องหาที่กำลังถูกควบคุมตัวในคดีกบฏภายในและภายนอกราชอาณาจักร

ผู้หญิงมาดมั่นในวันนั้นบัดนี้อายุย่างเข้าปีที่ ๔๕ ท่านออกตัวว่าสุขภาพไม่ดีแต่ความทรงจำยังดีเยี่ยม เรื่องราวในอดีตที่ผ่านมามากหลายสิบปีหลังไหลออกมาอย่างไม่ติดขัด มิพักต้องเสียเวลาทบทวนเหมือนผู้สูงอายุในวัยเดียวกัน

ร่วม ๒ ชั่วโมงที่ท่านกรรณาสละเวลาสนทนาตอบข้อข้องใจของผู้เขียน หรือแม้แต่เรื่องที่คุณเขียนนี้ก็ไม่ถึงแต่ท่านเห็นว่าเป็นประโยชน์ ท่านได้ให้ความรู้อย่างเต็มที่

ความรู้สึกเกร็งและวิตกกังวลในตอนแรกที่ต้องมาขอสัมภาษณ์ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ที่เป็นถึงภริยาท่านผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ อดีต นายกรัฐมนตรีและรัฐบุรุษอาวุโสผู้มีคุณูปการต่อบ้านเมืองอย่างสูงค่อย ๆ คลายลง จนสุดท้ายผู้เขียนรู้สึกเหมือนกำลังฟังญาติผู้ใหญ่ใจดีเล่าอดีตให้ฟัง เพราะบุคลิกเรียบง่ายไม่ถือยศถือศักดิ์ของท่านทำให้รู้สึกเช่นนั้น

ก่อนลาจากบ้านซอยสวนพลูวันนั้น ท่านกรรณาให้เกียรติถ่ายรูปกับผู้เขียน นาที่นั้นเป็นนาที่มีค่ายิ่งและเป็นนาที่จะกลายเป็นความทรงจำไปตลอดกาล

วันนั้นผู้เขียนเดินทางกลับภาคเหนือ รถวิ่งห่างจากกรุงเทพฯ ห่างบ้านซอยสวนพลูออกไปทุกขณะ โดยไม่รู้เลยว่าช่วงค่านั้นเป็นเวลาเดียวกับที่รถถังจำนวนหนึ่งกำลังยาตราไปยังจุดสำคัญต่าง ๆ ทั่วกรุงเทพฯ ในภารกิจรัฐประหาร เป็นความบังเอิญอันเหลือเชื่อ เมื่อช่วงสายนี้เองท่านผู้หญิงพูนศุข เพิ่งเล่าความทรงจำปวดร้าวของท่านเมื่อ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ ให้ฟัง วันนั้นในวัยย่างเข้า ๔๕ ปีท่านยังมีโอกาสเป็นพยานรู้เห็น

การรัฐประหารอีกครั้งหนึ่ง แม้ว่าครั้งนี้รตถ์ถึงจะมีได้บุกไปยังบ้านของท่าน แต่สิ่งที่ไม่ผิดไปจากเดิมคือการที่เมืองไทยต้องเขียนรัฐธรรมนูญกันใหม่ แทนฉบับเก่าที่ถูกฉีกไปพร้อมกับการหมดอำนาจของรัฐบาลชุดเก่า

น่าเสียดายที่ผู้เขียนไม่มีโอกาสย้อนกลับไปตั้งคำถามกับท่านว่า รู้สึกอย่างไรกับการรัฐประหารครั้งล่าสุด นี่คงไม่ใช่ครั้งสุดท้ายเหมือนร้านสะดวกซื้อที่ประตูไม่มีวันปิดตาย

๑๒ พฤษภาคม ๒๕๕๐ ผู้เขียนทราบข่าวอนิจกรรมของท่าน ขณะเดินทางไปยังชนบท

๒๐ พฤษภาคม ๒๕๕๐ เวลา ๑๔.๐๐ น. ขณะที่สถาบันปริทัศน์มยงค์ กำลังทำพิธีไว้อาลัย ที่บ้านชานาแห่งหนึ่ง ผู้เขียนจุดธูปหนึ่งดอก ส่งความในใจอ้อลาท่าน ขอให้ท่านเดินทางไปสู่ภพภูมิใหม่ที่สงบสุข ชั่ววันนตร์ อย่าให้ท่านได้รับความขมขื่นอยู่ดิตรรมใด ๆ อีก อนิจกรรมของท่านเป็นความสูญเสียอย่างลึกซึ้ง ไม่เพียงสำหรับครอบครัวอันเป็นที่รัก แต่เป็นความสูญเสียของแผ่นดิน คนเล็ก ๆ ที่ยิ่งใหญ่นามท่าน ผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์

ด้วยความคารวะอย่างสูง

ภาณุมาศ ภูมิถาวร

บรรณานุกรม

๑. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **ประวัติการเมืองไทย ๒๔๗๕-๒๕๐๐** (กรุงเทพฯ. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. ๒๕๕๙)
๒. ทายาทปรีดี-พูนศุข. **๑๐๑ ปีปรีดี - ๙๐ ปีพูนศุข** (กรุงเทพฯ. ปาปิรุส พับลิเคชัน. ๒๕๕๕)
๓. กุหลาบ สายประดิษฐ์. **เบื้องหลังการปฏิวัติ ๒๔๗๕** (กรุงเทพฯ. มิ่งมิตร. ๒๕๔๘)
๔. รวมบทความในวาระครบรอบ ๖๐ ปี แห่งการประกาศสันติภาพของไทย. **สันติภาพ ชัยชนะร่วมกันของมนุษยชาติ** (กรุงเทพฯ. สุขภาพใจ. ๒๕๕๘)
๕. นัทรทิพย์ นาถสุภา. **ความสำคัญของขบวนการเสรีไทย** (กรุงเทพฯ. มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์. ๒๕๔๙)
๖. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึก คณะกรรมการดำเนินงานเปิดอาคารเสรีไทยอนุสรณ์. **เสรีไทย อุดมการณ์ที่ไม่ตาย** (กรุงเทพฯ. ๒๕๕๖)
๗. ดร.วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์. **ตำนานเสรีไทย** (กรุงเทพฯ. แสงดาว. ๒๕๕๖)
๘. ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล. **ภราดรภาพนิยมของปรีดี พนมยงค์** (กรุงเทพฯ. ปาปิรุส พับลิเคชัน. ๒๕๕๙)
๙. อัครวัฒน์ ไอลถานุเคราะห์. **หนังสือที่ระลึกในมงคลวาร ๘๐ ปีพลตรีพิบูลย์ จันทโรจวงศ์** (กรุงเทพฯ. ๒๕๕๙)
๑๐. จุลสาร **หोजดหมายเหตุการณ์ศาสตร์ ฉบับที่ ๑๐** (มิถุนายน ๒๕๕๙ - พฤษภาคม ๒๕๕๐)

๑๑. ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์. บทความ “ย้อนรอยถนนสีลม”
(นิตยสารแพรวฉบับ ๖๓๖-๖๓๙ และ ๖๔๑ พ.ศ. ๒๕๕๙)

๑๒. ปรีดี พนมยงค์. บทความเรื่อง **จงพิทักษ์เจตนารมณ์
ประชาธิปไตยสมบูรณ์ของวีรชน ๑๔ ตุลาคม** (กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๒๖) ■

À

*Phoonsuk ma femme, ma
meilleure amie qui a partagé les
moments les plus pénibles de ma
vie...*

Et à

tous mes fidèles compagnons.

แต่

พูนสุข ภรรยาและเพื่อนที่ดีที่สุดของข้าพเจ้า
โดยอยู่เคียงข้างข้าพเจ้าตลอดเวลา แม้ในยามประสบเคราะห์กรรม...

และแต่

เพื่อนที่ซื่อสัตย์ของข้าพเจ้าทุกคน

บริษัทชนนิยม จำกัด
"เราทำหนังสือมีชีวิต"

ISBN 978-974-7036-99-2

9 789747 036992